T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN'DA ÂDEM VE İBLİS KISSASI BAĞLAMINDA İNSAN TASAVVURU

BÜŞRA GEYLANİ AKARSU

2501180894

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hidayet AYDAR

İSTANBUL - 2023

ÖZ

KUR'ÂN'DA ÂDEM VE İBLİS KISSASI BAĞLAMINDA İNSAN TASAVVURU

Büşra GEYLANİ AKARSU

Yüce Allah'ın insanla iletişimini sağladığı en önemli yol Kur'an-ı Kerim'dir. Bu ilahî kitapta insandan istenen en önemli şey ise anlatılanlar neticesinde bir bilinç inşası oluşturmaktır. Kur'an-ı Kerim bu bilinç inşasını bilhassa kıssalar üslubuyla gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda Allah Kur'an'da Âdem ve İblis kıssasında insana dair bir tasavvur oluşturarak bu amaca yönelik bir oluşum sağlamaktadır. Bu çalışma, önemi bütün âlemin emrine mazhar kılınmasından apaçık belli olan insanın Allah tarafından ilgili kıssa bağlamında nasıl tasvîr edildiğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu minvalde ilgili bölümler müfessirler, önde gelen düşünür ve âlimlerin görüşleri doğrultusunda ele alınmaktadır. Âdem ve İblis ile ilgili pasajlarda Âdem'in şahsında bütün insanlar halife konumunda değerlendirilmekte, ona üflenen ruh ile ayrı bir konum addedilmekte ve böylece insana verilen değer açık bir şekilde ortaya konmaktadır. O (insan) yeryüzüne halife kılınmış, şerefli ve yeryüzünde eşyaların kendisinin emrine mazhar kılındığı bir mahluktur. Âdem'in bu yüceliği meleklerin secdesiyle de gözler önüne serilmektedir. Âdem, İblis'ten tövbe edip suçunda ısrarcı olmaması, meleklerden ise irade sahibi olması yönüyle ayrılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Âdem, İblis, Halife, İnsan Tasavvuru, Kur'an-ı Kerim

ABSTRACT
HUMAN DEPICTION IN THE CONTEXT OF THE QISSA OF ADAM AND IBLIS IN THE QUR'AN

Büşra GEYLANİ AKARSU

The most important way in which Almighty Allah communicates with human is the Qur'an. The most crucial thing required of human being in this divine book is to create a consciousness as a result of what is told. The Qur'an realizes this consciousness building, especially in the style of qıssas. In this context, Allah provides a composition for this objective by creating a portrayal of human in the qıssa of Adam and Iblis in the Qur'an. This study aims at revealing how Allah depicts the human being, whose importance is obviously evident from the fact that whole universe has been created for them, in the context of the relevant qıssa. Within this respect, the relevant chapters are discussed in line with the views of Qur'an commentators, leading thinkers and scholars. In the passages about Adam and Iblis, all people are regarded as caliphs in the person of Adam, they are considered to be in a different position with the spirit blown into them, and thus the value given to human being is clearly revealed. He (human being) is an honourable creature who has been made the caliph of the earth, and the things on earth are given to his command. This greatness of Adam is also presented by the prostration of the angels. Adam differs from Iblis by repenting and not insisting on his crime, and differs from the angels by having willpower.

Keywords: Tafseer, Adam, Iblis, Caliph, Human Depiction, Qur'an

ÖNSÖZ

Yüce Allah insanla iletişimini Kur'an-ı Kerim aracılığıyla sağlamaktadır. Bu ilahi kitapta Allah'ın insandan istediği en önemli şey ise anlatılanlar neticesinde bir bilinç inşası oluşturmaktır. Kur'an-ı Kerim bu bilinç inşasını bilhassa kıssalar üslubuyla gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda Allah Kur'an'da Âdem ve İblis kıssasında insana dair bir tasavvur oluşturarak bu amaca yönelik bir oluşum sağlamaktadır. Kur'an, kendisine muhatap olarak seçtiği insanın gözleri önüne serdiği hakikati daha iyi algılamasını sağlamak, daha iyi ders ve ibret alabilmesini kolaylaştırmak ve bunun sonucunda hidayete daha kolay ulaşmasının önünü açmak amacıyla kıssalar üslubunu kullanmaktadır.

Allah insanı daha yaratılmadan önce tanımlamaktadır. Bu bağlamda Kur'an ayetlerine göre insan yeryüzünde bozgunculuk yapan ve kan döken bir varlıktır. Bu olumsuz izlenimin ardından Allah insana dair tasvîrinin olumlu yönde olduğunu ortaya koymak amacıyla insanı yeryüzüne halife kıldığını ve onun ilmi sayesinde yeryüzünde bu konuma yükseltildiğini belirtmektedir.

Tezimi nihayete erdirmemde her türlü desteğini benden esirgemeyen kıymetli danışmanım Prof. Dr. Hidayet AYDAR'a, tezimi baştan sona okuyarak bana her zaman ve şartta varlığını hissettirerek yanımda olan kadim dostum Dr. Öğr. Üyesi Didem GEYLANİ'ye, çocukluğumdan beri gittiği yolu kendime rehber edindiğim değerli abim Yahya GEYLANİ'ye, hayatım boyunca bana maddi ve manevi destek olan, varlığı için bin şükrettiğim, hakkını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim sevgili annem Münevver GEYLANİ'ye, tez yazım aşamasında her zaman yanı başımda olan değerli hayat arkadaşım Kasım AKARSU'ya ve varlığıyla beni her an yenileyip tazeleyen cânım oğluma teşekkürlerimi sunuyorum.

BÜŞRA GEYLANİ AKARSU

İSTANBUL - 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iii**
ÖNSÖZ ..... **iv**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **viii**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM:
KISSA KAVRAMI İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. KISSANIN LÜGAT VE ISTILAHTAKİ ANLAMI 9
1.2. KISSA KELİMESİYLE İLİŞKİLİ OLAN KAVRAMLAR 12
1.2.1. Nebe’ 12
1.2.2. Haber 14
1.2.3. Hikâye 15
1.2.4. Hadîs 15
1.2.5. Üstûre 16
1.2.6. Hurâfe 17
1.2.7. Rivayet 17
1.2.8. Makâme 18
1.2.9. Nâdire 18
1.2.10. Semer 19
1.2.11. Hikmet 19
1.2.12. Mesel 20
1.3. KISSALARIN KAYNAĞI MESELESİ 22
1.4. KISSALARIN ANLATILMA GEREKÇELERİ 24
1.5. KISSALARDA TEKRAR 26

1.6. KISSALARIN GERÇEKLİĞİ MESELESİ..... **29**

İKİNCİ BÖLÜM:

ÂDEM VE İBLİS ANLATISININ KISSA MI YOKSA MESEL Mİ OLUŞUYLA İLGİLİ GÖRÜŞLER

2.1. Muhammed Abduh'un Görüşü..... 35
2.2. Muhammed İkbal'in Görüşü 36
2.3. Muhammed Halefullah'ın Görüşü..... 38
2.4. İbn Cerîr et-Taberî'nin Görüşü..... 39
2.5. Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin Görüşü..... 40
2.6. Fahreddin er-Râzî'nin Görüşü..... 41
2.7. Mustafa Öztürk'ün Görüşü..... 42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

ÂDEM VE İBLİS KISSASI BAĞLAMINDA İNSAN TASAVVURU

3.1. İnsanın Yaratılması..... 49
3.2. Âdem'e Üflenen Ruh..... 51
3.3. İnsanın Halife Olması..... 53
3.3.1. Âdem'in Esmânın Hepsini Bilmesi..... 55
3.3.2. Âdem'in İrade Sahibi Bir Varlık Olması 56
3.3.3. Meleklerin Secdesi 57
3.4. Fesat Çıkarıcı Olarak İnsan 58
3.5. İnsanın Cennet'ten Çıkarılmasına Sebep Olan Arzuları 60
3.5.1. Melekleşme Arzusu..... 60
3.5.2. Ebedîlik Arzusu..... 61
3.6. Farklı ve Benzer Yönleriyle Âdem, İblis ve Melekler 62
3.6.1. Âdem ile İblis'in Benzer ve Farklı Yönleri..... 62

3.6.2. Âdem ile Meleklerin Benzer ve Farklı Yönleri..... 65
3.7. İnsanın Unutan ve Utanan Bir Varlık Olması 67
SONUÇ..... 70
KAYNAKÇA 73

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e. : Aynı eser
a.g.e. : Adı geçen eser
b. : Bin
bkz. : Bakınız
C. : Cilt
çev. : Çeviren
DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi
Dr. : Doktor
İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
KURAMER : Kur'ân Araştırmaları Merkezi
nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm
s. : Sayfa
thk. : Tahkik eden
t**y.** : Tarih yok
v.d. : Ve Diğerleri
yay. : Yayınları/Yayınevi
y.y. : Basım yeri yok

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Kur'an, kendisine muhatap olarak seçtiği insanın gözleri önüne serdiği hakikati daha iyi algılamasını sağlamak, daha iyi ders ve ibret alabilmesini kolaylaştırmak ve bunun sonucunda hidayete daha kolay ulaşmasının önünü açmak amacıyla çeşitli beyan ve üslup şekillerini kullanmış, çeşitli örnekler içeren ayetleri de kendi üslubunca açıklamıştır. Bu gerçeği bizzat Kur'an ayetlerinde görmek mümkündür.[1] İşte Kur'an'ın kullanmış olduğu çeşitli üslup şekillerinden en çok karşılaştığımız da "Kıssalar Üslûbu"dur.[2] Kıssalar üslubuyla muhatap anlatılanı daha kolay anlar ve anlatılan şey zihninde geniş bir yer tutar böylelikle unutulması da daha güç olur. Dolayısıyla bu üslup, Kur'an'ın asıl gayesi olan davet ve irşatta da en etkili yoldur. Bu yolla Kur'an, ilahî mesajını tecrübe edilmiş olaylarla insanlara ulaştırır, adeta gözlere seyrettirir ve kulaklara işittirir.[3]

Çalışmada ele alınan temel konu, "Kur'an-ı Kerim'de İnsan Tasvîri" başlığıdır. Ancak bu konu oldukça geniş bir mesele olduğu için, konu Âdem ve İblis kıssası bağlamında ele alınacaktır. Allah'ın kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de insandan istenen şey kişinin bilinçli ve farkında olarak "kendine" gelmesidir işte asıl kulluk da budur.[4] Bu istek hiç şüphesiz Kur'an kıssalarında da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kıssaların en temel amacı muhataba ders ve ibret vererek bir bilinç inşası oluşturmaktır. Kur'an-ı Kerim bu bilinç inşasını bilhassa kıssalar üslubuyla gerçekleştirmektedir. Bu çalışma, önemi bütün âlemin emrine mazhar kılınmasından apaçık belli olan insanın Allah tarafından ilgili kıssa bağlamında nasıl tasvîr edildiğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Allah Kur'an'da Âdem ve

[1] En'am 6/46,65,105; A'raf 7/58; İsrâ 17/41,89; Kehf 18/54; Tâhâ 20/113; Ahkâf 46/27; Furkân 25/50.
[2] İdris Şengül, "**Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri**", Diyanet İlmi Dergisi, 1. Baskı, İstanbul, 1998, s. 63.
[3] İdris Şengül, a.g.e. s. 64.
[4] Meryem 19/65; Mü'min 23/60; Zâriyât 51/56; Zümer 39/2; Bakara 2/21, Hac 22/78.

İblis kıssasında insana dair bir tasavvur oluşturarak bu amaca yönelik bir oluşum sağlamaktadır.[5] Allah muhataplarından temel olarak kıssalarda anlatılanlar bağlamında bir bilinç inşası oluşturmasını istemektedir. İşte istenen bu bilinç inşası oluşumunda insanın ne olup ne olmadığını bilmesi önemlidir. Bu çalışmada Allah'ın insanı Âdem üzerinden ne olarak gördüğü ortaya çıkarılacaktır. Ve böylelikle insan bizzat yaratıcısı tarafından ne olarak görüldüğünü bilecek dolayısıyla da inşasını buna göre oluşturacaktır. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran nokta ise insan tasvîrini Âdem ve İblis kıssası bağlamında ele almaktır.

B. Araştırmanın Amacı ve Hedefleri

Allah'ın insanlardan temel olarak istediği değişim, dönüşüm ve oluşumun ne olduğunun anlaşılması oldukça önemli bir konudur. Nitekim Allah bu isteklerini Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle sürekli dile getirmektedir. Bu bağlamda Kur'an, insandan istenilen bu zihni oluşum ve dönüşümleri kıssalar üslubuyla da ele almaktadır. İnsanın Allah tarafından istenen değişimleri gerçekleştirebilmesi için kendisinin ne olup ne olmadığını bilmesi gerekmektedir. İşte bu çalışmanın amacı insanın bizzat yaratıcısı olan Allah tarafından daha ilk yaratılışından önce ve sonra nasıl tasvîr edildiğini ortaya çıkarmaktır. Bu amaca binaen ilk olarak Kur'an'da kıssaların ne olduğunun, anlatılış amaçlarının, kaynaklarının ne olduğunun ve tarihî gerçekliğinin olup olmamasının tespiti hedeflenmektedir. Çalışmanın sınırını çizecek olan Âdem ve İblis kıssasının gerçekten yaşanmış mı yaşanmamış mı olduğu meselesini tespit çalışmanın ikinci hedefini oluşturmaktadır. Bu kıssada Allah'ın insanı nasıl ve ne şekilde tasvîr ettiğini tespit etmek ise son hedeftir. Bu hedeflerin gerçekleşmesi halinde en temel olarak Âdem ve İblis kıssasında Allah'ın mahlukunu nasıl tanımladığı ayetler ve tefsirlerdeki şekliyle görülmüş olacaktır.

[5] Bakara 2/30-39; A'raf 7/11-25; Hicr 15/26-51; İsrâ 17/61-65; Kehf 18/50; Tâhâ 20/115-123; Sâd 38/71-85.

C. Literatür Değerlendirmesi

Bu çalışmayla ilgisi bulunan ve konusu insan tasavvuru olan Âişe Abdurrahmân bintü'ş-Şâtî'nin *el-Kur'ân ve Kadâyâ'l-İnsân*[6] adlı eseri zikredilmelidir. Müellif bu tezle ilişkili olarak birinci bölümde insan kavramını tanımlamış ardından halife, Âdem'e yapılan secde, insanın yaratılışı, insanın emaneti ve hürriyeti, ba's, ruhlar âlemi, din-bilim ilişkisi açısından insan gibi meseleleri ele almıştır.

Rabbah Zahra, *The Creation of Man in the Bible and the Holy Quran* adlı çalışmasında Kur'an ve İncil'deki anlatılanları karşılaştırmak suretiyle insanın yaratılışını ele almıştır. Aynı şekilde Ruth Roded, *Human Creation in the Hebrew Bible and the Qur'an-Feminist Exegesis* adlı tezinde İbranice İncil ve Kur'an'da insanın yaratılışını feminist bir bakış açısıyla karşılaştırarak incelemiştir.

Zübeyir Yetik'in *İnsanın Serüveni*[7] adlı kitabı da bu tezin konusuyla yakından ilişkilidir. Bu eserde insanın yaratılması, cennete konulması, ardından cennetten çıkarılarak yeryüzüne gönderilmesi ve yeryüzündeki yaşamıyla yitirdiği cenneti tekrar kazanma yolculuğu bağlamında geçirdiği, geçirmekte olduğu ve geçireceği serüvenin tümü ele alınmıştır. Kitap, konusu açısından bu teze benziyor olsa da işleniş tarzı ve üslûbu itibariyle farklıdır. Bu farklılık müellifin, konuları ayetler ışığında işlemekten ziyade, fikir ve düşünce zemininde ele almasında kendini göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma daha çok felsefî ve düşünsel bir çalışma niteliği arz etmektedir.

Ömer Çelik'in *Kur'ân'da İnsan*[8] adlı kitabı insanı genel olarak ele almaktadır. Bu tezle alakalı olan birinci bölümde öncelikle insanın yaratılması ve ruh üflenmesi meselesi tüm detaylarıyla incelenmektedir. Ardından insanın fıtraten zayıf olan yönleri işlenmektedir. Çelik, bu eserinde genel bir insan tasavvuruna

[6] Âişe Abdurrahmân bintü'ş-Şâtî, **el-Kur'ân ve Kadâyâ'l-İnsân**, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire 1969.
[7] Zübeyir Yetik, **İnsanın Serüveni**, Beyan yay. İstanbul, 1991.
[8] Ömer Çelik, **Kur'ân'da İnsan**, Siyer yay. İstanbul, 2021.

ulaşmaktadır. Bu açıdan bizim çalışmamız insanı Âdem ve İblis kıssası bağlamında daha spesifik bir şekilde ele alması yönüyle söz konusu çalışmadan ayrılmaktadır.

Şerafettin Gölcük'ün *Kur'an ve İnsan*[9] ve Fevzi Zülaloğlu'nun *Kur'an'da İnsan*[10] adlı eserleri de bu tezle yakından ilişkili olan eserlerdendir. Ancak bu iki çalışma, diğer çalışmalara benzer bir şekilde insanın yaratışını genel ve tanımlayıcı bir surette ele almıştır. Bu bağlamda sözünü ettiğimiz çalışmalar, Kur'an'da insanın nasıl tanımlandığı, onu diğer varlıklardan ayıran özellikleri, insanın Allah'la ve alemle ilişkisi konularını ele almıştır. İnsanı genel olarak konu edinen eserlerden biri de Dücane Cündioğlu'nun kaleme almış olduğu *Hz. İnsan*[11] adlı eserdir. Burada Cündioğlu, insanı daha çok fikri ve düşünsel olarak ele almıştır. Ele aldığı konu itibariyle bu tezle alakalı görünse de aslında içerik olarak bu çalışmadan ayrılmaktadır.

Tüm bunlar dışında Türkiye'de yapılmış olan akademik çalışmalar bağlamında zikredilmesi gereken ilk eser Yusuf Altunbaş'ın *Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrim Teorisi* adlı çalışmadır. Eserin son bölümünde bu çalışma ile ilişkili olarak Kur'an'da insanın yaratılışı meselesi aşamalı olarak incelemiştir. Aynı şekilde Duran Ali Yıldırım da *Kur'an'a Göre İnsanın Yaratılışı* adlı çalışmasında insanın yaratılışı ile ilgili kavramları, insanın hangi maddelerden oluştuğunu ve yaratılış safhalarını incelemiştir. Süleyman Koyuncu da *Kur'an'da İnsanın Yaratılışı* adlı doktora tezinde insanın yaratılışına kelamî açıdan yaklaşmaktadır. Türkiye'de Reem Tabbara tarafından yazılmış olan *Kur'an-ı Kerim'deki İlmi İ'caz Bağlamında İnsanın Yaratılışı* adlı Arapça yüksek lisans tezinde, insanın yaratılışı Hz. Âdem ve Havva özelinde ele alınmış, bu yaratılışın aşamaları Kur'an'ın i'cazı minvalinde incelenmiştir.

Hamza Gökdere *Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Yaratılış* adını taşıyan yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olduğu çalışmada insanın yaratılışı konusunu üç

[9] Şerafettin Gölcük, **Kur'an ve İnsan**, Kitap Dünyası yay. Konya, 2009.
[10] Fevzi Zülaloğlu, **Kur'an'da İnsan**, Ekin yay. İstanbul, 2012.
[11] Dücane Cündioğlu, **Hz. İnsan,** Kapı yay. İstanbul, 2021.

büyük dinin kitapları olan Tevrat, İncil ve Kur'an perspektifinde karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Mehmet Sarı, *Kur'an Işığında İnsanın Yaratılış Gayesi* adlı yüksek lisans çalışmasında yaratılış bağlamında insanın, Allah'ın bizzat kendi ruhundan üflemesi sonucunda şerefli ve değerli bir konuma sahip olduğunu söyleyerek insanın yaratılış gayesini incelemiştir.

Enes Caymaz, *Kur'an'da İnsan-Şeytan İlişkisi ve Bu İlişkinin Tarihi Serüveni* adlı tezinde ilkel ve diğer dinlerdeki insan-şeytan ilişkisi konusunu işledikten sonra Kur'an'daki İblis'in menşeinin ne olduğu üzerinde durmuş ardından Kur'an'da şeytan-insan ilişkisi bağlamında ilk insan ve İblis hikayesini ele almıştır. Ayrıca Literatür bilgisine ulaşma bağlamında oldukça faydalandığımız ve Ozat Shamshiyev tarafından kaleme alınmış olan *Kur'an'da İnsanın Serüveni* adlı çalışmada, insanın kendini anlaması için "nereden geldiği", "nerede bulunduğu" ve "nereye gideceği sorularına cevap aranmış bu bağlamda insanın yaratılış öncesi, vasıtasız ve vasıtalı olmak üzere Âdem'in ve neslinin yaratılışı, her iki yaratılışın aşamaları ve insanın yaratılış sebebi gibi konular işlenmiştir. Bunlardan başka insanoğlunun diğer varlıklardan üstünlüğü, Âdem'e isimlerin öğretilmesi, meleklerin Âdem'e secde etmeleri, ilk isyan, Âdem ve Havvâ'nın cennetteki hayatı, insanla şeytan arasındaki mücadele, cennetten sürgün, dünya hayatı, dünya hayatının özellikleri, insan hayatının merhaleleri gibi meseleler ele alınmıştır.

Ayrıca Hidayet Aydar danışmanlığında Zehra Akkuzu, *Evrensel ve Tarihsel Boyutlarıyla Kur'an'da İnsan Kavramı* adlı yüksek lisans tezinde Kur'ân-ı Kerim'de insan kavramının geçtiği ayetleri evrensel ve tarihsel bağlamda incelemektedir. Bu minvalde Akkuzu, el-insan hitabının cahiliye döneminde yaşamış olan belli kişilere mi yoksa bütün insanlığı mı kapsadığını ortaya çıkarmaktadır. Bizim çalışmamızla ilgili olarak insanın topraktan yaratılması konusuna değinmekte ve insanın zayıflık, acelecilik ve cimrilik gibi bazı yönlerine temas etmektedir. Bizim çalışmamızı Akkuzu'nun tamamlamış olduğu tezden ayıran en temel nokta insan tasavvurunu Âdem ve İblis kıssası bağlamında ele almaktır.

Görüldüğü gibi bu çalışmayla ilgisi bulunan yüksek lisans ve doktora tezlerinde insanın yaratılışı konusu üzerine odaklanılmaktadır. Yaratılışla ilgili olmayan diğer çalışmalarda ise, özellikle Kur'an'da insan konusu ele alınmış ancak bu tezde yapılması amaçlanan Kur'an'ın insan tasvîri üzerinde fazlaca durulmamıştır. Bu çalışma bu yönüyle akademide var olan bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

D. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu çalışmada parçadan bütüne ulaşmayı simgeleyen tümevarım yöntemi temel yöntem olarak kullanılacaktır. Âdem ve İblis kıssası bağlamında insan tasavvuruna ulaşmayı hedefleyen bu çalışmanın birinci bölümünde kıssa kavramının ıstılah ve lügatteki anlamına değinildikten sonra bu kavramla yakın anlamlı olan nebe', haber, hikâye, hadis, ustûre, hurâfe, rivayet, makâme, nâdire, semer, hikmet ve mesel kavramları ele alınacaktır. Ardından kıssaların kaynağı problemine denilecektir. Daha sonra kıssaların anlatılma gerekçeleri ve kıssalardaki tekrar olgusu tartışılacaktır. Son olarak kıssaların gerçekliği meselesi başlığı altında Kur'an'da kıssalar üslubuyla anlatılan olayların tarihî gerçekliğinin olup olmaması konusu ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Âdem ve İblis anlatısının tarihî gerçekliğinin olmadığı bir mesel mi yoksa gerçekten yaşanmış bir kıssa mı olduğu konusu işlenecektir. Bu konudaki görüşleriyle ön plana çıkan Muhammed Abduh, Muhammed Halefullah ve Muhammed İkbal gibi alimlerin düşünceleri yanında rivayet tefsiri müellifi olan İbn Cerir et-Taberî'nin, dirayet tefsiri müellifi olan Fahreddin er-Râzî'nin ve Ebu Mansur El-Mâturidî'nin ve güncel müfessirlerden Mustafa Öztürk'ün düşünceleri ele alınacaktır.

Çalışmanın son bölümünde ise tezin asıl konusunu oluşturan insan tasavvuru Âdem ve İblis kıssası bağlamında incelenecektir. Bu minvalde öncelikle insanın yaratılması konusu ele alınacaktır. Ardından insanın halife olması konusu işlenecek ve bu başlık altında Âdem'in esmânın hepsini bilmesi, insanın irâde sahibi bir varlık

olması ve meleklerin secdesi konuları tartışılacaktır. Daha sonra ilgili ayetlerde insanın fesat çıkarıcı olmasına değinilecektir. Ardından insanın cennetten çıkmasına neden olan arzuları başlığı altında melekleşme ve ebedîlik arzularına temas edilecektir. Son olarak ise farklı ve benzer yönleriyle Âdem, İblis ve melekler başlığında Âdem, İblis ve meleklerin farklı ve benzer yönleri ortaya çıkarıldıktan sonra insanın utanan ve unutan bir varlık oluşu meselesi ele alınacaktır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde ele alınan konuların daha çok kavramlar olması nedeniyle kadim sözlükler temel kaynak olarak kullanılacaktır. Bu bağlamda öncelikle Râğıb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an* adlı eseri, İbn Fâris'in *Mu'cemu Mekâyısi'l- Luga'*sı, Ferâhîdî'nin *Kitâbu'l-Ayn'*ı, Ebû Hilâl'in *el-Furûku'l-Lugaviyye*'si, İbn Manzûr'un *Lisanu'l-Arab*'ı, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub İbn'ün-Nedîm'in *el- Fihrist*'i, Abdünnûr'un *el-Mu'cemu'l-Edebî*'si ve Zebidî'nin *Tâcu'l- Arûs* adlı sözlükleri kullanılacaktır. Bu sözlüklerle beraber gerekli olan yerlerde Türkiye Diyanet Vakfı önderliğinde hazırlanan *İslam Ansiklopedisi*'ne de atıflarda bulunulacaktır. Ayrıca kıssanın genel olarak ne olduğu, anlatılma gerekçeleri ve kıssaların kaynağı meselesi gibi konularda kapsamlı bir içeriğe sahip olan İdris Şengül'ün *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, Mustafa Öztürk'ün *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, Muhammed Halefullah'ın *el-Fennü'l-Kasasî*'si, Seyyid Kutub'un *Kur'an'da Edebî Tasvir*'i ve Şehmus Demir'in *Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihî Gerçeklik* isimli eserlerine temel kaynak olarak müracaat edilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde konuyla ilgili görüşleri ön plana çıkan Muhammed Abduh (ö. 1905), Muhammed İkbal (ö. 1938) ve Muhammed Halefullah (ö. 1997)'ın, rivayet tefsirlerinden Tâberî (ö. 310/923)'nin, dirâyet tefsirlerinden Mâturidî (ö. 333/944) ve Râzî (ö. 606/1210)'nin ve güncel müfessirlerimizden Mustafa Öztürk'ün görüşleri ele alınacaktır. Bu minvalde adı geçen âlim ve düşünürlerin görüşlerine ulaşabilmek için bizzat kendilerinin kaleme aldığı eserlere ulaşılacaktır. Bu bağlamda Muhammed Abduh'un görüşü için öncelikle Reşit Rıza'nın *Tefsiru'l Menâr* adlı eseri temel kaynak olarak kullanılacaktır. Yan kaynak olarak ise Muhammed Ammara'nın *el-A'malu'l-Kâmile li'l-İmam Şeyh Muhammed Abduh* isimli eseri kullanılacaktır. Muhammed Halefullah'ın görüşlerine kendi eseri olan *el-*

Fennü'l-Kasasî adlı eserden alıntılar yaparak yer vereceğiz. Muhammed İkbal'in görüşüne ulaşabilmek için Arapça'ya *Tecdîdü't-Tefkîri'd-Dinî fi'l-İslâm*, Türkçeye ise *İslam'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü* adıyla çevrilen *The Reconstruction of Religious Thought in Islam* isimli eseri temel kaynak olarak ele alınacaktır. Bu konuda Saim Gündoğan'ın *Muhammed İkbal Düşüncesinde Eğitim Felsefesi ve İnsan* adlı eseri de kullanılacaktır. İbn Cerir et-Taberî'nin görüşlerini tespit edebilmek için bizzat kendisinin yazmış olduğu *Camiu'l-Beyan* adlı tefsiri temel kaynağımız olacaktır. Yine aynı şekilde Fahreddin er-Râzî için *Mefâtihu'l-Ğayb* adlı eseri ve Ebu Mansur el-Mâturidî için de *Tevilâtü'l-Kur'an* isimli tefsiri temel kaynak olacaktır. Son olarak Mustafa Öztürk'ün görüşlerine ulaşmak için öncelikle müellifi olduğu ancak henüz nihayete ermemiş olan *İlâhi Hitâbın Tefsiri* adlı eseri birincil kaynağımızı oluşturacaktır. Yine yazarının kendisi olduğu *Kıssaların Dili* ve *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti* adlı eserleri de kullanılacaktır.

Üçüncü bölümde temel kaynağımız Kur'an ayetleri ve temel tefsir kitaplarındaki bilgiler olacaktır. Bu bağlamda ayetler Diyanet İşleri'ne ait olan meal çerçevesinde ele alınacaktır. İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/923)'nin *Câmiu'l-Beyan* adlı tefsiri ve tarih kitabı, Mâturidî (ö. 333/944)'nin, Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)'nin, Râzî (ö. 606/1210)'nin, Kurtûbî (ö. 671/1273)'nin, Suyûtî (ö. 911/1505)'nin, İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)'nin, Mevdudî (ö. 1903/1979)'nin, Tabatabâî (ö. 1904/1981)'nin, Reşid Rızâ (ö. 1935)'nın, Elmalı Hamdi Yazır (ö. 1942)'ın, Seyyid Kutub (ö. 1966)'un ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tefsirlerine temel kaynak olarak müracaat edilecektir. Ayrıca konuyla ilgili olarak kaleme alınmış olan Yaşar Düzenli'nin *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan* adlı eseri, Sadık Kılıç'ın *Benliğin İnşası* ve *Kur'an'da Varoluş ve İnsan* adlı eserleri de kullanılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KISSA KAVRAMI İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Kur'an, kendisine muhatap olarak seçtiği insanın gözleri önüne serdiği hakikati daha iyi algılamasını sağlamak, daha iyi ders ve ibret alabilmesini kolaylaştırmak ve bunun sonucunda hidayete daha kolay ulaşmasının önünü açmak amacıyla çeşitli beyan ve üslup şekillerini kullanmış, çeşitli örnekler içeren ayetleri de kendi üslubunca açıklamıştır. Bu gerçeği bizzat Kur'an ayetlerinde görmek mümkündür. [12] İşte Kur'an'ın kullanmış olduğu çeşitli üslup şekillerinden en çok karşılaştığımız da "Kıssalar Üslûbu"dur.[13] Kıssalar üslûbuyla muhatap anlatılanı daha kolay anlar ve anlatılan şey zihninde geniş bir yer tutar böylelikle unutulması da daha güç olur. Dolayısıyla bu üslup, Kur'an'ın asıl gayesi olan davet ve irşatta da en etkili yoldur. Bu yolla Kur'an, ilahî mesajını tecrübe edilmiş olaylarla insanlara ulaştırır, adeta gözlere seyrettirir ve kulaklara işittirir. [14]

1.1. KISSANIN LÜGAT VE ISTILAHTAKİ ANLAMI

Sözlükte "bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek; bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek" gibi anlamlara gelen kıssa, Arapça'da "k-s-s" (ق-ص-ص) kökünden türetilmiştir. Bir kimse yahut bir şeye ait olayların birbiri ardınca adım adım anlatılması anlamına gelen kıssa[15], kökünde dört temel anlam taşımaktadır. Bunların birincisi, iz sürmek, birini takip edip arkasından gitmek anlamıdır ve bu haliyle

[12] En'am 6/46,65,105; A'raf 7/58; İsrâ 17/41,89; Kehf 18/54; Tâhâ 20/113; Ahkâf 46/27; Furkân 25/50.
[13] İdris Şengül, "**Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri**", Diyanet İlmi Dergisi, Fecr yay. Ankara, 1998, s. 63.
[14] İdris, Şengül, a.g.e. s. 64.
[15] İdris Şengül, **"Kıssa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 2022, c. 25, s. 498.

Kur'an-ı Kerim'de iki yerde kullanılmaktadır.[16] İkincisi, herhangi birine bir haber veya sözü açıklamak, iletmek, anlatmaktır. Bu anlamıyla Kur'an'da on yedi yerde geçmektedir.[17] Üçüncüsü bir şeyi makasla kesmektir. Dördüncüsü ve sonuncusu ise, kıssa ile aynı kökten gelen "kasas" ve "kass" kelimelerinin kullanımıdır ki bunlar göğüs, göğsün başı ve ortası, bir şeyin önemli bir bölümü anlamlarında kullanılmaktadır.[18]

Aynı zamanda kıssa kelimesi "söz (hadis), haber, mevzu, mesele, hal (şan,emr)" gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Arap dilinde "hikaye", "tarih" ve "dilekçe/hak talebi yazısı" gibi anlamları da ihtiva etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de kıssa kelimesi geçmemekte onun yerine çoğulu olan "kasas" kelimesi ve türevleri[19] kullanılmaktadır. Kasas kelimesi ilk dönemlerde "dini nasihat" anlamında kullanılmaktaydı.[20] Ancak bu kelime kıssa lafzına yüklenen daha önce yaşamış fertlerle, milletlerle veya peygamberlerle ilgili olayların edebî bir üslupla Kur'an-ı Kerim'de anlatılması anlamını karşılamaktadır.[21] "Kasas", "hikaye" ve "hikaye etmek"[22] anlamlarında da kullanılmaktadır.

"Kasas" kelimesinden türeyen kassa fiili iki yerde[23] "bir kimsenin izini sürüp ardınca gitmek"[24] anlamı taşırken diğer birçok ayette ise "peygamberlerin hikayelerini anlatmak, haber nakletmek, hakkı, ayeti, rüyayı açıklamak, anlatmak" gibi anlamları ihtiva etmektedir. Yine aynı şekilde "kasas" kelimesinden türemiş

[16] Kehf 18/64; Kasas 28/11.
[17] A'raf 7/176; Yusuf 12/3; Kehf 18/13.
[18] İdris Şengül, "**Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri**", Otto Yay. Ankara, 2019, s. 77.
[19] kassa, kasasnâ, kasas, kasasan, yekussu, yekussûne, nekussu, uksus, kussî, naksus, nekussanne, lâ taksus v.d.
[20] Mustafa Kara, "**Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz**", İslâmî İlimler Dergisi, c. 9, sayı 1, 2014, s. 71, Hasan Cirit, **"kussas", DİA**, (Ankara TDV Yayınları, 2002), c. 26, s. 463.
[21] Ali Sayı, "**Kur'an'da Kıssa Kavramı Üzerine"**, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 9, İzmir 1995, s. 145.
[22] Al-i İmran 3/62, A'raf 7/176, Yusuf 12/3, Kasas 28/25.
[23] Kehf 18/64, Kasas 28/11.
[24] Ebu'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed Râğıb el-İsfehânî, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Dâru'l-Mârife, Beyrut, ty. s. 404.

olan "kısas" kavramı "iki kişiden her birinin diğerinin izini takip etmesi" anlamına gelmektedir. Bu haliyle Kur'an-ı Kerim'de dört yerde[25] geçmektedir.[26]

Kıssalar, Kur'an'ın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.[27] Muhataplarına bir hidayet rehberi olarak gönderilmiş olan, onları karanlıktan aydınlığa ulaştırmayı ve bu aydınlık yolda sabit tutmayı amaçlayan Kur'an-ı Kerim, insanların bu amaca ulaşmalarını sağlamak için, farklı dil ve üslupları kullanan ilahi bir kitaptır. Kıssalar da bu amaca hizmet eden, anlatılanları adeta gözler önüne seren ve anlamayı kolaylaştıran, Kur'an-ı Kerim'in çokça kullandığı önemli bir üslup çeşididir. Bu açıdan kıssalar sadece olgu ve tasvir açısından bir sunum üslubu değil aksine ahlakî bir gelişimi hazırlayan, bilgi yüklü ve umumî bir yükselişi hedefleyen yüksek düzeyli bir anlatım çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır.[28]

Özetle denebilir ki kıssa; zaman, mekân ve şahıslardan soyutlanmış, geçmişte meydana gelmiş olan olayların dile getirildiği, daha sonra gelen insanlara ders ve ibret verme amacı taşıyan bir üslup tarzıdır. [29] Kıssalar doğru ve ibret verici olayları anlatarak en temelde Allah'ın birliğini ispat ve insanlığın mutluluğunu amaçlamaktadır.[30] Bu manada kıssa, "bilinmeyen fakat haber halinde tarihte yer alanı bilinir hale getirme" faaliyetidir.[31] Allah-u Teâlâ, kıssayı; öğüt ve geleceği aydınlatma, inananlar için yol gösterici bir kılavuz, akıl sahipleri için bir ibret olarak tanımlamaktadır.[32]

Esasında kıssa, yukarıdaki pasajlarda belirtildiği üzere bir hikâye ve bir hisse çıkarılan evrensel bir anlatım türü değil, konu ne olursa olsun onunla ilgili adım adım takip ettirme özelliğine sahip bir anlatım türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada

[25] 2/Bakara 178, 179, 194; 5/Maide 45.
[26] İdris Şengül, **"Kıssa",** c. 25, s. 499.
[27] Mustafa Kara, "**Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz"**, s. 70.
[28] Nurullah Denizer, "**İşârî Tefsirdeki Kıssa ve Mesel Yorumlarında İ'tibar/Analoji Yöntemi: İsmail Hakkı Bursevî Örneği"**, Gümüşhane İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 11, c. 6, 2017, s. 93.
[29] Tahsin Görgün, **Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine**, Fecr Yay. 1998 Ankara, sf. 29.
[30] Remzi Kaya, "**Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri"**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 2, c. 11, 2002, s. 31.
[31] Mustafa Kara, "**Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz"**, s. 72.
[32] Yusuf 12/111.

önemli olan husus, Kur'an'da anlatılan kıssaların ilgili oldukları olay ve konuları adım adım takip ettirme özelliğine sahip olmasıdır.[33] Ancak kıssa denilince Kur'an'da bazı peygamberlerin, mekân ve olayların anlatımı anlaşılmaktadır. Bu, kıssanın Kur'an-ı Kerim'de kazandığı ıstılah anlamıyla ilgilidir.[34] Bu anlamda kıssalar, onu okuyan ve dinleyen muhataplara değerlendirme imkânı vermektedir. Kıssalar, anlatılan olayları adım adım takip ettirerek durumu kavrayamayanlara görmelerini sağlamakta ve bunun sonucunda bir değerlendirmeye yöneltmektedir.[35] Aynı zamanda kıssalar, nihaî bir hükme ulaştırmaktadır. Bu anlamda, hükmün verilmesini sağlayacak olan mekanizma Kur'an tarafından ibret kavramıyla ifade edilmektedir. İbret, Kur'an literatüründe kıyas anlamı taşımaktadır. Zaten kıssanın muhatapları nihaî hükme kıyas ile ulaşmaktadır.[36] Dolayısıyla Kur'an kıssaları, geçmişte yaşanmış, muhataplara değerlendirme imkânı veren ve sonuç itibariyle bir hükme vardıran gerçek hâdiseler olarak karşımıza çıkmaktadır.[37]

1.2. KISSA KELİMESİYLE İLİŞKİLİ OLAN KAVRAMLAR

Kıssaların ne olduğunu tam anlamıyla bilmek için kıssayla yakın anlamlı olan bazı kavramların da ne olup ne olmadığını bilmek gerekmektedir. Bu bağlamda Kıssa kavramıyla yakından ilişki olan birçok kavram bulunmaktadır. Bunların hepsinin ele alınması mümkün olmadığından burada Kıssa kavramına daha yakın anlamlı olan Nebe', Haber, Hikâye, Hadis, Ustûre, Hurâfe, Rivayet, Makâme, Nâdire, Semer, Hikmet ve son olarak mesel kavramları ele alınacaktır. Bu başlık altında söz konusu kavramların kıssa ile benzer ve farklı olan yönleri ortaya çıkarılacaktır.

1.2.1. Nebe'

[33] Ali Sayı, "**Kur'an'da Kıssa Kavramı Üzerine"**, s. 149.
[34] Ali Sayı, a.g.e, s. 167.
[35] Ali Sayı, a.g.e., s. 168.
[36] Ali Sayı, a.g.e, s. 169.
[37] Ali Sayı, a.g.e, s. 181.

Arapça'da nebe' kelimesi bir yerden çıkıp başka bir yere gelmek ya da nebe'tü ale'l-kavmî cümlesindeki gibi insanların karşısına çıkmak anlamına gelen nebe' kökünden türemiş ve genellikle haber anlamı taşıyan bir isimdir.[38] Nebe' kavramı Kur'an-ı Kerim'de haber anlamında ele alınmaktadır. Bununla birlikte Kur'an'da haber ve çoğulu ahbar kavramları da kullanılmaktadır. Nebe' öz itibariyle haberden farklı olarak dikkat çeken haber anlamı taşımaktadır.[39] Aynı zamanda nebe' tenbih eden ve uyaran haberler anlamına da gelmektedir.[40]

Bundan önceki bahiste kıssa kavramını geçmişe ait gerçekleşmiş olayların anlatımı olarak zikretmiştik. Nebe' ve çoğulu enbâ' kavramları da aynı şekilde geçmişten bahsetme, maziyi anlatma gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Nebe' sözlükte haber anlamına gelmektedir ancak bu haber kendisiyle ilim veya en azından zann-ı galip elde edilen büyük bir haberdir ve bu haberin yalandan uzak olduğu anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim bu kavramı zaman zaman kıssa[41] anlamında kullanmaktadır.[42] Kur'an-ı Kerim'de genellikle Nebe' ve Enba' kavramları kıssalar bağlamında zaman ve mekân açısından tarihin derinliklerinde yaşanmış ve tarih rafları arasında kaybolmuş olayların anlatılmasında kullanılmaktadır. Bu bağlamda Kur'an'da kıssalar başlığı altında ele alınan bir kısım geçmişe ait olaylar 'nebe' veya 'enbâu'l-ğayb haberleri'[43] ifadeleriyle zikredilmişlerdir. [44] Ayrıca Nebe ve çoğulu enba' kavramları Kur'an-ı Kerim'de kıssa etmek fiilleriyle birlikte de kullanılmaktadır.[45] Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim geçmiş tarihî olaylar hakkında kasas kavramıyla birlikte Nebe', Hz. Peygamber döneminde yaşanan olaylar için ise haber kavramlarını kullanmaktadır. Ancak kasas

[38] Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriyya İbn Fâris, **Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga**, neşr. Abdüsselâm Muammed Hârun, Mustafa Bâbî el-Halebî, Kahire 1972, s. 385.
[39] Ali Sayı, a.g.e, s. 151.
[40] Ali Sayı, a.g.e, s. 152.
[41] 18/Kehf 13, 11/Hud 49.
[42] İdris Şengül, **Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri**, s. 78.
[43] Hud 11/49, 100, 120; Mâide 5/27; En'am 6/24; A'raf 7/101, 175; Tevbe 9/70; İbrahim 14/9; Yusuf 12/102; Al-i İmran 3/44.
[44] İdris Şengül, **Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri**, s. 58-59.
[45] 7/A'raf 101, 175, 176; 18/Kehf 13; 11/Hud 100, 120; 20/Taha 99.

dışındaki farklı kavramlarla da ifade edilen Kur'an kıssalarında ortak nokta, gerçekte yaşandığı kesin tarihî olaylar ve haberler olmasıdır.[46]

1.2.2. Haber

Arapça'da "h-b-r" (خ-ب-ر) kökü iki temel anlama işaret etmektedir. Bunlardan ilki, bilgi/bilmek ikincisi ise gevşeklik ve yumuşaklıktır.[47] "H-b-r" kökünden türemiş olan ahbâr kavramı *Ahbâru'l-Arab, Ahbâru Temîm, Ahbâru Yemen, Ahbâru Mekke* gibi tamlamalarda kullanıldığı gibi bir kavim, kabile, şahıs, şehir, bölge, ülke veya bir hadise hakkında anlatılan bilgiler, sözler ve rivayetleri ifade etmektedir.

Haber kelimesinin kökü olarak karşımıza çıkan hubr mastarı, "bir şeyin iç yüzüne hâkim olmak" anlamına gelmektedir. Haber kelimesi, Arapça'da "bir yerden ayrılıp başka bir yere intikal etmek, çıkagelmek veya yükselmek" anlamında kullanılan nebe' kelimesinden daha derin bir anlama sahiptir.[48] Kur'an-ı Kerim haber kavramını yakın olan, yakın zamanda meydana gelen veya izleri kaybolmayıp görünen olayları anlatmak ve bu olaylardan ibret almak maksadıyla hatırlatıcı konumunda kullanmaktadır. [49] Haber kavramı, doğruluk ve yanlışlık ihtimali barındıran olaylar için kullanılmaktadır fakat nebe' kavramı mutlak doğru olaylar için kullanılmaktadır şeklindeki geleneksel ayrım Kur'an açısından bakıldığında doğru değildir. Ancak nebe' kavramının doğru haber anlamına gelmediği aksine mutlak olarak habere işaret ettiği söylenebilir.[50]

[46] İdris Şengül, **Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi**, Bilgi Vakfı yay. Ankara 1994, s. 135.
[47] İbn Fâris, **Mu'cemu mekâyîsi'l-Luga**, c. 2, s. 239
[48] Mustafa Öztürk, **Kur'an Kıssalarının Mahiyeti**, Kuramer yay. 2. baskı, İstanbul 2017, s. 39.
[49] İdris Şengül, **Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri**, s. 59.
[50] Mustafa Öztürk, **a.e.** s. 40.

1.2.3. Hikâye

Hikâye Arapça'da temelde "başka birinin söz veya fiilini taklit etmek" anlamında kullanılmaktadır. [51] Aynı zamanda hikâye "bir şeyin mislini ve benzerini getirmek" anlamına gelmektedir. Arap dilinde hikâye denince ister gerçekten yaşansın ister hayalî bir olay olsun anlatılan her şeye hikâye denir, daha açık bir ifadeyle bir şeye hikâye denmesi için onun anlatılabilir olması yeterlidir. Ancak bu Kur'an kıssalarının mahiyet ve keyfiyeti ile uygunluk arz etmemektedir. [52] Zaten kıssalarla ilgili ortaya çıkan şüphelerin birçoğu kıssa kelimesinin esas yapısında bulunmayıp, sonradan anlam değiştirerek hikâye kelimesiyle aynı anlamda düşünülmesinden kaynaklanmaktadır.[53] Hikâyenin temel anlamı "nakletmek" tir dolayısıyla hikâye başkasına aktarılabilen gerçekçi-hayalî, önemli-önemsiz her türlü olayı kapsamaktadır.[54] Bu açıdan bakıldığında Kur'an kıssalarına lügat ve ıstılahtaki manasıyla hikâye denemez. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi hikâye kavramı "bir şeyin aynısını ve benzerini getirmek" anlamına gelmektedir ve Arap dilinde hikâye denince ister gerçekte yaşanmış olsun ister yaşanmamış olsun anlatılan her şeye hikâye denir ki bu da Kur'an kıssalarının anlamıyla asla örtüşmemektedir.[55] Dolayısıyla hikâye türü Kur'an kıssalarından farklı bir manzara arz etmektedir. Kıssalar tarihte bizzat vuku bulmuş canlı kesitler halinde anlatılıyorken, edebî sahadaki beşerin telif ve neşrettiği hikâye türü, her türlü boyaya boyanmıştır.[56]

1.2.4. Hadîs

Arap dilinde "h-d-s" (ح-د-ث) kökünden türemiş olan ve kadîm kelimesinin zıddı olan hadîs kavramı "söz ve haber" anlamına gelmektedir.[57] Hadîs, yeni ortaya çıkan hal ve durumla ilgili haber demektir. Daha açık bir ifadeyle "yeni bir hal ve

[51] Ebû Abdirrahmân el-Halil b. Ahmed Ferâhîdî, **Kitâbu'l-Ayn**, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci baskı, Beyrut 2003, s. 344.
[52] İdris Şengül, a.g.e. s. 54.
[53] İdris Şengül, a.g.e. s. 55.
[54] İdris Şengül, **"Kıssa" DİA**, c. 25, s. 498.
[55] İdris Şengül, **Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi**, s.135.
[56] İdris Şengül, **Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri**, s. 66.
[57] Ferâhidî, **Kitabu'l-Ayn,** sf. 291-293; Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2003, cilt 2, s. 349.

durum hakkında bildirimde bulunmak (ihbar)" manası taşımaktadır.[58] Ancak Kasas kavramı, uzun ve tafsilatlı olayları ifade etmesi yönüyle "hadîs"den daha kapsamlı bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Kasas, bir olay örgüsü halinde birbirini takip eden ve bu yönüyle uzun uzadıya anlatılan haberlerdir. Buna karşın hadîs, birbiri ardınca sıralanan olaylarla ilgili olabileceği gibi birbirinden tamamen farklı olan olaylarla da ilgili olabilmektedir. Bununla birlikte Kasas geçmişe yöneliktir fakat hadîs geçmişle alakalı olabileceği gibi şimdiki zamanla ilgili de olabilmekte ve uzun bir anlatıma sahip olabileceği gibi kısa ve öz bir anlatımla da karşımıza çıkabilmektedir.[59]

1.2.5. Üstûre

Arapça'da "yazmak, yazıyla kayda geçirmek, çizgi çizmek"[60] anlamına gelen "s-t-r" (ر-ط-س) kökünden türemiş olan "Üstûre" adı altındaki anlatımlara halkın gelenekleri, sözleri ve hikâyeleri kaynaklık teşkil etmektedir. İslam kaynaklarında "üstûre" kavramına asılsız ve boş söz gibi olumsuz anlamlar yüklenmektedir. Ancak bu kavram bazı müsteşriklerin çalışmalarında hakikatte "tarih" anlamı taşıdığı ve farklı dillerden Arapça'ya aktarıldığı iddia edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de "esâtîr" "önceki insanlar, toplumlar" anlamına gelen "evvelîn" kelimesiyle beraber dokuz yerde geçmektedir. Vayhin indirildiği dönemde "esâtîr" kavramının kullanımı ile günümüz dinler tarihçilerinin kullanmış olduğu "mitoloji" kavramı anlam açısından birbiriyle örtüşmemektedir. Bu bağlamda Muhammed Halefullah "ustûre'ye daha teknik bir anlam yükleyerek Kur'an'da mitolojik kıssaların bulunduğunu söylemesi[61] bizim açımızdan pek doğru değildir. Kur'an-ı Kerim'de "esâtîr" kavramının geçtiği bağlamlar incelendiğinde bu kavramın, Kur'an'da mitoloji var mı yok mu tartışmasından ziyade, Hz. Peygamber'e inzal edilenlerin gerçekten ilâhî kökenli bir vahiy olup olmadığı tartışmasıyla ilgili olduğu görülmektedir. Daha anlaşılır bir ifadeyle Kur'an'da geçen "eskilere ait efsaneler" (esâtîru'l-evvelîn) tamlaması

[58] Muhammed Tâhir İbn Aşûr, **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Dâru Sahnûn, Tunus 1997, c. 22, s. 83-84.
[59] Hasan b. Abdillah Ebû Hilâl, **el-Furûku'l-Lugaviyye**, nşr. Muhammed Bâsil Uyûn es-Suûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut 2000, s. 53-54.
[60] Ferâhidî, **Kitabu'l-Ayn**, c. 2, s. 243; İbn Manzûr, **Lisan'ul-Arab**, c. 4, s. 576.
[61] Muhammed Ahmed Halefullah, **Kur'an'da Anlatım Sanatı, el-Fennu'l-Kasasî,** Ankara Okulu Yay. Çev. Şaban Karataş, Ankara 2012, s.226.

Muhammed Halefullah'ın iddiasının aksine Kur'an'ın ana mesajları, kıyamet, ahiret ve özellikle ölümden sonra gerçekleşecek olan ba's ile ilgilidir. Dolayısıyla denebilir ki müşrikler, özellikle Âd, Semûd ve Lût gibi lanetletmiş olan kavimlere ait anlatımların gerçekte vuku bulduklarını reddetmek amacıyla "esâtîr" kavramını kullanmamış aksine bu kavramla Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği Kur'an kaynağının ilâhî oluşunu reddetmek istemişlerdir.[62]

1.2.6. Hurâfe

"Hurâfe" Arap dilinde "h-r-f" (ف-ر-خ) kökünden türemiştir**.** Arap toplumunda hurâfe/hurâfât kavramı haber, kıssa, semer ve hadîs gibi kelimelerle yakın anlamlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda İbnü'n-Nedim Fihrist'inde "semer" kelimesini ahbâr, ehâdîs ve hurâfât gibi tamamen eğlenmek amacına matuf olarak bir olayı anlatmak manasında kullanmaktadır.[63] Klasik Arapça'da hurâfe kelimesi genellikle "hoş, fakat asılsız söz ya da hikâye" anlamında kullanılmaktadır.[64] Aynı zamanda hurâfe, halk dilinde hayale dayalı, kurmaca anlatıları ifade etmektedir. Edebiyatta ise nesir ve nazm türü olarak ele alınan kısa hikâye olarak karşımıza çıkmaktadır.[65]

1.2.7. Rivayet

Sözlükte "sulamak, kana kana su içmek, suya kanmak"[66] anlamlarına gelen rivayet kavramı, edebiyatçılar nezdinde "uzun kıssa" olarak tanımlanmaktadır. Onlara göre kıssa ve rivayet genel olarak aynı anlama sahiptir. Ancak rivayet, kıssa kavramına göre yeni oluşmuş bir kavramdır. Bu bağlamda rivayet şiir ve nesir türü içerisindeki bir hikâye anlatımıdır. Bununla birlikte zamanı farklı kullanması, anlatılan kahramanların nasıl olduklarını ortaya koyması yönüyle kıssadan

[62] Mustafa Öztürk, **Kur'an Kıssalarının Mahiyeti**, s. 53-57.
[63] Muhammed b. Ebî Yakub İbn'ün-Nedim, **el-Fihrist**, nşr. İbrahim Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, ikinci baskı, Beyrut 1997, s. 369-370.
[64] İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, s. 401.
[65] Mustafa Öztürk, **Kur'an Kıssalarının Mahiyeti**, s. 65-66.
[66] Ferâhîdî, **Kitabu'l-Ayn**, cilt 2, s. 164; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab,** c. 4, s. 309.

farklılaşmaktadır. Rivayetin konu dağarcığı geniştir. Dolayısıyla evrensel ahlak, dini gelenek, tarih, insanlık, siyaset, din gibi hemen her konu ile ilgili rivayetlere rastlanmaktadır. Rivayette anlatılan şeyler gerçekten yaşanmış olaylar olabileceği gibi tamamen hayalî ve kurmaca da olabilmektedir. Ancak tüm bunların yanında farklı zaman dilimlerinde rivayet ile kıssa birbirinin yerine de kullanılmıştır.[67]

1.2.8. Makâme

Arap Dili sözlüklerinde "kalkmak ve ayakta durmak" anlamlarına gelen kıyam kelimesinden türeyen makâme çoğulu makâmât "bir araya gelmiş bir grup insan, bunların bulunduğu veya oturduğu yer" anlamına gelmektedir. Zaman içerisinde bu gibi yerlerde söylenen sözlere de makâme denmiştir.[68] Makâme kavramı, terimleşme sürecindeyken "devlet adamları huzurunda öğüt içerikli ve etkili konuşma" anlamına gelmekteydi. Bununla beraber günümüzde sadece hayal dünyasında var olan bir kahramanın yaşadıklarını, yine hayalî olan bir hikayecinin anlattığı kısa ve özlü hikayeciklerden oluşan edebî bir tür ve bu alanda yazılan eserlere verilen isimdir. [69]

1.2.9. Nâdire

"Nüdûr" mastarından türemiş olan Nâdire kavramı Arapça'da "sâkıt olmak, düşmek veya genel kural dışı olmak, kendine özgü nitelikler taşımak" gibi anlamlara gelmektedir.[70] Bununla birlikte Arap dilinde mecaz olarak alışılmışın dışında kalan garip söz anlamında da kullanılmaktadır. Nâdir kavramı ıstılahta ise hem son derece ilginç, alışılmışın dışında olan tuhaf hikâyeleri hem de bu türe ait edebiyatın genel ismini ifade etmektedir.[71]

---

[67] Cebbûr Abdünnûr, **el-Mu'cemü'l-Edebî**, Dâru'l-İlm li'lMelâyîn, birinci baskı, Beyrut 1974, s. 127-131.
[68] Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ Zebidî, **Tâcu'l-Arûs**, c. 33, Matba'atü Hükûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1979, s. 310; İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c. 7, s. 551.
[69] Erol Ayyıldız, **"makâme", DİA,** (Ankara TDV Yayınları, 2003), Cilt 27, s. 417-419.
[70] Ferâhidî, **Kitabu'l-Ayn**, C. 4, s. 206; **İbn Manzûr, Lisanu'l-Arab**, C. 8, s. 502.
[71] İsmail Durmuş, **"nevâdir", DİA,** (Ankara TDV Yayınları, 2007), c. 33, s. 29.

1.2.10. Semer

"Semer" kavramı sözlükte "gece oturup laflamak" anlamına gelmektedir.[72] Arap geleneğinde, karşılıklı diyalog şeklinde gerçekleştirilen gece konuşmalarına "semer" denmektedir. Bu bağlamda mehtaplı gecelerde karşılıklı muhabbet etmek müsamere olarak adlandırılmaktadır. Daha sonraki zamanlarda da bu gelenek devam ettirilmiş ve zamanla müsamere kavramı bir kimsenin yaşadığı olaylar ve devletin önde gelen isimlerinin hikâyeleri anlamında kullanılmıştır. Hatta bazı tarih kitaplarına "müsâmeretü'l-mülûk" ve "müsâmeretü'l-ahbâr" gibi isimlendirmeler yapılmıştır. [73]

1.2.11. Hikmet

Arapça'da "hüküm vermek" anlamında kullanılan hükm (حكم) mastarından türemiş olan hikmet kavramı[74] temelde adalet ve ilim anlamı taşımaktadır.[75] Bu bağlamda hikmet, en genel anlamıyla "anlamak (fıkıh) ve bilmek (ilim) anlamına gelmektedir.

Bazı hadis kitapları ilk dönem Müslümanların hikmet kavramını tecrübe sonucunda elde edilen özlü sözler anlamında kullandıklarını ele almaktadır.[76]

Ayrıca hikmet ve aşağıda detayı anlatılan mesel kavramları arasında da irtibat vardır. Hikmet meseli de kapsayan bir anlam içeriğine sahiptir. Dolayısıyla denebilir ki her mesel hikmettir ancak her hikmet mesel değildir. Hikmet kavramı her zaman ve şartta doğru bilgi içeriyorken mesel içermeyebilir. Bu bağlamda hikmete esas teşkil eden şey mana doğruluğudur ancak mesele esas teşkil eden şey ise teşbihtir.[77]

---

[72] İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, c. 4, s. 675.
[73] Nebi Bozkurt, **"müsâmere", DİA,** (İstanbul, TDV Yayınları, 2006), c. 32, s. 75-76.
[74] Zebidî, **Tacu'l-Arus**, c. 31, s. 510.
[75] Ferâhidî, **Kitâbu'l-ayn,** s. 343.
[76] İlhan Kutluer, **"hikmet", DİA** (İstanbul, TDV Yayınları, 1998), c. 17, s. 511-514.
[77] Mustafa Öztürk, **Kur'an Kıssalarının Mahiyeti**, s. 52.

1.2.12. Mesel

"m-s-l" (م-ث-ل) kökünden türemiş olan mesel kavramı sözlükte "benzemek, benzeşmek, bir şeyin bir şeye benzemesi yahut birbirini andırması ve hatta birbirine denk ve eşit olması" gibi anlamlar taşımaktadır. Ayrıca mesel kelimesinin "dikilmek" anlamına gelen "müsulden" türemiş olma ihtimali de vardır.[78] Edebiyat'ta mesel genellikle söyleyeni bilinmeyen özlü anlatım manasında kullanılmaktadır. Bununla beraber mesel, Arap dilinde kıssa ve hikâye anlamında da kullanılmaktadır. Arap edebiyatında ise mesel; kısa lafızlı, doğru anlamlı, meşhur ve söyleyeni bilinmeyen, formu sabit klişe söz şeklinde karşımıza çıkmaktadır.[79]

Mesel Kur'an-ı Kerim'de "mesel" ve çoğulu "emsal" şeklinde isim olarak kullanılmaktadır. Ancak sadece bir yerde "temessele" şeklinde fiil olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca isim olarak "misl", "mesülât" ve "temâsil" şeklinde kullanımı da mevcuttur.[80] Kur'an-ı Kerim'de kullanılan meseller özlü söz ve atasözleri anlamına gelen mesellerin aksine önemli ve ilgi çekici durum anlamına gelen mesellerdir.[81]

Kur'an'da mesel kullanımı konusunda temsilî kıssa türüne de değinmek yerinde olacaktır. Temsilî anlatım, daha çok psikolojik olan durumları, zihinsel anlamları, olay ve sahneleri aktif, canlı ve somut olarak zihinde canlandırılabilecek bir biçimde anlatmak anlamına gelmektedir. Daha anlaşılır bir ifadeyle temsilî anlatım ele alınan konuları kelime ve cümlelerle resmetme anlamı taşımaktadır. Temsîlde her şey açık bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Dolayısıyla anlatılmak isteneni herkes kolaylıkla anlamaktadır.[82]Muhammed Halefullah Kur'an-ı Kerim'de birçok temsilî kıssa olduğunu iddia etmekte ve bu kıssaların edebî karakterli olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda temsilî anlatım edebiyatta tarihî anlatımlardan daha etkileyici bir üsluba sahiptir. Araplarda edebî anlatımlar

[78] Râğıb el-İsfehânî, **el-Müfredât**, s. 462.
[79] İsmail Durmuş, **"mesel"**, **DİA**, (Ankara, TDV Yayınları, 2004), c. 29, s. 293-297.
[80] Ali Sayı, "**Kur'an'da Kıssa Kavramı Üzerine"**, s.173.
[81] Süleyman Koçak, "**Kur'an'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri"**, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, sayı 1, c. 9, 2009, s. 188-189.
[82] Süleyman Koçak, a.e. s. 191-192.

gerçekten yaşanmış olabileceği gibi tamamen kurgusal da olabilmektedir. Bu açıdan mesellerde anlatılanların gerçekten yaşanmış olması şartı yoktur.[83] Özetle meselde gerçeği anlatma kaygısı yoktur ve mesel anlatanın bakış açısını ifade etmektedir.[84]

Mesel kavramı kıssa ile yakın anlamda kullanılmaktadır, bu bağlamda mesel aynı kıssa gibi gerekli sonuçları çıkarmakta insana değerlendirme imkânı vermektedir. Bu onların ortak bir noktasıdır. Ancak kıssalar adım adım takip ettirme özelliğine sahip iken, bu özellik meselde prensip olarak ortaya koyma özelliğine dönüşmektedir. Mesel, sonrakilere değerlendirme imkânı sunmakta ve bu yönüyle daha çarpıcı ve uyarıcı bir etkileşim sağlamaktadır. Ancak bu tamamen kavrama üzerine kurulu olan ve adım adım takip ettirici özelliğe sahip kıssa tekniğine göre daha kısa vadeli çözümlere sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda kıssa tekniği kullanılarak elde edilen çözümler daha uzun vadeli ve devamlılık arz eden bir yapıya sahiptir.[85]

Mesel kavramı temelde "kıssa, destan ve hikâye" anlamı taşımakla beraber darbımesellerde anlatılan kıssalar, herhangi bir konuyu örnekleyerek daha çarpıcı ve etkileyici bir şekilde anlatmak amacıyla temsilî ögeler barındırmaktadır. [86]
Mesel "bir şeyin bir veya birkaç yönden başka bir şeye benzetilmesi"dir. Kur'an-ı Kerim'de bu özellik açıkça gözler önüne serilmektedir. Kâfirlerin apaçık delillere rağmen inkarcılıkta ısrar ettikleri için sağır, dilsiz ve körlere benzetilmesi bu hususun[87] en belirgin örneğini oluşturmaktadır. [88]

Kur'an-ı Kerim'de ise meseller temelde şu anlamlarda kullanılmaktadır: 1. Misal, örnek, benzer[89] 2. Hâl, sîret, durum[90] 3. ibret[91] 4. Vasıf[92]

---

[83] Muhammed Halefullah, **el-Fennu'l-Kasasî**, s. 206-207.
[84] Ahmed Emin/ Zehra Özli, "**Arap Edebiyatında Meseller"**, Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 26, c. 14, 2012 s. 219.
[85] Ali Sayı, "**Kur'an'da Kıssa Kavramı Üzerine",** s. 175-176.
[86] İdris Şengül, **"kıssa", DİA,** c. 25, s. 499.
[87] Bakara 2/171; A'raf 7/64.
[88] İsmail Durmuş, **"mesel", DİA,** c. 29, s. 299.
[89] Râd 13/17; İbrahim 14/24-26; Zümer 39/27.
[90] Bakara 2/216; Zuhrûf 43/8.
[91] Zuhrûf 43/56-59.

Mesel ve kıssalar amaç bakımından aynı olmakla[93] birlikte yapıları birbirinden farklıdır. Bu bağlamda kıssa ve mesel kavramlarını aynı kategoride değerlendirmek son derece yanlış bir tutumdur.[94] Meseller zaman içerisinde bir olayın oluşum aşamasını, bir halk düşüncesini anlatan ve mutlaka bir hüküm taşıyan edebî bir türe dönüşmüştür. Bu bağlamda meseller herhangi bir olayı yaşayan kimselere geçmişte aynı durumu veya benzerini yaşayanları resmetme suretiyle nasihat etme ve onları teselli etmek amacıyla anlatılmaktadır.[95]

1.3. KISSALARIN KAYNAĞI MESELESİ

Oryantalistler Kur'an'da anlatılan kıssaların özgün olmadıklarını aksine kaynağının Yahudilik ve Hristiyanlığa dayandığını iddia etmektedir.[96] Mekke'de yaşayan Araplar ile Hristiyanların birçok ilişkisi mevcuttu. Onlara ait ticaret kervanları Hristiyan olan Habeşistan ve Yemen'e gitmekteydi. Aynı zamanda bu kervanlar Bizans egemenliğindeki Hristiyan Şam ve Gazze'ye de seyahat etmekteydi. Ayrıca Mekke'de geçici olarak yaşayan Hristiyan bir azınlık bulunmasıyla birlikte hiç Yahudi yoktu. Bazen Mekkeliler Kuzey'e giderken içinde kalabalık bir Yahudi grubu yaşayan Medine'ye gidip orada konaklıyordu. Dolayısıyla bu tür kısmî ilişkiler Yahudi ve Hristiyanlıkla ilgili pek bir bilgi vermiyordu. Kur'an-ı Kerim Eski Ahit peygamberleri ve ileri gelenleri ile ilgili verdiği bilgilerle Mekke toplumunun bu kıssaları genel hatlarıyla bildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Kur'an, Hz. Muhammed'in yukarıda anlattığımız yollarla bilgi aldığını inkâr etmemekte ve ısrarla Peygamber'in öğrendiği bilgilerin Kur'an

---

[92] Râd 13/35; Muhammed 47/15.
[93] Kur'ân'da mesellerin yer almasının gayesi de kıssalar gibi ibret vermektir.
[94] İdris Şengül, "**Kur'ân Kıssalarının Tarihî Değeri"**, Diyanet İlmi Dergisi, s. 78-79; Nurullah Denizer, "**İşârî Tefsirlerde Kıssa ve Mesel Yorumlarında İ'tibar/Analoji Yöntemi: İsmail Hakkı Bursevî Örneği"**, s. 94.
[95] Dursun Ali Türkmen, **"Arap Dilindeki Mesellerin Oluşumunda Kur'an'ın Etkisi",** Ekev Akademi Dergisi, sayı 24, 2005, s. 176.
[96] Abraham Geiger, **Judaism And Islam**, çev. F. M. Young, M.D.cspck. Press, Vepery 1898, s. 28-46; İdris Şengül, **"kıssa**", **DİA**, s. 500.

vahyi olmadığını vurgulamaktadır.[97] Aynı zamanda Kur'an Medine Yahudilerine ait olan Tevrat'ı tasdik eden ayetleri de konu edinmektedir.[98]

Kur'an'ın bizzat kendisinin dile getirdiği tasdik işlevinin ne olduğu meselesi oldukça önemlidir. Bu konu açıklık kazandığı takdirde Kur'an kıssalarının kaynağının Eski Ahit olduğu iddiasının tutarsızlığı da anlaşılmış olacaktır. Kuran, ayetlerinin uydurulmuş bir söz olmadığını ve kendinden önceki kitapları onayladığını[99] konu edinmektedir. Bu bağlamda Yusuf suresinin 111.ayetinde "Hiç şüphesiz onların kıssalarında akıl ve sağduyu sahipleri için ders/ibret vardır" buyurulduktan sonra Kur'an'ın uydurulmuş bir söz olmadığını ve kendinden önce gönderilmiş olan kitapları tasdik ettiği vurgulanmaktadır. Bu minvalde Kur'an'ın maksadı Yusuf kıssasının tamamını tüm detaylarıyla onaylamak değil bilâkis Kur'an'ın ilâhî kaynağa dayandığını ve bu kaynağın da önceki peygamberlere gönderilen vahiylerle aynı olduğunu gözler önüne sermektir.[100]

Kur'an cahiliye toplumunun eski dinler hakkında birtakım bilgilere sahip olduğunu dile getirmektedir.[101] Bu bağlamda Kur'an, eski kaynaklarda geçen tahrif edilmiş bilgileri tashih etmekte ve eksikliklerini tamamlamaktadır.[102] Kur'an, Tevrat ve İncil'in hakikatte vahiy kökenli olması sebebiyle konu edindikleri kıssalar genellikle aynıdır. Ancak Kur'an kıssaları temel vurgu, içerik ve üslup açısından diğerlerinden oldukça farklıdır. Sözgelimi Tevrat kıssalarında ana vurgu Yahudilerin seçkin bir kavim olduğudur. Bu açıdan Tevrat'ta tarihî olaylar bütün ayrıntılarıyla ve yavan bir üslupla anlatılmaktadır. Kur'an kıssalarında ise salt tarihî bilgi verme amacından çok kıssanın mesaj ve ibret yönü ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda Kur'an kıssalarında zaman, mekân ve şahıs bilgisi gibi ayrıntılara yer verilmemektedir. [103]

---

[97] W. Montgomery Watt, **Hz. Muhammed'in Mekkesi**, çev. Mehmet Akif Ersin, KURAMER yay. İstanbul 2017, s. 76-77.
[98] Bakara 2/41, 91, 101; Al-i İmran 3/50; Maide 5/46, 48.
[99] Yusuf 53/111.
[100] Mustafa Öztürk, **Kur'an Kıssalarının Mahiyeti,** s. 84.
[101] Enbiya 21/5; Sâd 38/7; Zuhrûf 43/57-58.
[102] İdris Şengül, **Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri**, s. 148.
[103] İdris Şengül, **"kıssa", DİA,** s. 500; M. Sait Şimşek, **Kur'an Kıssalarına Giriş**, Yöneliş Yay. İstanbul, 1993, s. 14.

Tüm bunların yanında Hz. Muhammed ümmî bir elçiydi dolayısıyla oryantalistlerin iddia ettiği gibi Kur'an vahyini başka kaynaklardan öğrenemezdi. Kaldı ki ümmî olmasa bile onun döneminde Kitab-ı Mukaddes'in Arap diline tercümesi henüz yapılmamıştı. Tevrat ve İncil İbranice, Yunanca ve Süryanice bilen alimlerin elindeydi. Bu alimler Tevrat ve İncil'i sır gibi saklıyor ve halkın üzerindeki otoritelerini kaybetmemek amacına matuf olarak ilimlerini halka asla açık etmiyorlardı. [104]

Şu konuya da değinmekte fayda vardır. Kur'an ele aldığı kıssalarda anlattığı şahısların tümü Arap yarımadasında yaşayanlar değildi. Anlatılan kişiler çoğunlukla bu çevrenin dışında yaşamış olan Mısırlı, Sebeli, İbranî, Romalı ve Yunanlı olanlara peygamber olarak gönderilmişler ve başlarından geçen olaylar oralarda yaşanmış, ortaya çıkan diyaloglar yine oranın diliyle oluşmuştur.[105] Dolayısıyla Kur'an kıssalarının kaynağının Eski Ahit olduğu iddiası ele aldığımız bu deliller ışığında çok da akıl ve mantığa uygun değildir.

1.4. KISSALARIN ANLATILMA GEREKÇELERİ

Kur'an'ın indiriliş amacı ne ise Kur'an kıssalarının amacı da odur.[106] Bu bakımdan A'râf, Enbiyâ, Şuarâ ve Hûd gibi surelerde anlatılan pasajların temel amacı Allah'ın birliğini vurgulamak ve O'na itaat etme gerekliliğini ortaya çıkarmaktır. Kur'an'ın kıssaları kullanmasındaki en temel amaç Kur'an'ın geliş amacıyla örtüşmektedir. Kur'an şu beş temel amacı muhataba ulaştırmak için kıssaları kullanmaktadır; toplumda canı, dini/inancı, nesli, aklı ve malı korumak.[107]

Kıssalar Hz. Muhammed'in risaletini ve Kur'an'ın vahiy kökenli olduğunu ispat etmek amacı da taşımaktadır. Bununla beraber insanların ibret ve ders almasını

[104] İdris Şengül, **Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri**, s. 148-165.
[105] Muhammed Halefullah, **el-Fennu'l-Kasasî**, s. 288-319.
[106] İdris Şengül, **Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi**, s. 137.
[107] Ömer Faruk Yavuz, "**Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak "Kıssa"nın Rolü"**, Milel ve Nihal, sayı 1, c. 6, 2009, s. 125-126.

sağlamak da kıssalar açısından temel hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Kur'an eski kavimlerin başına gelen musibetleri anlatarak onlar gibi davrananların da aynı sona sahip olacaklarını sıklıkla vurgulamaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed ve onunla birlikte sıkıntılara göğüs geren müminlerin dayanma gücünü artırmak ve onları teselli etmek amacıyla da kıssalar kullanılmaktadır.[108] Aynı zamanda kıssalar insanları şeytanın vesveselerine karşı uyarmak ve şeytanın Âdem ile başlayan düşmanlığını gösterme amacı taşımaktadır. Bu bağlamda Kur'an, kıssaları kullanarak bu ezeli düşmanlığı daha net ve daha kuvvetli bir şekilde gözler önüne sermek suretiyle kişiyi kötülüğe sevk eden her türlü dürtüden sakındırmaktadır.[109]

Kur'an-ı Kerim'de ele alınan kıssalar tarihte yaşanan olayları hikâye etmek amacıyla anlatılmamıştır aksine bu olaylar üzerinden mesajını ulaştırmak, insanı sırat-ı müstakime (dosdoğru yol) yöneltmek ve terbiye etmek amacı taşımaktadır.[110] Böylece yüce Kur'an insandaki gaflet ve nisyan perdesini aralamak ve onu ileriye götürecek olgunlaşmayı engelleyen her türlü güç ve zayıflık duygularını ortadan kaldırma hedefi taşımaktadır.[111] Bununla beraber kıssalar, Allah'ın var ve bir olduğuna inanmaya davet eden araçlardan biridir. Bu daveti yaparken muhataplar arasında herhangi bir ayrım yapmamış dolayısıyla farklı yaştaki ve mekandaki insanları muhatap almıştır. [112]

Kur'an-ı Kerim'de yaklaşık 84 olay kıssa bağlamında ele alınmaktadır. Bu kıssaların amaçlarını özet olarak şöyle sıralamak mümkündür:

a. İnsanlara tevhid inancını aşılamak.
b. Hz. Muhammed'in peygamberliği ve aldığı vahyi ispatlamak.[113]
c. İlahî dinlerin tek bir kaynaktan ortaya çıktığını vurgulamak.[114]

---

[108] İdris Şengül, **"kıssa", DİA**, s. 499-500; Muhammed Halefullah, **el-Fennu'l-Kasasî**, s. 264-269; Muhammed Selman Çalışkan, **Kur'ân'da Ashâb-ı Karye Kıssası**, Kitabî yay. İstanbul, 2019, s. 24.
[109] Seyyid Kutub, **Kur'an'da Edebî Tasvir, et-Tasvîru'l-Fenni fi'l-Qur'ân**, İşaret yay. çev. Ömer Aydın, Ertuğrul Özalp, İstanbul 2015, s. 176-189.
[110] Muhammed Selman Çalışkan, **Kur'ân'da Ashâb-ı Karye Kıssası**, s. 23.
[111] İdris Şengül, **Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri**, s. 245-247.
[112] Nurettin Turgay, "**Kur'an Kıssaları"**, Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.2, Diyarbakır, 2000, s. 71-72.
[113] Yusuf 12/2-3.

d. İyi amel işleyenlere verilen nimetlere işaret ederek insanları salih amel işlemeye teşvik etmek.
e. Allah'tan başka ilâh olmadığına inananlara yardım edileceğini ve inanmayanlara da mühlet verilip azaba çarptırılacaklarını hatırlatmak.[115]
f. Şeytana uymanın kötü sonuçlar doğuracağını ortaya koymak.[116]

1.5. KISSALARDA TEKRAR

Yusuf kıssası haricinde Kur'an-ı Kerim'de ele alınan kıssaların tamamı sadece bir yerde anlatılmamaktadır. Zira Kur'an'ın amacı sadece kıssayı aktarmak değildir aksine onu ilgili bir konuda delil göstermek ve değerlendirmek üzere ele almaktır. Bu açıdan kıssalar Kur'an'da farklı yerlerde ve çeşitli değerlendirmelere delil olmak üzere yer almaktadır. [117]

Kıssalar Kur'an'da inananların vicdanlarına temel inanç esaslarını sağlam bir akide üzerine yerleştirmek amacıyla etkili bir biçimde kullanılmaktadır. Bu nedenle kıssalar farklı surelerde farklı pasajlar şeklinde anlatılmaktadır.[118] En temelde tüm bunlar kıssaların tekrarının her birinde ayrı bir fesahat ve belagat nüktesi olduğu iddiası üzerine söylenmektedir. Ancak kıssaların bu maksatla tekrar edilmediği gayet açık bir husustur. Kıssalardaki tekrarın amacı Zerkeşî'ye göre, "Andolsun ki biz düşünüp öğüt almaları için sözü birbiri ardınca zikretmişizdir."[119] ve "İşte biz bu vahyi Arapça bir Kur'an olarak inzal ettik ve ondaki uyarıyı çeşitli şekillerde açıkladık"[120] ayetlerinde belirtilmektedir. Ancak "ayetleri birbiri ardınca indirmek ve çeşitli şekillerde açıklamak" direkt olarak kıssaların tekrar ediliş amacı olmamakla

[114] Şuara 26/13.
[115] Hud 11/120.
[116] Remzi Kaya, "**Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri",** s. 37.
[117] Ali Sayı, "**Kur'an'da Kıssa Kavramı Üzerine"**, s. 170.
[118] İdris Şengül, **Kur'ân Kıssalarının Tarihî Değeri**, s. 66.
[119] Kasas 28/51.
[120] Taha 20/113.

beraber Kur'an'daki diğer tekrarların amacı olabilmektedir.[121] Bu bağlamda herhangi bir şeyin değişik vesilelerle sürekli ve yeniden tekrarı, kitap halinde olan bir metin için değil, canlı bir diyalog halinde gerçekleşen ve muhatabın aktif olduğu bir mesaj için anlamlı olmaktadır.

Allah Kur'an-ı Kerim'i bir kerede indirmemiş bilakis 23 yıllık bir süreç içerisinde peyderpey bir şekilde indirmiştir. Bu bağlamda dini hükümleri muhataba kolaylık sağlaması amacıyla tek tek indirmiştir. Yine aynı şekilde muhatabın kalbini yeniden diriltmek ve gaflet uykusundan uyandırmak için öğüt ve nasihatlerini ayrı ayrı ele almıştır. Şayet tüm bunların tersine olmak üzere Kur'an bir bütün halinde indirilseydi Allah'ın muhataplardan istediği şeyler onlara çok ağır gelecek ve dolayısıyla uyarıda bulunup bir değişim beklemek mantıklı olmayacaktı. Bununla beraber kıssaların tekrar edilmesinin en temel amaçlarından biri de risâlet döneminde Müslüman olmak için Hz. Muhammed'e gelen Arap heyetlerinin bütün kıssalardan haberdar olmasıdır. Sahabeler bu heyetlere Kur'an'dan bazı kısımları okuyor ve bu onlar için yeterli oluyordu. Yine aynı şekilde Hz. Peygamber çeşitli kabilelere farklı sureleri öğretmesi maksadıyla öğreticiler yolluyordu. Eğer kıssalar farklı yerlerde tekrar edilmeyip tek bir bölümde yer edinseydi; Musa kıssası bir kabileye, Nuh kıssası bir kabileye, Âdem kıssası bir kabileye ulaşarak bu kabilelerin hiçbiri bütün kıssaların bilgisine sahip olamayacaktı. Bu açıdan Allah, merhamet ve rahmeti dolayısıyla bu ibret ve teselli içerikli kıssaların herkese yayılmasını, bütün muhatapların idrakine ulaşmasını ve böylelikle onları uyarmayı istemiştir. Bu bağlamda da kıssaları farklı vesilelerle farklı yerlerde tekrar etmiştir.[122]

Ayrıca Kur'an kıssaları bütünüyle aynı şekilde farklı bir yerde anlatılmamaktadır. Birden fazla yerde tekrarı olan kıssa, aslında farklı yerlerde ve farklı şekillerde ele alınmaktadır. Burada önemli olan şey, kıssanın bağlamı ve bu bağlam sonucunda ortaya çıkan temel amaçtır. Kur'an-ı Kerim'in öğüt verme, ibret, doğru yolu gösterme, uyarma ve müjdeleme gibi amaçlarından bir ya da birkaçı

[121] Ebû Abdillah Bedrüddîn Muhammed Zerkeşî, **el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân**, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1972, c. 3, s. 10.
[122] Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, **Te'vîlu müşkil'il-kurân**, nşr. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut, s. 231-235.

farklı yerlerde ve farklı kıssalarda ön plana çıkmaktadır. Farklı yerlerde ve farklı vesilelerle tekrar edilen konuların çok önemli olması da Kur'an'da tekrarın nedenlerinden biridir. Bu bağlamda tekrar edilen kıssaların konusu genellikle tevhittir ve hak-batıl mücadelesine işaret etmektedir. Örneğin Âdem-İblis kıssasının farklı yerlerde tekrar edilmesinin sebebi yukarıda da değindiğimiz hususdur. Daha açık bir ifadeyle Âdem kıssası iyilik ve kötülük arasındaki mücadele gibi son derece önemli bir konuyu işlediği için farklı yerlerde ve farklı vesilelerle tekrar edilmiştir. Herhangi bir hususun tekrarı insan psikolojisi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir böylece tekrar edilen hususun önemi muhatap tarafından özümsenerek kavranmaktadır. Dolayısıyla genelde Kur'an ayetleri özelde ise Kur'an kıssaları da bu şekildeki bir değerlendirmeye tabi olarak karşımıza çıkmaktadır.[123]

Bir kıssanın bağlamı yani siyak ve sibakı o kıssanın başka yönünü bize hatırlatmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla Kur'an kıssalarının tekrar edilmesinde amaç yineleme değil aksine ele alınan kıssanın farklı yönlerinden hareketle kıssaların detayları ve vurgularının farklılıklarını ön plana çıkarmaktır.[124]

İnsan unutma özelliğine sahip bir varlık olarak yaratılmıştır. Bu durumu daha insanın ilk yaratılış aşamasında da görmek mümkündür. Zira Âdem ve Havva yaratıldıktan sonra "yasak ağaç" a yaklaşmamaları yasaklanmış ve şeytanın onlar için apaçık bir düşman olduğu bildirilmiştir. Ancak bu uyarıları unutup şeytanın vesveselerine uyan insanlığın ilk çifti yasak ağaçtan yemek suretiyle cennetten çıkarılmışlardır.[125] İşte insandaki bu unutma özelliği bizzat Kur'an tarafından ortaya konmuş ve üzerine tartışmaya gerek olmayan bir gerçektir. İnsandaki bu özellik sebebiyle herhangi bir düşüncenin insan zihnine aktarılabilmesi ve gereğince idrak edilebilmesi için kullanılabilecek en güzel anlatım biçimi "tekrar"dır. Bu bağlamda tekrar edilen bir söz, iyice anlaşılır ve hafızaya yerleşir. Dolayısıyla denebilir ki Kur'an, tekrarları bilhassa kıssa tekrarlarını bu amaca matuf olarak

[123] Şehmus Demir, **Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihî Gerçeklik**, Beyan yay. 2. baskı, İstanbul 2015, s. 125-127.

[124] Mehmet Okuyan, **Kıssalar Ne Söyler/Yaratılış ve Âdem**, Düşün yay. İstanbul 2020, s. 28-34.
[125] Bakara 2/25-38; Araf 11/19-25; Taha 20/115.

kullanmaktadır.[126] Özetle Kur'an kıssalarında tekrar yoktur. Zira Kur'an salt tarihsel bilgi aktarmayı hedeflememekte ve bu bağlamda ibret, öğüt, uyarı ve müjdeleme gibi amaçlarını farklı kıssalarda ele almakta ve buradaki anlatımında farklılıklar ortaya çıkmaktadır.[127]

1.6. KISSALARIN GERÇEKLİĞİ MESELESİ

Batı'da meydana gelen Kitab-ı Mukaddes'i mitolojiden arındırma çabalarının İslam dünyası ve Kur'an yorumu üzerindeki etkisi bilhassa kıssalar üzerinde ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda Kur'an kıssalarını farklı bir yaklaşımla ele almayı öneren birçok âlim olmuştur. Böylelikle kıssaların tarihle uyumlu olduğu şeklindeki geleneksel yorum sorgulanmaya başlamıştır. Bu bağlamda Kur'an kıssalarının gerçekte yaşanmadığı veya yaşanmış olsa bile anlatılanların gerçekte yaşananlardan farklı bir şekilde anlatıldığı gibi yorumlar ortaya çıkmıştır.[128] Bu tür yaklaşımlarda bulunanlar içerisinde Abduh ve Muhammed Halefullah gibi İslam âlimleri bulunmaktadır. Onların düşüncelerinin detayı 2. Bölümde ele alındığından dolayı burada üzerinde durulmayacaktır.

Kıssaların gerçekten yaşanmış olayları anlattığı hususu bizzat Kur'an-ı Kerim tarafından şu ayetlerde dile getirilmektedir: "Biz sana onların başından geçenleri gerçek olarak anlatıyoruz."[129], "İman eden bir kavim için (faydalı olmak üzere) Musa ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını sana gerçek şekliyle nakledeceğiz."[130], "İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana hak olarak okuyoruz."[131], "Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır."[132] Bu ayetlerde "Hak" kavramının kullanılması da oldukça önemlidir. Bu kavram Kur'an-ı Kerim'de doğruluk, iyilik ve tutarlılık gibi anlamları taşımaktadır. Bu açıdan "Hak" ifadesinin kıssalar için kullanılması,

[126] İdris Şengül, **Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri,** s. 223-226; Şehmus Demir, **Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik**, s. 72.
[127] Muhammed Halefullah, **el-Fennu'l-Kasasî**, s. 71.
[128] Şehmus Demir, "**Kitab-ı Mukaddes'i Mitolojik Unsurlardan Arındırma Çabası ve Kur'an Kıssalarının Tarihî Gerçekliği"**, İslâmî İlimler Dergisi, sayı 1, c. 9; 2014, s. 108-109.
[129] Kehf 18/13.
[130] Kasas 28/3.
[131] Bakara 2/252.
[132] Al-i İmran 3/62.

kıssaların ele aldığı konuların bütün boyutlarıyla kesin bir şekilde gerçekten yaşanmış ve doğru haberler olmasını gerektirmektedir.[133]

Kur'an kıssalarının kaynağının Kitab-ı Mukaddes olduğu iddiasına daha önce değinmiştik. Burada da özetle şunları söylememiz yerinde olacaktır. Kur'an ile Kitab-ı Mukaddes'in ihtiva ettiği kıssalar arasında bir örtüşme veya benzerlik bulunmaktadır. Bu durumun temel nedeni ise ikisinin de vahiy kaynaklı olmasıdır. Ancak kıssaların işleniş şekli ve içeriğinde oldukça büyük farklılıklar vardır. Sözgelimi Tevrat, yer, şahıs gibi tarih bilgisini ön plana çıkarırken Kur'an-ı Kerim bu tür ayrıntılara girmemekte aksine yer, zaman ve şahıs gibi bilgilerden neredeyse hiç söz etmemektedir. Bu bağlamda Tevrat'ta tarihî unsur, verilmek istenen mesajın önüne geçmektedir. Kur'an'da ise verilmek istenen mesaj her zaman için tarihî bilgi vermekten daha önemli ve önceliklidir.[134] Bazı araştırmacılar Kur'an kıssalarının kaynağının Arap kültürü olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda kıssaların Kur'an-ı Kerim'de Arapların bildiği şekilde yer aldığını ve Kur'an'ın yanlış olsa dahi bu bilgileri değiştirmeden aktardığını/kullandığını ifade etmektedirler. Kur'an muhatabı her zaman önemseyen ve muhatabın kültürünü gözeten bir yaklaşımla indirilmiştir. Ancak bu durum Kur'an'ın ele aldığı bilgilerin tamamının Araplar tarafından bilinmesi gerektiği anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda kıssaların büyük bir bölümünün muhatap tarafından bilindiğini söylemek mümkün değildir. Fakat Kur'an-ı Kerim'de Araplar tarafından bilinen kıssalar bulunmakla beraber bilinmeyen kıssalar da mevcuttur. [135]

İnsanoğlunun ilmi ve sahip olduğu tarihî bilgiler Kur'an kıssalarının gerçekten yaşanmış olduğu gerçeğini izah edemiyor diye bu kıssaların gerçekliğini reddetmek ilmî bir yaklaşımdan çok önyargılı ve taraflı bir yaklaşımdan başka bir şey değildir. Kur'an'ın temel hedefi muhatabı sırat-ı müstakime (dosdoğru yol) ulaştırmaktır. Bu açıdan bakıldığında da Kur'an'ın ele aldığı kıssaların tarihte yaşanmış olması

[133]Şehmus Demir, "**Kitab-ı Mukaddes'i Mitolojik Unsurlardan Arındırma Çabası ve Kur'an Kıssalarının Tarihî Gerçekliği"**, s. 119.
[134] Mustafa Öztürk, **Kıssaların Dili**, Ankara Okulu yay. Ankara 2018, s. 21-22.
[135] Şehmus Demir, **Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik**, s. 82-86.

gerekmektedir.[136] Nitekim Kur'an kıssalarının hakikate uygunluğu muhataplara ders ve ibret açısından daha anlaşılır bir ifadeyle eğitim açısından da etkili bir unsurdur. Zira gerçek olduğundan şüphe edilen bir olayın, insanların inşasında pek de bir etkisi olmayacaktır. Dolayısıyla Kur'an kıssalarını okuyan veya dinleyen için bu kıssalar inandırıcı olmaktan çıkar ve eğitim yönünden de bir kıymeti olmaz. Böyle bir üslubun kullanılması Kur'an gerçeğine uymamaktadır.[137]

Kur'an kıssalarının gerçekten yaşanmış olduğu konusunda Müslüman âlimlerinin tarihî bilgiler ve arkeolojik keşifler bağlamında pek bir çalışması yoktur. Ancak geçmişte helâk edilmiş topluluklar ve diğerleriyle ilgili Kur'an'da geçen haberlerin doğruluğunu ortaya koyan ve günümüze kadar izlerini korumuş kalıntılar vardır. Bu iz ve kalıntılara bizzat Kur'an-ı Kerim dikkat çekmektedir. Sözgelimi Hûd Suresi'nde Allah Nuh, Âd, Lût, Semûd kavimlerini zikredip Hz. Musa ve Firavun kıssasına değindikten sonra "(Ey Muhammed!) Bunlar o memleketlerin haberlerinden bazılarıdır. Onları sana anlatıyoruz. Onlardan ayakta duranlar da var, yıkılıp gidenler de."[138] buyurmaktadır. Herkesçe bilinmektedir ki tarih ilmi ve arkeolojik çalışmalar Kur'an kıssalarının çoğunun gerçekten yaşanmış olduğunu gözler önüne sererken izah edemediği şeyleri de reddedecek ve doğru kabul etmeyecek kesin bilgiye sahip değildir. Dolayısıyla tarih ilminin bile izah edemeyip sustuğu Kur'an kıssalarının vukuu konusunda asıl söz Kur'an-ı Kerim'in olmalıdır. Zira Kur'an'da anlatılan kıssalar Allah'tan başkasının bilmesi mümkün olmayan gayb haberlerindendir.[139]

[136] İdris Şengül, **Kur'ân Kıssalarının Tarihî Değeri**, s. 83-84.
[137] İdris Şengül, a.e. s. 178.
[138] Hud 11/100.
[139] İdris Şengül, **Kur'ân Kıssalarının Tarîhî Değeri**, s. 179.

İKİNCİ BÖLÜM

ÂDEM VE İBLİS ANLATISININ KISSA MI YOKSA MESEL Mİ OLUŞUYLA İLGİLİ GÖRÜŞLER

Birinci bölümde detaylıca ele aldığımız kıssa ve mesel kavramlarının ne olduğu konusunu burada da özet bir şekilde anlatmakta fayda vardır.

Kıssa kavramı sözlükte "bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek; bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek" anlamlarına gelmektedir.[140] Bu kavram Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle beraber çoğul şekli olan "kasas" kavramı ve türevleri[141] geçmektedir. Bu kavram başlangıçta "dini nasihat" anlamında kullanılmaktaydı[142] ancak zaman içerisinde kıssa lafzına yüklenen daha önce yaşamış fertlerle, milletlerle veya peygamberlerle ilgili olayların edebî bir üslupla Kur'an-ı Kerim'de anlatılması anlamına dönüşmüştür.[143]

Kıssalar, Kur'an'ın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.[144] Muhataplarına bir hidayet rehberi olarak gönderilmiş olan, onları karanlıktan aydınlığa ulaştırmayı ve bu aydınlık yolda sabit tutmayı amaçlayan Kur'an-ı Kerim, insanların bu amaca ulaşmalarını sağlamak için, farklı dil ve üslupları kullanan ilahi bir kitaptır. Kıssalar da bu amaca hizmet eden, anlatılanları adeta gözler önüne seren ve anlamayı kolaylaştıran, Kur'an-ı Kerim'in çokça kullandığı önemli bir üslup çeşididir. Bu açıdan kıssalar sadece olgu ve tasvir açısından bir sunum üslubu değil aksine ahlakî bir gelişimi hazırlayan, bilgi yüklü ve umumî bir yükselişi hedefleyen yüksek düzeyli bir anlatım çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır.[145]

---

[140] İdris Şengül, **"kıssa", DİA**, s. 498.
[141] kassa, kasasnâ, kasas, kasasan, yekussu, yekussûne, nekussu, uksus, kussî, naksus, nekussanne, lâ taksus v.d.
[142] Mustafa Kara, "**Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz"**, s. 71, Hasan Cirit, **"kussas", DİA**, s. 463.
[143] Ali Sayı, "**Kur'an'da Kıssa Kavramı Üzerine**", s. 145.
[144] Mustafa Kara, "**Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz",** s. 70.
[145] Nurullah Denizer, "**İşârî Tefsirdeki Kıssa ve Mesel Yorumlarında İ'tibar/Analoji Yöntemi: İsmail Hakkı Bursevî Örneği"**, s. 93.

Kıssa; zaman, mekân ve şahıslardan soyutlanmış geçmişte meydana gelmiş olan olayların dile getirildiği, daha sonra gelen insanlara ders ve ibret verme amacı taşıyan bir üslup tarzıdır. [146] Esasında kıssa, bir hikâye ve bir hisse çıkarılan evrensel bir anlatım türü değil, konu ne olursa olsun onunla ilgili adım adım takip ettirme özelliğine sahip bir anlatım türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada önemli olan husus, Kur'an'da anlatılan kıssaların ilgili oldukları olay ve konuları adım adım takip ettirme özelliğine sahip olmasıdır.[147]

Kur'an'ın temel hedefi muhatabı sırat-ı müstakime (dosdoğru yol) ulaştırmaktır. Bu açıdan bakıldığında da Kur'an'ın ele aldığı kıssaların tarihte yaşanmış olması gerekmektedir.[148] Nitekim Kur'an kıssalarının hakikate uygunluğu muhataplara ders ve ibret açısından daha anlaşılır bir ifadeyle eğitim açısından da etkili bir unsurdur. Zira gerçek olduğundan şüphe edilen bir olayın, insanların zihin olarak inşasında pek de bir etkisi olmayacaktır. Dolayısıyla Kur'an kıssalarını okuyan veya dinleyen için bu kıssalar inandırıcı olmaktan çıkar ve eğitim yönünden de bir kıymeti olmaz. Böyle bir üslubun kullanılması da Kur'an gerçeğine uymamaktadır.[149]

Herkesçe bilinmektedir ki tarih ilmi ve arkeolojik çalışmalar Kur'an kıssalarının çoğunun gerçekten yaşanmış olduğunu gözler önüne sererken izah edemediği şeyleri de reddedecek ve doğru kabul etmeyecek kesin bilgiye sahip değildir. Dolayısıyla tarih ilminin bile izah edemeyip sustuğu Kur'an kıssalarının vukuu konusunda asıl söz Kur'an-ı Kerim'in olmalıdır. Zira Kur'an'da anlatılan kıssalar Allah'tan başkasının bilmesi mümkün olmayan gayb haberlerindendir.[150]

Kıssaların gerçekten yaşanmış olayları anlattığı hususu bizzat Kur'an-ı Kerim tarafından şu ayetlerde dile getirilmektedir: "Biz sana onların başından geçenleri gerçek olarak anlatıyoruz."[151], "İman eden bir kavim için (faydalı olmak üzere) Musa

[146] Tahsin Görgün, "**Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine"**, s. 29.
[147] Ali Sayı, "**Kur'an'da Kıssa Kavramı Üzerine"**, s. 149.
[148] İdris Şengül, **Kur'ân Kıssalarının Tarihî Değeri**, s. 83-84.
[149] İdris Şengül, a.g.e. s. 178.
[150] İdris Şengül, a.g.e. s. 179.
[151] Kehf 18/13.

ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını sana gerçek şekliyle nakledeceğiz."[152], "İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana hak olarak okuyoruz."[153], "Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır."[154] Bu ayetlerde "Hak" kavramının kullanılması da oldukça önemlidir. Bu kavram Kur'an-ı Kerim'de doğruluk, iyilik ve tutarlılık gibi anlamları taşımaktadır. Bu açıdan "Hak" ifadesinin kıssalar için kullanılması, kıssaların ele aldığı konuların bütün boyutlarıyla kesin bir şekilde gerçekten yaşanmış ve doğru haberler olmasını gerektirmektedir.[155]

"M-s-l" kökünden türemiş olan mesel kavramı ise sözlükte "benzemek, benzeşmek, bir şeyin bir şeye benzemesi yahut birbirini andırması, ve hatta birbirine denk ve eşit olması" gibi anlamlar taşımaktadır. Ayrıca mesel kelimesinin "dikilmek" anlamına gelen "müsulden" de türemiş olma ihtimali de vardır.[156] Mesel Kur'an-ı Kerim'de "mesel" ve çoğulu "emsal" şeklinde isim olarak kullanılmaktadır. Ancak sadece bir yerde "temessele" şeklinde fiil olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca isim olarak "misl", "mesülât" ve "temâsil" şeklinde kullanımı da mevcuttur.[157]

Meselde gerçeği anlatma kaygısı yoktur bununla beraber mesel, anlatanın bakış açısını ifade etmektedir.[158] Mesel kavramı aynı kıssa gibi gerekli sonuçları çıkarmakta insana değerlendirme imkanı vermektedir. Bu onların ortak bir noktasıdır. Ancak kıssalar adım adım takip ettirme özelliğine sahip iken, bu özellik meselde prensip olarak ortaya koyma özelliğine dönüşmektedir. Mesel, sonrakilere değerlendirme imkanı sunmakta ve bu yönüyle daha çarpıcı ve uyarıcı bir etkileşim sağlamaktadır. Ancak bu tamamen kavrama üzerine kurulu olan ve adım adım takip ettirici özelliğe sahip kıssa tekniğine göre daha kısa vadeli çözümlere sebebiyet

[152] Kasas 28/3.
[153] Bakara 2/252.
[154] Al-i İmran, 3/62.
[155]Şehmus Demir**, "Kitab-ı Mukaddes'i Mitolojik Unsurlardan Arındırma Çabası ve Kur'an Kıssalarının Tarihî Gerçekliği",** s. 119.
[156] Râğıb el-İsfehânî, **el-müfredât**, s. 462.
[157] Ali Sayı, "**Kur'an'da Kıssa Kavramı Üzerine",** s.173.
[158] Ahmed Emin/ Zehra Özli, "**Arap Edebiyatında Meseller"**, s. 219.

vermektedir. Bu bağlamda kıssa tekniği kullanılarak elde edilen çözümler daha uzun vadeli ve devamlılık arz eden bir yapıya sahiptir.[159]

Mesel kavramı temelde "kıssa, destan ve hikâye" anlamı taşımakla beraber darbımesellerde anlatılan kıssalar, herhangi bir konuyu örnekleyerek daha çarpıcı ve etkileyici bir şekilde anlatmak amacıyla temsilî ögeler barındırmaktadır. [160] Dolayısıyla mesel ve kıssanın en temel farkı mesellerin gerçeklik kaygısının olmayışının yanında kıssalarda anlatılan olayların gerçekten yaşanmış olmasıdır.

Bu bölümde günümüze kadar yaşamış olan bütün âlim, müfessir ve düşünürlerin isimlerini ve düşüncelerini tek tek ele almak mümkün olmadığından belli başlı isimler ele alınacaktır. Bu bağlamda ilk olarak kıssaların gerçekliği meselesinde görüşleri ön plana çıkan Muhammed Abduh (ö. 1905), Muhammed İkbal (ö. 1938) ve Muhammed Halefullah (ö. 1997) gibi âlimlerin görüşleri ele alınacak ardından rivayet tefsiri müellifi olan İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/923)'nin, dirayet tefsiri müellifleri olan İmam Maturidî (ö. 333/944) ve Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) ve güncel müfessirlerden Mustafa Öztürk'ün görüşleri ele alınacaktır.

2.1. Muhammed Abduh'un Görüşü

Muhammed Abduh söz konusu kıssayla ilgili olarak Âdem'in yasak ağaçtan yemesi nedeniyle günahsızlık anlamına gelen ismet sıfatına zarar geldiği konusunu ele almakta ve burada anlatılanların temsîl olarak anlaşılması gerektiğini iddia etmektedir. Şayet bu kıssa temsîl olarak algılanırsa Âdem'in ismet sıfatı mevzusu hiç tartışma konusu olmayacaktır. Abduh Âdem ve İblis ile ilgili pasajların temsilî olduğu konusunda Selef âlimlerinin de kendisiyle aynı şekilde düşündüklerini ifade etmektedir. Bu bağlamda Abduh Kur'an'ın söylediklerini muhatabın idrakine daha iyi sunmak maksadıyla soru-cevap formatında ve hikâye üslubuyla temsilî olarak anlattığını iddia etmektedir. Buradan hareketle de Âdem ve İblis kıssasının temsilî olarak algılanması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır. Abduh sözü edilen kıssanın

[159] Ali Sayı, "**Kur'an'da Kıssa Kavramı Üzerine"**, s. 175-176.
[160] İdris Şengül, **"kıssa", DİA,** s. 499.

temsilî olarak algılanması sonucunda kıssada söz konusu edilen Âdem'in ilk insan olan Âdem değil aksine Âdem'in şahsında insan türü olduğunun ortaya çıktığını söylemektedir. Bu bağlamda Muhammed Abduh kıssada Allah'ın meleklere Âdem'i halife kılacağını söylemesinin, yeryüzünün, insanın üzerinde yaşamını sürdürecek özelliklere sahip olduğunu ve böylelikle de insan türüne hazırlandığının temsilî olarak anlatılması olduğunu iddia etmektedir.[161]

Yine aynı şekilde Muhammed Abduh Âdem ve İblis kıssası konusunda insanın önce meskûn edilip sonra cennetten kovulmasını insanın yaratılışındaki fıtratından uzaklaşarak imtihan ve zorluklarla hemhâl olmasının temsilî bir anlatımı olarak görmektedir.[162]

2.2. Muhammed İkbal'in Görüşü

Muhammed İkbal'e göre Kur'an-ı Kerim'de anlatılan bu hikâyede temel amaç tarih bilgisi vermek değildir. Bununla beraber Kur'an Âdem ve İblis ile ilgili pasajları anlatırken eski sembolleri kısmen olduğu gibi korumaktadır. Ancak daha çok, taze bir anlam kazanması amacıyla içerik açısından değiştirilmiştir. Dolayısıyla burada Kur'an-ı Kerim'in yeni dokunuşlarla zamanın ruhuna uygun hâle getirme üslubu karşımıza çıkmaktadır. İkbal'e göre Kur'an bu üslubuyla hikâyeleri kısmen ya da tamamen değiştirmek suretiyle tarihî bilgiye hiç önem vermemektedir. Bu bağlamda Kur'an'ın önem verdiği şey anlatılanların küllî, ahlâkî ve felsefî bir anlam içermesi olarak karşımıza çıkmaktadır.[163]

İkbal Arapça'ya "Tecdîdü't-Tefkîri'd-Dinî fi'l-İslâm" Türkçeye ise "İslam'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü" adıyla çevirilen *The Reconstruction of Religious Thought in Islam* isimli eserinde Âdem kıssasını anlatırken bu kıssanın

[161] Reşid Rıza, **Tefsîr'ul-Menâr**, Beyrut 2011, c. 1, s. 232; Muhammed Ammara, **el-A'malu'l-Kâmile li'l-İmam Şeyh Muhammed Abduh**, Beyrut 1993, c. 4, s. 144.
[162] Muhammed Reşid Reşid Rıza, **Tefsîr'ul-Menâr**, s. 234; **Muhammed Ammara, el-A'malu'l-Kâmile li'l-İmam Şeyh Muhammed Abduh**, c. 4, s. 146.
[163] Muhammed İkbal, **İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü**, çev. Sofi Huri, Kırkambar yay. İstanbul 1999, s. 98-99; Saim Gündoğan, "**Muhammed İkbal Düşüncesinde Eğitim Felsefesi ve İnsan"**, İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, c. 6, 2020, s. 603.

kadim dünya edebiyatında farklı şekil ve üsluplarla karşımıza çıktığını söylemektedir. Bu minvalde anlatılan bu kıssanın gelişim aşamalarını net olarak görebilmenin imkân dahilinde olmadığını söylemektedir. Bununla beraber Sâmi kaynaklardaki anlatılışında ilk zaman insanlarının bedenini hastalık ve ölüm gibi arızalara maruz bırakan ve hayatını idâme ettirmeye çalışırken önüne engeller dizen kötü bir çevrede tecrübe etmeye mecbur kaldığı hâlini kendince açıklama isteğinden doğmuş olduğunu dile getirmektedir. Tüm bunları söylerken aslında bu kıssanın esâtir olduğunu da vurgulamaktadır. Dolayısıyla İkbal bu kıssanın İslam'dan önceki muhtelif kültürlerde de bulunan mitolojik bir anlatı olduğunu iddia etmektedir. Muhammed İkbal bu mitolojik kıssanın Kur'an ve Tevrat'taki anlatılışı arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Bu bağlamda yılan rivayeti ve Havva'nın kaburga kemiğinden yaratılması gibi farklılıklar üzerinde durduktan sonra Kur'an'daki varyantın Tekvin'dekinden daha anlaşılır ve doğru olduğunu gözler önüne sermektedir. İkbal, Âdem ve Havva'nın, önce yaşayıp daha sonra kovulduğu cennetin semada bulunduğu görüşünü de reddetmektedir. Ona göre sözü edilen cennet Allah'ın kulları için vadettiği ebedîlik yurdu olan cennet olamaz ve Âdem'in hubûtu kıssası da hâlihazırdaki dünya üzerinde ilk insanın ortaya çıkışıyla hiçbir bağı bulunmamaktadır. İkbal mitolojik olduğunu iddia ettiği bu anlatıya dair yorumunu aslında bu kıssada insanın fıtrî özelliklerinin başlangıçtaki hâlinden çıkıp özgür bir benlik şuuruna ulaşması amaçlanmaktadır demek suretiyle noktalamaktadır. Ona göre Âdem'in düşüşü insandaki basit şuur düzeyinden kendisinde taşıdığı bilinç parıltılarına dönüşüm hâdisesidir. Sözü edilen bilinç, insanın kişilik sahibi olması ve varoluşu arasındaki ilişkiyi fark etmesidir. Bu bağlamda ona göre Kur'an Âdem'in ilk günahı işlemesi dolayısıyla dünyanın işkence ve kötülüklerin var olduğu bir yer olmasını kabul etmemekte ve Âdem'in işlediği ilk günah aslında onun iradesini temsil etmektedir.[164]

[164] Muhammed İkbal, **İslâm'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü**, s. 100-103.

2.3. Muhammed Halefullah'ın Görüşü

Muhammed Halefullah'a göre Kur'an kıssaları tarih öğretimi için anlatılmamıştır daha açık bir ifadeyle tarihsel olayların kronolojik bir surette öğretilmesi amaçlanmamaktadır. Bu açıdan da Kur'an'ın anlattığı her kıssanın mutlaka gerçekten yaşanmış olması gerekmemekte ve bunların bazıları tasvir ve temsil olarak kalmaktadır.[165] Nitekim Halefullah kıssaları tarihsel, temsilî (dramatik) ve mitolojik (ustûrî) olarak üçe ayırmaktadır. İlk gruptaki kıssalar geçmişte yaşamış olanların haberleri olup burada olaylar, şahıslar ve diğer unsurlar tarihî gerçekliğe baştan sona uygundur. İkinci gruptaki kıssalarda anlatılanların tarihte karşılıkları olmamakla birlikte içerdikleri mana ve mesaj doğrudur. Sonuncu grupta ele alınan kıssalar ise tarihte karşılığı olmamakla beraber sadece örnek olarak ele alınmıştır.[166] Halefullah Âdem ve İblis kıssasını hem ikinci grup olan temsilî (dramatik)kıssalarda ele almakta hem de üçüncü grup olan mitolojik kıssalar bağlamında ele almaktadır. Ancak Halefullah bu konudaki görüşlerini apaçık bir şekilde söylememekte ancak zaman zaman Muhammed Abduh ve Muhammed İkbal'in görüşleri etrafında dile getirmektedir. Bu bağlamda Halefullah öncelikle söz konusu kıssayı Taberî'den nakletmekte ve ardından Taberî'nin sözlerinden anlaşılanın bu kıssada İblis ve Medine Yahudilerinin canlandırıldığını ve bunun sadece temsilden ibaret olduğunu dile getirmektedir. Ardından Abduh'un görüşlerine yer vermek suretiyle bu kıssanın temsilî olduğunu vurgulamaktadır.[167]

Halefullah Fahreddin er-Râzî'nin İblis'in kazanması ve Âdem'in ona uyması konusundaki görüşlerinin isabetli olduğunu söylerken Âdem'in İblis'i bilip tanıdığı halde ona nasıl uyduğu sorusuna verdiği Allah'ın takdiri karşısında hiçbir engelin duramayacağı cevabını doğru bulmamaktadır. Bu minvalde sözü edilen kıssayı tasvirî ve sembolik bir kıssa olarak addettiğini açık bir şekilde söylemektedir.[168] Yine aynı şekilde üçüncü kategoriyi açıklarken ilk günah kıssasına değinerek

[165] Muhammed Halefullah, **el-Fennu'l-Kasasî**, s. 27.
[166] Muhammed Halefullah, a.g.e. s. 171.
[167] Muhammed Halefullah, a.g.e. s. 222-225.
[168] Muhammed Halefullah**,** a.g.e. s. 339-340.

Muhammed Abduh'un bu kıssayla ilgili mitolojik olduğu görüşünü aynen naklederek sözlerini sonlandırmaktadır.[169] Muhammed Halefullah söz konusu kıssayla ilgili görüşünü net bir şekilde ifade etmese de Kur'an'da mitolojik ya da temsilî kıssa bulunmasında herhangi bir olumsuzluk görmemektedir. Üstelik ona göre Kur'an mitolojik ya da temsilî kıssa içerdiğini reddetmiyor aksine reddettiği husus mitolojik kıssaların Kur'an vahyi olmayıp bizzat peygamberin uydurmuş olduğu iddiasıdır. [170]

2.4. İbn Cerîr et-Taberî'nin Görüşü

İbn Cerîr et-Taberî Bakara suresinin 30. ayetini tefsir ederken bütün insanlığın atası olan Âdem'i Allah'ın yaratacağını ve yeryüzünün halifeliğini ona vereceğini söylemektedir. Ardından gelen ayette ise Âdem'in İblis'in yoldan çıkarıcılığına uyarak Allah'ın yasağını unuttuğunu ve cezalandırıldığından bahsedip sonra yaptığı hatadan tövbe edip bağışlandığını dile getirmektedir. Ardından İblis'in isyanında ısrarcı olması nedeniyle lanete uğradığını vurgulamaktadır. Taberî Âdem'in nasıl yaratıldığı konusunda çeşitli rivayetleri aktarmaktadır. Bu bağlamda Allah'ın Âdem'i bizzat kendi elleriyle yarattığını söylemekte ve Âdem'in kırk yıl çamurdan bir ceset olarak kaldığını rivayet etmektedir. Bu süre zarfında Âdem'i gören ya da yanından geçen melekler korku içindeydi. En çok rahatsızlık duyan ise İblis'ti. İblis Âdem'in yanından her geçtiğinde ona şiddetli bir şekilde vuruyor ve ondan testiden çıkan ses gibi sesler çıkıyordu. Bunun üzerine İblis ona bir şey için yaratıldığını fakat bunun ne olduğunu bilmediğini söylüyordu. Onun ağzından girerek arkasından çıkıyordu. Ardından meleklere ondan korkmamaları gerektiğini içinin boş olduğunu telkin ediyordu. Belirli bir zaman geçtikten sonra Âdem'e ruh üflenme zamanı geldiğinde Allah meleklere hitaben "Ben ona ruhumdan üflediğim zaman siz ona secde edin" demiştir. Taberî'nin aktardığına göre Âdem'e ruh üflendikten sonra ruh onun baş tarafından içeri girmiş ve Âdem aksırmıştır. O aksırınca melekler elhamdülillah demesini söylemiştir o da elhamdülillah demiştir. Taberî bu konuya uzun uzadıya

[169] Muhammed Halefullah, a.g.e. s. 239-243.
[170] Muhammed Halefullah, a.g.e. s. 238.

tefsirinde yer vermektedir[171] ancak biz konunun dağılmaması ve bağlamından uzaklaşmamak amacıyla bu kadarıyla yetineceğiz.

Ayrıca Taberî Âdem'in nasıl kandırıldığı ile ilgili olarak İblis'in cennetten kovulduktan sonra bir kez daha cennete yılan aracılığıyla girdiğini söylemektedir.[172] Yukarıda da örneklerini gördüğümüz üzere Taberî Âdem ve İblis ile ilgili geçen pasajları, tefsirinde birçok rivayet bağlamında değerlendirmektedir ve net ifadelerle olmasa da bu olayların tarihî gerçekliğinin olduğuna inanmaktadır. Zira o bunun aksine bir görüş bildirmemektedir. Bu minvalde Muhammed Halefullah'ın Taberî'nin bu kıssaya temsîl dediği iddiası[173] doğru bir tespit değildir. Nitekim tespit edebildiğimiz kadarıyla Taberî bu kıssayı sadece Yahudilerin tavırları için bir örnek olarak addetmekte ancak hiçbir şekilde bu kıssanın gerçekten yaşanmamış olduğunu söylememektedir.[174]

2.5. Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin Görüşü

Ebû Mansur el-Mâturîdî öncelikle söz konusu kıssada anlatılan Âdem'in ilk insan olup olmadığı mevzusunu ele almakta ve bu bağlamda Âdem'in ilk insan ve ilk peygamber olduğunu kabul etmektedir. Bu konuda aksi bir görüşü de nakletmemektedir.[175]

Daha sonra Mâturîdî insanın yaratıldığı madde konusuna değinerek insanın madde ile ya da maddesiz bir şekilde yaratılmasının Allah tarafından imkân dahilinde olduğunu söylemektedir. Bu minvalde o insanın yaratılışıyla ilgili anlatılanların temsîli olabileceğine de atıfta bulunmaktadır. Ancak bu hususta net bir

[171] İbn Cerir et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,** thk. Muhammed Şakir, Mektebetü'l-İbn Teymiyye, Kahire, ty. c. 1 s. 450-465.
[172] İbn Cerir et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. 1, s. 525-526.
[173] Muhammed Halefullah, **el-Fennu'l-Kasasî,** s. 222-223.
[174] İbn Cerir et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. 1, s. 494-495.
[175] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân,** neşr. Komisyon (İlmî Kontrol Bekir Topaloğlu, Mizan yay. İstanbul2005-2011, c. 1, s. 85-88.

tavır sergilememektedir. Ona göre Allah insanı nasıl yarattığını göstermek için olayı muhatabın anlayabileceği bir şekilde tasvir etmektedir.[176]

Tüm bunların yanında Mâturîdî Kur'an-ı Kerim'de anlatılan insanın yaratılış aşamalarının mecaz ya da hakikat olduğu konusunda net bir görüş belirtmemekte ve ilgili bölümleri her iki ihtimali de göz önünde bulundurarak ele almaktadır.[177] Dolayısıyla denebilir ki Mâturîdî Âdem ve İblis kıssasının gerçekten yaşanmış mı yoksa temsilden mi ibaret olduğu konusunda net bir görüş bildirmemekte ve kıssayı iki görüş açısından da ele alıp yorumlamaktadır. Hatta daha çok kıssayı gerçekten yaşanmış olduğu ihtimaline göre yorumlayıp açıklamaktadır.

2.6. Fahreddin er-Râzî'nin Görüşü

Fahreddin er-Râzî tefsirinde Bakara suresinin 30-39. ayetlerini tefsir ederken bu ayetlerde anlatılan her şeyin kesin bir şekilde yaşanmış bir diyalog olduğunu kabul etmektedir. Bu kabulü nedeniyle ortaya çıkan birçok problem ve sorunun olduğunun farkında olarak bu sorun ve problemlere farklı şekillerde cevaplar vermektedir. Bu bağlamda en çok dikkat çeken problem Âdem'in İblis ile yaşadığı olaylar neticesinde İblis'i tanıdığı halde nasıl ona inanmış, onun söylediklerini önemsemiş ve ona uymuştur? Buna mukabil Allah'ı tanıyıp bildiği halde nasıl O'nun söylediklerine kulak asmamış olduğudur. Râzî bu probleme kıssanın "delil ne kadar açık ve güçlü olursa olsun, Allah takdir etmedikçe hiçbir fayda sağlamaz" gerçeğine vurgu yaptığını söyleyerek çözüm bulduğunu dile getirmektedir.[178]

Yine aynı şekilde Râzî literal okuma sonucunda ortaya çıkan İblis'in meleklere sorduğu yedi felsefî ve kelâmî soruya "Ben kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'ım ve yaptıklarımdan dolayı sorgulanmam" sözleriyle ve Allah'ın yaptıklarından dolayı sorguya çekilemeyeceğini söyleyerek cevap vermektedir.[179]

---

[176] Mâturidî, a.g.e. c. 8, s. 24-26.
[177] Mâturidî, a.g.e. c. 8, s. 24-25; Mâturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, c. 11, s. 278-280, 310-312; Mâturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, c. 12, s. 270; Mâturidî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, c. 14, s. 261-263.
[178] Fahreddin er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, Dâru'l-Fikr, y.y. ty. c.14, s. 49.
[179] Fahreddin er-Razi, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 2, s. 256-257.

Râzî Âdem'in yaratılması konusunu ele alırken ayetlerin zâhirini göz önünde bulundurarak detaylıca açıklamaktadır. Bu bağlamda öncelikle insanın çamurdan yaratıldığını söylemektedir.[180] Meleklerin secdesinin mahiyeti konusunda da yapılan bu secdenin Âdem için olduğu ya da Âdem'in burada kıblegâh görevi gördüğünü dile getirmektedir. Yine aynı şekilde kıssanın A'râf suresinde geçen

> "Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?" (İblîs), "Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın" dedi. Allah, "Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!" buyurdu. İblîs, "Bana insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet ver" dedi Allah, "Haydi, sen mühlet verilenlerdensin" buyurdu. İblîs dedi ki: "Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın." Allah buyurdu: "Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!"[181]

şeklindeki Allah ile İblis arasında geçen diyaloğun vasıtasız bir şekilde gerçekleştiğini vurgulamaktadır.[182]

Tüm bunlar bize Fahreddin er-Râzî'nin Âdem ve İblis kıssasının gerçekten yaşanmış olduğunu kabul ettiğini göstermektedir. Zira o tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsirinde aksi bir görüş belirtmemekte ve bu hususta kıssanın tarihî gerçekliği olmadığına dair bir görüş de nakletmemektedir. Râzî, kıssayı gerçekten yaşanmış olduğu kabulü sonucunda ortaya çıkan bütün problem ve sorulara yukarıda değindiğimiz birkaç örnekte de görüldüğü üzere çeşitli şekillerde cevap vermektedir.

2.7. Mustafa Öztürk'ün Görüşü

Öztürk "İlâhî Hitâbın Tefsiri" adlı eserinde Bakara suresinin ilgili bölümlerini tefsir ederken "Orada fesat çıkarıp kan dökecek bir varlığı mı halife kılacaksın?" şeklinde meleklerin dilinden aktarılan ifadelerin temsil ve tahyil olarak anlaşılması

[180] Fahreddin er-Razi, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 19, s. 189.
[181] A'raf 7/11-18.
[182] Fahreddin er-Razi, **Mefâtihu'l-Ğayb,** c. 19, s. 190-192.

gerektiğini söylemektedir. Bu bağlamda ayetteki muhaverenin temsil olarak algılanmasıyla insanların bizzat işledikleri günahlarıyla yüzleşip o günahlardan uzak durması gerektiği gerçeğine dair bir atıf olduğu görülecektir.[183]

Yine aynı şekilde 33.ayetin tefsirinde zikri geçen ayetteki söz dizimi dolayısıyla Allah'ın Âdem ile karşılıklı diyalog ortamında konuştuğunu düşündürdüğüne değinip buradaki hitabın temsil ya da tahyil olarak anlaşılmasını daha isabetli bulmaktadır. Zira eğer bu ayette literal anlam esas alınırsa Allah, melekler ve Âdem'in birlikte bulunduğu bir ortamın da olması gerekmektedir. Ancak söz konusu ayetteki hitap bütün insanların bilgi açısından daha üstün bir varlık olduğunu gözler önüne sermek amacıyla karşılıklı bir diyalog şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yoksa bu ayette bizzat Allah'ın, meleklerin ve insanoğlunun temsilcisi olan Âdem'in canlı bir diyalog ortamında karşılıklı konuşmaları mümkün değildir.[184]

Öztürk Bakara suresinin 36.ayetini yorumlarken yine aynı şekilde anlatılanların temsil olduğunu vurgulamak amacıyla Şeytan'ın kötülüğü temsil eden İblis'in sıfatı ve insanın iç ve dış dünyasında var olan kötücüllüğe dair bir temsil olduğuna değindikten sonra anlatılan kıssanın bu olguyu ortaya koyan mitik bir dil ile tasvirden ibaret olduğunu söylemektedir.[185]

Aynı zamanda söz konusu kıssanın zahirî anlamı esas alınarak izah edilmesi sonucunda çeşitli kelamî ve felsefî sorunlarla karşılaşılacağını ifade eden Öztürk, Şehrîstânî'nin (ö.548/1153) naklettiği soruları ele almaktadır. Bu bağlamda İblis meleklere hitaben "Ben Allah Teâlâ'nın hem benim hem insanların ilahı olduğunu, O'nun her şeyi bildiğini, her şeye güç yetirdiğini, kudret ve meşîetinden sual olunmadığını, bir şeyi yaratmayı dilediğinde ona sadece 'Ol' buyurduğunu ve o şeyin vücut bulduğunu, O'nun hikmet sahibi olduğunu kabul ettim. Fakat Allah'ın fiillerindeki hikmete dair bazı sorularım var" demektedir. Melekler ise "Soruların

[183] Mustafa Öztürk, **İlâhî Hitâbın Tefsiri,** Ankara Okulu yay, Ankara 2020, s. 156.
[184] Mustafa Öztürk, a.g.e. s. 175.
[185] Mustafa Öztürk, a.g.e. s. 200-201; Mustafa Öztürk, **Kıssaların Dili,** s. 106-109.

nedir ve kaç adettir" diyerek cevap vermektedir. İblis yedi sorusu olduğunu söyleyerek bu soruları şöyle sıralamakta

"(1) Yaratmadan önce ne yapıp edeceğimi bildiği hâlde Allah beni niçin yarattı? Beni yaratmasındaki hikmet nedir? (2) İradesinin ve meşîetinin muktezasınca beni yarattı. Peki, Allah açısından itaatimin faydası, isyanımın zararı olmadığı hâlde beni niçin kendisini bilip tanımak ve taatte bulunmakla mükellef kıldı? Böyle bir mükellefiyetin hikmeti nedir? (3) Beni yarattı ve mükellef kıldı. Ben de mükellefiyetim gereği O'nun ulûhiyetini tanıdım ve itaat edilmesi gerektiğini anladım. Peki, öyleyse beni niçin Âdem'e secde etmekle yükümlü kıldı? Allah'ı bilip tanımama hiçbir katkı sağlamadığı hâlde böyle bir özel teklife muhatap olmamın hikmeti nedir? (4) Beni yarattı ve genelde kendisini bilip tanımakla mükellef, özelde Âdem'e secde etmekle mükellef kıldı. Peki, Âdem'e secde etmeyince beni niçin lanetleyip cennetten kovdu. "Senden başka hiçbir varlığa secde etmem" sözünden başka hiçbir suç (!) işlemediğim hâlde Allah'ın beni lanetleyip cennetten kovmasının hikmeti nedir? (5) Beni yarattı ve hem genel hem de özel olarak mükellef kıldı. İtaat etmeyince de lanetleyip cennetten kovdu. Peki, o hâlde niçin ikinci kez cennete girip Âdem'e ilişmeme ve onu vesvesemle yanlışa sevk etmeme izin verdi? Şayet beni cennete girmekten men etseydi hiç şüphesiz Âdem benden yana rahat eder ve orada ebedî yaşardı. Böyle olmadığına göre bu işin hikmeti nedir? (6) Beni yarattı ve hem genel hem özel olarak mükellef kıldı. Beni lanetledi ve ardından tekrar cennete girmeme müsaade etti. Kapatılması gereken hesap Âdem ile benim aramda iken, niçin onun evladına beni musallat etti? Hem öyle bir musallat etme ki ben onları (insanları) beni görmedikleri yerden görüyor, onlara vesvesemle tesir ediyorum. Buna karşılık onlar sahip oldukları güç ve kuvvetle bana hiçbir şekilde etki edemiyorlar. Allah insanları kendilerini aldatacak/ayartacak bir varlığın bulunmadığı bir ontik düzlemde selim fıtrat üzere yaratsa ve onlar da tamamen itaatkâr kullar olarak yaşasalardı, bu durum şüphesiz çok daha hikmetli olurdu? Böyle olmadığına göre bu işin hikmeti nedir? (7) Tut ki bütün bunları, yani Allah'ın beni mükellef kılmasını, kendisine itaat etmeyince lanetleyip cennetten kovmasını, cennete girmek isteyince oraya girmeme müsaade etmesini, Âdem'e ilişmeme imkân vermesini, onun evladına musallat etmesini anladım ve kabul ettim. Peki, öyleyse ben izin isteyince niçin bana mühlet verdi ve ben, "İnsanların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver" deyince, bana niçin, "Sana belli bir vakte/kıyamet gününe kadar mühlet verildi" diye mukabele etti? Beni şu an yok ettiği takdirde Âdem ve diğer insanların derin bir oh çekeceğine, âlemde kötülükten eser kalmayacağına ve dahi âlemin bekası da

hayır ve güzelliklerle dolu bir nizamla kaim olduğuna göre benden sâdır olan kötülüklerin kol gezdiği bu âlemin mevcudiyetindeki hikmet nedir?"[186]

Tüm bunları naklettikten sonra Öztürk bu kıssada lafzî mananın esas alınmasıyla İblis'in kötülük ve teodise ile ilgili olan yukarıdaki sorularına cevap "Ben kâdir-i mutlak Allah olarak yapıp ettiklerimden hiç kimseye hesap vermem" şeklinde olabileceğini zikretmektedir. Ancak bu cevabın Allah'ın değil aksine Allah'ı mutlak kudretle özdeşleştirmiş olan Eşarî kelamcılarının cevabı olduğuna dikkat çekmektedir. Yine bu minvalde Fahreddin er-Râzî'nin Âdem kıssası yorumunda İblis'e verilen cevap meyanında aynı şekilde "Ben kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'ım ve yaptıklarımdan dolayı sorgulanmam" cevabını verdiğini belirtmektedir. Öztürk, Râzî'nin savunduğu görüşleri sağı solu belli olmayan, istediği şeyi istediği zaman usulsüzce yapan bir tanrı tasavvuru oluşturması ve kadercilik fikrini içermesi sebebiyle reddetmektedir.[187]

Öztürk özetle teodise ve kötülük problemiyle ilgili açmazlar nedeniyle söz konusu kıssayı temsil olarak değerlendirmekte ve bu kıssanın ilk muhatapların kültür, algı ve bilgi düzeyine uygun bir şekilde formüle edildiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda Kur'an vahyinin insanın algılarının kavrayabildiği kadar tam olduğunu ve insanın iletişim kurma yetisinin eksik olduğunu dolayısıyla da Allah, muhatabı olan insana hitap ederken melek-şeytan-iblis gibi metaforlar kullandığını vurgulamaktadır. Bu minvalde İblis'in Âdem'e secde etmesi olayını özellikle hikâye olarak adlandırmakta ve bu olayın "aklın emirlerine boyun eğme tutkusunu reddetmenin bir metaforu olarak" ele almaktadır.[188]

Mustafa Öztürk, ilgili pasajların gerçekten yaşanmış bir olayın akıcı bir dil ile anlatımından çok, sanki insanoğlunun kozmik kaderine dair bir drama niteliğinde

[186] Mustafa Öztürk, **İlâhî Hitâbın Tefsiri**, s. 218-219.
[187] Mustafa Öztürk**, İlâhî Hitâbın Tefsiri**, s. 220-221; Mustafa Öztürk **"İblis'in Trajik Hikayesi - Allah, Şeytan, İnsan ve Kötülüğe Dair",** Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 1, c. 5, 2005, s. 47-49.
[188] Mustafa Öztürk, **İlâhî Hitâbın Tefsiri**, s. 222.

olduğunu anlatmaktadır. Daha anlaşılır bir ifadeyle bu kıssa Öztürk'e göre anlatılanlar masal değil aksine insanın yeryüzündeki varlık ve yaşayışına dair bir hakikatin dramatize edilmiş anlatımıdır.[189]

Öztürk kıssaların gerçekten yaşanmış olduğunu iddia edenlerin bu iddialarını Kur'an-ı Kerim'de bazı kıssalarla ilgili kullanılan "hak" kavramına dayandırdıklarını da vurgulamaktadır. Bu bağlamda "hak" kavramının aslında tarihî gerçeklik meselesiyle ilgili olmadığını Kur'an'da "hak" kelimesinin kullanım örneklerini vererek açıklamaktadır. Bu örneklerden biri Bakara suresi 26. ayettir. Bu ayette "Allah gerçeği anlatmak için bir sivrisineği, hatta ondan daha küçük bir canlıyı misal vermekten çekinmez. Müminler bunun rablerinden bir hak olduğunu bilirler. Kâfirler ise, "Allah'ın böyle bir misal vermesinin ne anlamı var?!" diye söylenirler. Oysa Allah böyle misallerle birçoklarını dalalette bırakır, birçoklarının da hidayetini artırır. Mamafih Allah bu tür misallerle ancak fasıkları/kâfirleri dalalette bırakır." buyurulmaktadır. İlgili ayette geçen kafirlerin "Allah'ın böyle bir misal vermesinin ne anlamı var?!" şeklindeki tepkileri, sivrisinek konusunda verilen meselin anlamsız ve saçma olarak gördüklerine işaret ederken müminlerin hak olarak bilmesi ise bu meselin bir anlam ve amaç taşıdığına dolayısıyla saçma bir mesel olmadığına işaret etmektedir. Daha açık bir ifadeyle burada "hak" kelimesinin kullanımı anlatılanların gerçekten yaşanmış olup olmamasıyla ilgili değil aksine meselin bir anlam ve amaç ihtiva edip etmemesi ile ilgilidir.[190]

Yine aynı şekilde Öztürk "Kıssaların tarihî gerçeklikle örtüşmeyen unsurlar içermesi hak ve hakikat olan Kur'an'ın hidayet misyonuyla nasıl bağdaştırılabilir?" sorusuna cevaplar vererek genelde kıssaların özelde ise Âdem ve İblis kıssasının gerçekten yaşanmış olmadığını ele almaktadır. Bu bağlamda öncelikle hak ve hakikatin ne olduğunu ortaya koymaktadır. Bu minvalde hakikati geçmişte yaşanan olayları olduğu gibi anlatmak değil ilâhî dilin kendine has üsluplarıyla anlatılan kıssalardaki uyarıcı, öğüt ve ibret verici mesajın insanlarda olumlu bir karşılık

[189] Mustafa Öztürk, **İlâhî Hitâbın Tefsiri**, s. 223; Mustafa Öztürk, **"Âdem, Cennet ve Düşüş",** Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, sayı 2, c. 1, 2004, s. 176-178.
[190] Mustafa Öztürk, **Kur'an Kıssalarının Mahiyeti**, s. 124-128.

bulması olarak tanımlamaktadır. Bu olumlu etkinin vuku bulması için ise kıssalar yoluyla anlatılanların gerçekten yaşanmış olmasının gerekmediğine vurgu yapmaktadır. Sözgelimi Âdem ile ilgili pasajlarda anlatılan yasak ağaç, İblis ve Hubût gibi simgelerin ilk muhatap çevresinde bulunan müşrik ve Yahudilerin kibirli ve inkârcı tutumlarıyla ilgili olduğunu dile getirmektedir. Burada Kur'an'ın asıl amacının somutlaştırıcı ve çarpıcı bir üslupla mesajlar vermesi olduğunu, kıssaların tarihî gerçeklik meselesinin ise tamamen teferruat olduğunu söylemektedir. [191]

Değerlendirme

Bu bölümde insan tasavvurunu bize çizecek olan Âdem ve İblis anlatısının temsil mi yoksa kıssa mı olduğu konusunda öne çıkan görüşleri ele almaya çalıştık. Bu bağlamda öncelikle Muhammed Abduh'un görüşlerine yer verdik ve Abduh'un söz konusu kıssaya temsil olarak yaklaştığını görmüş olduk. Ardından görüşleriyle zamanında oldukça büyük tepkiler çeken Muhammed Halefullah'ın görüşlerine değinerek onun da Abduh gibi kıssayı temsil olarak algıladığına şahit olduk. Yine aynı şekilde kıssaya açıkça temsil diyen Muhammed İkbal'in görüşlerini detaylandırıp anlattık. Daha sonra kadim müfessirlerimizden İbn Cerîr et-Taberî ve Fahreddin Er-Râzî'nin görüşlerini tefsirlerinden yola çıkarak ele aldık ve gördük ki bu iki müfessir söz konusu kıssayı gerçekten yaşanmış kabul etmektedir. Kıssayla ilgili net bir görüş belirtmeyen Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin görüşlerine değindikten sonra son olarak güncel müfessirlerimizden Mustafa Öztürk'ün Âdem ve İblis kıssasına yaklaşımını değerlendirip onun bu kıssaya temsilî kıssa olarak yaklaştığını ele aldık.

Bize göre genel olarak Kur'an-ı Kerim'in özel olarak ise kıssaların anlattıklarının gerçekten yaşanmış mı yoksa yaşanmamış mı olduğu daha anlaşılır bir ifadeyle kıssa mı yoksa mesel mi olduğu hususu önem arz etmemektedir. Burada önemli olan şey Allah'ın muhatap olarak biz insanlara neyi niçin söylediğidir. Zira Kur'an salt tarihî bilgi vermeyi önceleyen ve amaçlayan bir kitap değil aksine yeni

[191] Mustafa Öztürk, **Kur'an Kıssalarının Mahiyeti**, s. 133-140.

bir zihnî dönüşüm ve oluşumu temel hedef alan ilâhî bir kitaptır. Bu bağlamda Allah muhataplarına tarihte şunlar şunlar yaşandı bilin demek için değil yaşananlar üzerinden bir bilinç inşası oluşturmak amacıyla kıssalar üslubunu kullanmaktadır. Tüm bu apaçık gerçekler bir yana şu an elde bulunan imkânlarla Kur'an'da anlatılan her şeyin gerçekten yaşanmış ya da yaşanmamış olaylar olduğunu kesin bir şekilde reddetmek veya kabul etmek mümkün değildir. Burada bize düşen yegâne şey Allah'ın istediği bilinç inşasını gerçekleştirmektir. Bunun için de gönderdiği ayetlerde anlattığı olayların tarihî gerçekliğinden ziyade hangi zihnî oluşumu gerçekleştirmeyi hedeflediğine dikkat etmemiz gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÂDEM VE İBLİS KISSASI BAĞLAMINDA İNSAN TASAVVURU

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de, varlıklar içerisinde en şerefli konumda yarattığı ve ona halifelik misyonunu yüklediği insanı muhatap almaktadır. Bu ilahi kitapta insandan istenen en önemli şey ise anlatılanlar neticesinde bir bilinç inşası oluşturmaktır. Kur'ân, insanı bizzat kendisiyle ve dış dünyayla barış ve esenlik içerisinde yaşamasını sağlayacak bir zihniyet sahibi kılmayı temel amaç olarak görmektedir.[192] Dolayısıyla Kur'ân insanın ahlaklı yaşaması ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edebilmesi için çeşitli üslup ve şekillerle insana bir bilinç inşası sunmaktadır.[193]

Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim söz konusu bilinç inşasını bilhassa kıssalar üslubuyla gerçekleştirmektedir. Bu minvalde Allah Kur'an'da Âdem ve İblis kıssasında insana dair bir tasvîr oluşturarak bu amaca yönelik bir oluşum sağlamaktadır. Bu bölümde önemi bütün âlemin emrine mazhar kılınmasından apaçık belli olan insanın Allah tarafından Âdem üzerinden ilgili kıssa bağlamında nasıl tasvîr edildiği ortaya çıkarılacaktır.

3.1. İnsanın Yaratılması

Allah insanın yaşamı için gerekli olan her şeyi Âdem için diğer bir ifadeyle insan için hazır hale getirmiştir. Bu minvalde gökler, yıldızlar, yeryüzü, ay ve güneş ayrı ayrı insanın hayatını idame ettirebilmesi için hazırlanmış ve ardından insanın

[192] Mekkî Solmaz, **"Kur'ân'da Birey ve Toplumun İnşası",** Batman Akademi Dergisi, sayı 1, c. 6, 2022, s. 42.
[193] Osman, Kara, "Kur'ân'ın Mümin Kişilik İnşası", Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşâsında Dinin Yeri Sempozyumu 2, Ordu, 2016, s. 212.

bedeni var edilmiştir. İnsan bu bağlamda bütün yaratılmışların özü ve en şereflisi konumundadır.[194]

Kur'an ı Kerim'de insanın yaratılmasıyla ilgili birçok ayet geçmektedir.[195] Bu bağlamda bizzat Âdem'in yaratılışı meselesini A'râf, 11-25 Hicr 26-51, İsrâ 61-65, Sâd 71-85, Kehf 50 ve Bakara 30-39. ayetlerde görmek mümkündür. Bu ayetlerde Allah Âdem'i toprak ile suyun birleşmesiyle oluşan çamurdan/tîn[196], kara çamur anlamına gelen salsâldan[197], kırılıp ses çıkarma özelliğine sahip pişmiş kuru çamurdan[198] yarattığını dile getirmektedir. Bu bağlamda insanın ham maddesinin toprak olduğu söylenebilir. Dolayısıyla da insan gerek fizik gerekse de ruh açısından toprağın özelliklerini taşımaktadır. Bu minvalde toprağın kuruyup sıcaktan kavrulması ve suya özlem duyması gibi insan da nefsinin istekleriyle kendisini perişan edip sonuç itibariyle de kavrulur. Nefsiyle mücadelesinde galip olan insan kâmil mertebeye ulaşarak toprağın bahar yağmurlarıyla hayat bulduğu gibi huzura erişir. Ayrıca toprağın rengarenk olması da ondan yaratılmış olan insanın farklı farklı renklere sahip olmasını sağlamıştır. Bununla beraber topraktan yaratılmış olmak insanın ahlakî yönü üzerinde de önemli etkilerde bulunmaktadır. Nitekim toprak, üzerinde her şeyin ekilip büyümesine müsaade etmektedir. İşte insandaki sabır, alçakgönüllülük ve tevazu gibi hasletler de buradan gelmektedir.[199]

Klasik tefsirlerde Allah'ın Âdem'in toprağını yeryüzünden getirmesi için meleklerden birini görevlendirdiği ile ilgili çeşitli rivayetler geçmektedir. Bu rivayetlerin birçoğunun zayıf senetli olduğu bizzat müfessirler tarafından dile getirilmektedir. Allah'ın Âdem'in toprağını getirmesi için görevlendirdiği melek yeryüzüne vardığında yeryüzü ona hitaben "Seni gönderenin hakkı için bugün benden cehennemlik olacak bir şey almanı istemiyorum" demiştir. Bu söz üzerine toprağı alamadan giden meleğe Allah nedenini sorunca, melek, yeryüzünün "Allah'ın hakkı için benden bir şey alma" demesi nedeniyle getiremediğini

[194] Bkz. İsra 17/70; Tîn 95/4.
[195] Bkz. Mü'minun 23/12-14; Fâtır 35/11; Secde 32/7; Nuh 71/14.
[196] Sâd 38/71.
[197] Hicr 15/26, 28, 33.
[198] Hicr 15/26, 28, 33.
[199] Ömer Çelik, **Kur'ân'da İnsan**, s. 37-38.

söylemiştir. Rivayetin devamında Allah'ın başka melekleri de gönderdiği ancak onların da ellerinin boş döndüğü en sonunda da ölüm meleğini gönderdiği bilgisi bulunmaktadır. Ölüm meleği dünyanın çeşitli yerlerinden farklı farklı topraklar getirmiş ve bu toprağın üzerine cennet suyu dökülmüştür. Böylelikle toprak yapışkan çamur hâline dönüşmüştür ve Allah Âdem'i rivayete göre bu çamurdan kendi elleriyle yaratmıştır. Allah Âdem'e şeklini verdikten sonra onu kırk yıl bekletmiş ardından ona kendi ruhundan üflemiştir.[200] Başka bir rivayet Allah'ın Âdem'i beklettiği sürede İblis'in ona olan merakından ötürü sürekli etrafında dolaştığını aktarmaktadır. İblis Âdem'in yanından her geçişinde ona vurarak testiden çıkan bir ses çıkarıyordu ve bu vesileyle onun içinin boş olduğunu gördü. Âdem'in kendisinden aşağı bir surette yaratıldığını düşündü. Bir zaman sonra Allah Âdem'e kendi ruhundan üfleyince Âdem canlandı.[201]

Tüm bu söz konusu rivayetlerle ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim insanın yaratılış meselesinde sadece, insanı Allah'ın yarattığını ve ham maddesinin toprak olduğunu vurgulamaktadır.[202]

3.2. Âdem'e Üflenen Ruh

İnsan başlangıçta bir cisim olarak yaratılmıştır. Allah'ın ruh üflemesiyle beraber insan canlılık özelliğini kazanmıştır. Bu açıdan ruhun üflenmesiyle Allah, insana değer verdiğini gözler önüne sermektedir.[203] Burada söz konusu olan ruhun üflenmesi temsîli bir ifadedir. Asıl anlatılmak istenen şey Allah'ın kendisinde var olan bazı özelliklerini Âdem'e diğer bir ifadeyle insana vermesidir.[204] Allah insana kendi ruhundan üflemek suretiyle bazı sıfatlarını sınırlı bir şekilde vermiştir. Bu bağlamda Allah'ın kendi ruhundan üflemesi bize şunu göstermektedir ki meleklere

[200] et-Taberî, Ebu Cafer, Muhammed b. Cerir, **Tarihu'r-Rusul ve'l- Muluk**, Kahire, 1987, c. 1, s. 93.
[201] Celâlüddîn es-Suyûtî, **ed-Dürru'l- mensûr**, thk. Dr. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire 2003, c.1, s. 258-259.
[202] Mü'minun 23/12-14; Fâtır 35/11; Secde 32/7; Nuh 71/14; Bakara 2/30-39; A'râf 7/11-25; Hicr 15/26-51; İsrâ 17/61-65; Kehf 18/50; Tâhâ 20/115-126; Sâd 38/71-85.
[203] Ömer Çelik, **Kur'ân'da İnsan**, s. 49.
[204] Ömer Çelik, **Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri**, Erkam yay. İstanbul, 2013, c. 3, s. 17.

secde emrinin verilmesinin sebebi Allah'ın Âdem'i diğer bir ifadeyle insanı (insan bedenini) bizzat kendi elleriyle yaratmış olmasıdır. Böylelikle Allah Âdem nezdinde bütün insanları yeryüzünde halife kılmıştır. İşte Allah insanlara bir beşer olarak ilahi sıfatlarından vermesiyle ona hilafet makamını sunmuştur. Bu makamda insanın görevi yeryüzünde Allah'ın emirlerini eksiksiz ve müdahalesiz bir şekilde yerine getirmek değil aksine kendi sorumluluğunda olan her şey için bütün tehlikeleri göze alarak kararlar almak zorunda olmasıdır.[205]

Âdem'e üflenen ruhun onu şereflendirmek ve kıymetini göstermek için olduğu açıktır.[206] Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de insana bizzat kendi ruhundan üflediğini[207] söylemesi aslında ona şekil verip insana dönüştürmeye bizzat kendisinin başlamış olması dolayısıyladır. Bu bağlamda Allah Âdem'i yaratmış, ona mukaddes elleriyle sûret vermiş ve bizzat kendisi ona ruhundan üflemiştir.[208] İnsanın ruhu; hayat, bilgi, kudret ve istek gibi tüm insani özelliklere Allah'ın ruhundan üflemesi nedeniyle sahiptir yoksa o başlangıçta kurutulmuş bir balçık ve kara çamur gibi sûretlerde karşımıza çıkmaktaydı. Bu bağlamda insanı halife konumuna ulaştıran ve meleklerin dahi secde ettiği bir yüceliğe yükselten şey Allah'ın ruhunu üflemesi olayıdır.[209] Allah'ın söz konusu ruh üflemeyi kendisine nispet etmesi ruhun kıymetli, yüce ve kudsî olduğunun delili olarak karşımıza çıkmaktadır.[210]

Allah'ın ruhundan üflemesini söylemesi aynı zamanda Kur'an'ın ruh beden ayrımını kabul ettiğinin bir göstergesidir. Bu açıdan beden insanın maddi yönünü yani fizyolojik yönünü oluştururken ruh da metafizik boyutunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla insanı insan yapan şey bedeni değil Allah'tan birçok özellik barındıran ruhudur. İnsan ruhunda barındırdığı tanrısal gerçeklikle rubûbiyyeti sevmektedir. Burada söz konusu olan rubûbiyyetin anlamı tanrılık değil "bağımsızlık yoluyla

[205] Yaşar Düzenli, **Kur'ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan,** İFAV yay. İstanbul, 2000, s. 7-8.
[206] er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 19, s. 186.
[207] Hicr 15/28-29.
[208] İsmail Hakkı Bursevî, **Ruhu'l-beyân**, yy. Beyrut, c. 1, s. 458.
[209] Ebu'l-Al'â Mevdûdî, **Tefhîmu'l- Kur'ân, Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri**, çev. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan yay. İstanbul 2005, c. 1, s. 571.
[210] er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 26, s. 227-230.

varlıkta tekleşmek ve yetkinlikte eşsizleşmek"tir. Daha özet bir ifadeyle rubûbiyet yetkinlik demektir. İnsanda var olan bu rubûbiyet nedeniyle kölelik ruha ağır gelmekte ve efendilik ise sevilmektedir. Bu bağlamda ruh tam bir yetkinliğe ulaşmasa da her zaman içinde bunun arzusunu taşımaktadır. Bu bağlamda insan varlıklar üzerinde hakimiyet kurmayı da yetkinlik olarak görmektedir. Bu sebeple hakimiyeti de istemektedir. İnsan bu isteğini kullanılması imkân dahilinde olan canlı cansız her şeyi kullanarak, kullanılması imkân dahilinde olmayan varlıklar için de bilgi elde ederek gerçekleştirmektedir. Tüm bunların yanında insanın bütün mahlukat içindeki farkı ve değeri, bedeni dolayısıyla değil yukarıda da değindiğimiz üzere Allah tarafından üflenen ruhtan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla insan bu özelliğiyle seçkin bir varlık konumundadır ve bu konumu itibariyle de yetkinleşmek, üstün olmak, her şeyi tanıyıp bilmek ve onları hakimiyeti altına almak istemektedir. [211]

3.3. İnsanın Halife Olması

Allah Kur'an-ı Kerim'de "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً buyurmaktadır.[212] Bu buyruğunun Âdem özelinde tüm insanlık için olduğu açıktır. [213] Zira Allah ilgili ayette halife kelimesini tekil ve nekra olarak kullanmak suretiyle bu halifeliği bütün insanlara teker teker vermiştir. İnsan kendisine verilen halifelik sonucunda yeryüzünde Allah'ın halifesi konumundadır. Halife kavramı gerçekten geniş anlamlar ifade etmektedir. Halife kelimesinin aslı "ardından gelen" anlamında olan "halif" (خليف) çoğulu "halâif" (خلائف) veya "hulefâ" (خلفاء) dır. Halife başkasının yerini tutan veya başkası adına hükmeden kişi anlamlarına gelmektedir.[214]

İnsanın halife olarak hilafetin gerekleriyle donatılmış olması gerekmektedir. Bu bağlamda insan kendisine hilafeti veren Allah'tan parçalar taşımaktadır.

[211] Hayreddin Karaman v.d. **Kur'an Yolu**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay. 2. Baskı, c. 3, Ankara, 2006, s. 349-353.
[212] Bakara 2/30; Hicr 15/29; Sâd 38/72.
[213] Halifeliğin tüm insanları kapsadığına dair diğer ayetler için bkz. A'raf 7/ 69; Yûnus 10/14; Neml 27/62.
[214] İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab**, c. 9, s. 83.

Yeryüzünde Allah'ın halifesi olmak; yapmak, değiştirmek, dönüştürmek ve icat etmek demektir. Dolayısıyla insan bu dünyada Allah'ın hem halifesi hem de kulu konumundadır. Bu iki yönü insanın temel tabiatını oluşturmaktadır. İnsan kul olması cihetiyle Allah'ın iradesine teslim olup boyun eğmektedir. Bununla beraber halifelik misyonuyla da Allah ile yeryüzü arasında bir köprü görevi görmekte ve Allah'ın bu dünyadaki temsilcisi olmaktadır.[215]

Allah'ın insanı yeryüzünün halifesi[216] olarak görmesi insandaki irade gücü sonucunda ona yetki verilmesi nedeniyledir. Dolayısıyla insanın yapıp ettikleri bu irade gücü sayesinde kendi adına yaptıklarıdır yoksa Allah adına yapmak diye bir durum söz konusu değildir.[217]

Allah'ın halife olarak Âdem'i diğer ifadeyle insanları belirlemiş olması aynı zamanda bu halifeyi görevini yerine getirebilecek bir biçimde donatılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda insanın dünyadaki hayatını idame ettirebilmesi için öncelikle ona akıl vermiştir. Nitekim Âdem aklı/bilgisi sayesinde halife olabilmiştir.[218] Bütün mahlûkât içerisinde Allah'ın halifesi vazifesini üstlenip gereğini yapabilecek en mükemmel varlık şüphesiz insandır.[219]

Hasan-ı Basrî Bakara 30. ayette geçen halifelik kavramını izah ederken Âdem'in soyundan gelenler hem Âdem'in hem de birbirlerinin halefleri olacakları için Âdem'e yeryüzünün halifesi dendiğini zikretmektedir. Allah Âdem'i diğer bir ifadeyle insanları kulları arasında hüküm verme bakımından halife olarak göndermiştir. [220]

Âdem'in halifeliği konusunda kendisinden önce dünyada yaşayan kimselerin halefi olduğu görüşü de zikredilmektedir. Ancak Allah'ın meleklere yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirmesiyle meleklerin "Biz seni övgü ile tesbih ederken ve

[215] Yaşar Düzenli, **Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan**, s. 95.
[216] Hicr 15/29; Sâd 38/72.
[217] Şaban Ali Düzgün, **Sosyal Teoloji İnsanın Yeryüzü Serüveni**, 3.baskı, Ankara, 2020, s. 102.
[218] Şaban Ali Düzgün, a.g.e. s. 66.
[219] Ömer Çelik, **Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri**, c. 1, s. 82.
[220] Taberi, **Câmiu'l-Beyân**, c. 1, s. 445.

senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" وَنُقَدِّسُ بِحَمْدِكَ نُسَبِّحُ وَنَحْنُ الدِّمَاءَ وَيَسْفِكُ فِيهَا يُفْسِدُ مَنْ فِيهَا اَتَجْعَلُ قَالُوا لَكَ[221] ssorusuna Allah'ın "Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim" لَا مَا اَعْلَمُ اِنِّي تَعْلَمُونَ [222] diye cevap vermesi ve ardından secde emri vermesi[223] insanın Allah'tan bir cüz taşıyarak yeryüzünde onun halifeliğini yaptığı gerçeğini gözler önüne sermektedir.[224] Her şeyden önce söz konusu halifelik Yüce Allah adınadır yoksa yeryüzünde insanlardan daha evvel yaşamış olan bir tür canlı adına değildir bu halifelik. Bu bağlamda hilâfet Âdem'in şahsıyla sınırlı olmayıp Âdem'in soyu olan tüm insanlık da bu hilâfete ortak konumundadır.[225]

3.3.1. Âdem'in Esmânın Hepsini Bilmesi

İnsan üstün idrak ve irfan yeteneğine sahip bir varlıktır. Bilgi edinme, edindiği bilgiyi işleme ve onu kullanma yetkisine sahip olduğu için Allah'ın huzurunda biricik varlıklar mesabesinde olan melekleri dahi geride bırakmıştır.[226] Nitekim Âdem ve İblis kıssasında Allah ile melekler arasında yaşanan muhavere neticesinde Allah meleklere "şunların isimlerini bana söyleyin" deyince melekler hiçbir şey söyleyememiş ancak Âdem onlara bildirmiştir.[227]

İnsan bu dünyadaki şan ve şerefine sahip olduğu bilgi sayesinde ulaşmıştır. Bu bağlamda Âdem'in yukarıda ifade ettiğimiz üzere meleklerden daha üstün bir konumda olması bu bildikleri sayesinde daha anlaşılır bir ifadeyle ona bahşedilen ilim sayesinde gerçekleşmiştir.[228] Âdem'in halifelik misyonu, isimleri meleklere

[221] Bakara 2/30.
[222] Bakara 2/30.
[223] Bakara 2/34.
[224] Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman Ali b. Muhammed el-Cevzî, **Zâdu'l- Mesîr fi İlmi't-Tefsir,** tah. Zuheyr eş-Şâvîş, yy. Mektebetü'l-İslâmî, c. 1, s. 59-60.
[225] Muhammed Hüseyin Tabatabâî**, el-Mizan**, s. 191-192.
[226] Ömer Çelik, **Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri**, c.1, s. 84; Sadık Kılıç, **Benliğin İnşası**, ikinci baskı, İstanbul, 2018, s. 70.
[227] Bakara 2/31-33.
[228] Yaşar Düzenli, **Kur'ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan**, s. 194.

haber vermesi dolayısıyla değil hiç şüphesiz isimlere dair gerçek bilgisinden dolayı oluşmuştur. [229]

Âdem'e öğretilen isimlerin ne olduğu konusunda birçok görüş mevcuttur. Taberî bu hususta ilgili âyette "onlar" (هم) zamirinin kullanılmasının ve bu zamirin de sadece insanlar ve melekler için kullanılması nedeniyle söz konusu esmâdan maksadın meleklerin ve Âdem soyunun isimleri olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca burada Âdem'e insan soyunun, meleklerin ve her şeyin isminin öğretildiğini zikretmektedir. Ardından Âdem'in bu isimleri bildirmesinden sonra meleklerin aslında Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bildiklerini söylemektedir. Söz konusu ayette meleklerin bilmedikleri şeyin ise Âdem'in ilmi sebebiyle halife olmaya onlardan daha layık olduğu hususudur demektedir.[230] Âdem'e öğretilen isimlerin bütün isimler yani insan, hayvan, ova, dağ ve deniz gibi isimler[231], bütün yaratıklar[232] ve yıldızların isimleri[233] olduğu da söylenmektedir. Nitekim İbn Abbas, Mücâhit ve Katâde'ye göre Âdem'e bütün isimler öğretilmiştir. Bununla beraber Âdem'e belli ve özel sayıda şeylerin isimlerinin öğretildiğini söyleyenler de vardır. Bu bağlamda Ebu'l Ali'ye göre Âdem'e öğretilenler meleklerin isimleriydi, İkrime'ye göre insan, melek, kuş ve cin gibi cins isimleri öğretildi, Kelbî ve Mukatil'e göre hayvan ve haşaratın isimleri öğretildi, İbn Zeyd'e göre ise Âdem'e zürriyetinin isimleri öğretilmiştir.[234] Ayrıca Zemahşerî'ye göre bu isimlerden maksat o kelimelerin alınıp kabul edilmesi ve öğrenildikten sonra da onlarla amel edilmesidir.[235]

3.3.2. Âdem'in İrade Sahibi Bir Varlık Olması

Allah-u Teâlâ Âdem cennette rahatlık içerisinde yaşarken ona her şeyi serbest kılmış ancak bir ağaca yaklaşmasını yasaklamıştır. Âdem bu yasak ağaca yaklaşmış

[229] Muhammed Hüseyin Tabatabâî, **el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, çev. Vahdettin İnce, y.y. c. 1, s. 195.
[230] et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. 1, s. 481.
[231] Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul, 1971, c. 1, s. 308.
[232] et-Taberî, **Tarih**, c. 1, s. 97; et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. 1, s. 488.
[233] Ebu'l-Hasan el Basri el-Maverdi, **A'lamu'n-Nübüvve**, Kahire, 1987, s. 51.
[234] Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **Zâdu'l- Mesîr fî İlmi't-Tefsir**, c. 1, s. 62.
[235] Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni't-Te'vîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, Riyâd, Mektebetü'l-Ubeykân, 1998, c. 1, s. 256-257.

ve böylelikle irade sahibi bir varlık olduğunu ortaya çıkarmıştır. İradesinin sonucunda cennetten kovulmuş ancak büyük bir pişmanlık yaşayıp af dilemiştir. Böylece insanlığın atası konumunda olan Âdem yasak ağaca yaklaşma olayında içgüdüsel davranmaktan şuurlu ve iradeli davranmak aşamasına geçmiş ve bu durumu af dilerken de devam ettirmiştir. Dolayısıyla ilk günahla başlayıp cennetten çıkarılmaya giden bu olay insanlık için bir düşüşü ifade etmekten çok diğer varlıklardan iradesi yönüyle ayrılan, yanlışlık yapabilen ve bu yanlıştan tövbe edebilen bir insanın yükselişi durumudur.[236]

3.3.3. Meleklerin Secdesi

Allah yeryüzünde bir halife[237] yaratacağını ve bu halifenin toprağının çeşitli aşamalardan geçip şekil verilerek ruh üflendiğini[238] bildirmektedir. Ardından Allah tüm meleklere secde emri vermiştir. Burada secde emri rastgele bir varlık için değil bizzat Allah tarafından ruh üfürülmüş ve halifeliğe layık görülmüş olan Âdem için verilmiştir.[239]

Âdem'e yapılan secdenin mahiyeti konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu bağlamda Allah'ın Âdem'in şerefini daha çok yüceltmek amacıyla bu emri verdiğini söyleyenler bulunmaktadır.[240] Burada meleklerin secdesi Âdem'e ibadet için değil ona saygı göstermeleri ve Yüce Allah'ın emrine itaat etmeleri içindir.[241] Secde edilen Âdem'di ancak secde hükmü tüm insanlık için geçerliydi. Nitekim Âdem bir temsilci olarak secdeye muhatap olmaktaydı.[242]

Âdem'in kendisine secdede bulunulması onun secde edenden daha yüksek bir derecede olduğunu göstermektedir. Râzi bu secdenin mahiyeti ile ilgili olarak üç

[236] Hayreddin Karaman v.d. **Kur'an Yolu**, c. 2, s. 511.
[237] Bakara 2/30.
[238] Hicr 15/29.
[239] A'raf 7/11.
[240] Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, c. 8, s. 329; Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Zehraveyn yay. İstanbul, yy. c. 1, s. 319.
[241] et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân,** c. 1, s. 476.
[242] Muhammed Hüseyin Tabatabâî**, el-Mizan**, s. 190-192.

görüş bildirmektedir. Bunlardan birincisi Âdem'in bir nevi kıble olduğu görüşüdür. İkincisi bu secdenin selam mahiyetinde olup O'na bir selam gibi Âdem'i ta'zim ve tahiyye için yapılmış olduğu görüşüdür. Üçüncüsü ise bu secdeden maksadın inkiyad[243] olduğu görüşüdür.[244]

Zemahşerî aslında bu secdenin Allah için olduğunu ve Âdem'in burada sadece kıblegâh olduğunu belirtmektedir.[245] Meleklerin secdesinin kardeşlerinin Hz. Yusuf'a secdesi gibi boyun eğme anlamında olduğunu söyleyenler[246] de vardır.

3.4. Fesat Çıkarıcı Olarak İnsan

Arap dilinde fesâd "bozulmak ve çürümek"[247] gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinde ise var olan düzen ve dengenin bozulması gibi anlamlarda kullanılmaktadır.[248]

Allah meleklere yeryüzünde bir halife yaratacağını söylediğinde melekler dehşete düşmüş ve yeryüzünde fesat çıkarıcı, kan dökücü[249] olarak vasfettikleri insanı nasıl yaratacağını sorgulamışlardır. Bu bağlamda melekler yeryüzünde bozgunculuk yaşanacağını ve kan dökületeceğini biliyorlardı. Zira yeryüzünde yaşayacak olan maddi varlık olan insan öfke ve ihtirasın birleşiminden meydana gelmekteydi. Üzerinde yaşanılacak olan dünya da sınırlı bir özelliğe sahip olup değişme ve sürtüşme mekanıydı. Dolayısıyla her an düzen bozulabilmekte ve ortaya ifsat çıkabilmekteydi.[250]

Meleklerin halifeyi fesat çıkarıcı ve kan dökücü olarak nitelemesinin nedenleri konusunda birçok görüş bildirilmektedir. Bu bağlamda Abdullah b.

[243] Boyun eğme.
[244] er-Râzi, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 2, s. 232-238.
[245] Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşaf,** Beyrut, basım yılı yok, c. 1, s. 62.
[246] Maturidî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, c. 1, s. 98.
[247] Rağıb el-İsfehani**, el-Müfredât**, s. 379.
[248] Enbiyâ 21/21-22.
[249] Bakara 2/30.
[250] Muhammed Hüseyin Tabatabâî**, el-Mizan**, s. 192.

Abbas'ın naklettiğine göre, Allah daha öncesinde meleklere halifenin böyle olacağını bildirmiştir. Yine aynı şekilde Dehhâk'tan nakledilene göre melekler, yeryüzünde insanlardan önce yaşamış ve fesat çıkarmış olan cinler sebebiyle halifeyi fesat çıkarıcı ve kan dökücü olarak vasıflandırmaktadır. Taberî'ye göre söz konusu âyet, Allah'ın meleklere, halifenin ve onun ardından gelecek olan insanların yeryüzünde fesat çıkaracaklarını ve kan dökeceklerini bildirmesi üzerine melekler Allah'a bu şekilde bir soru yöneltmiştir şeklinde te'vil edilmesi gerektiğini söylemektedir. Taberî'ye göre "Bir zamanlar Rabbin meleklere "Muhakkak ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." kısmı ile "Orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" kısmı arasında Allah-u Teâlâ'nın "Bu halife ve ardından gelecek olan insanlar yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecekler." şeklinde gizli bir beyan bulunmaktadır.[251]

Taberî'nin tefsirinde geçtiği üzere melekler Allah'ın cehennemi yarattığını görünce Allah'a isyan edecekleri bir zamanın geleceğini düşündü. Bunun üzerine Allah öyle bir zamanın olmayacağını ancak yeryüzünde ifsad çıkaran ve kan akıtan varlıkları yaratacağını bildirdi.[252] Aynı şekilde Taberî tefsirinde meleklerin halifeyi bozgunculuk ve kan akıtıcılık konumunda görmesinin, insandan önce yeryüzünde cinlerin yaşaması nedeniyle olduğunu nakletmektedir. Bu bağlamda yeryüzünde insandan önce yaşamış olan cinler fesat çıkarmış ve kan dökmüşlerdir. Bu durumu bilen melekler, yeni yaratılacak olan halifenin de bu özelliğe sahip olduğunu varsaymışlardır.[253]

Meleklerin halife konumunda olan Âdem'in fesat çıkaracağını ve kan dökeceğini nerden bildikleri hususunda güncel alimlerden Mehmet Okuyan söz konusu ayette geçen "fesatlık çıkaracak ve kan dökecek varlığı halife yaratıyorsun" sözünü şu anda "fesatlık çıkarmakta ve kan dökmekte olan bu varlığı halife yapıyorsun" şeklinde algılanması gerektiğini yoksa öbür türlü gaybı bilen ve henüz

[251] et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân,** s. 475-480.
[252] et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân,** s. 472-474.
[253] et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân,** s. 480-482.

yaratılmamış olan insanı suçlayan bir melek tasavvuru oluştuğunu vurgulamaktadır.[254]

Bununla birlikte meleklerin nasıl fesat çıkarıcı ve kan dökücü olan halifeyi yarattığını Allah'a sorduğunda, Allah'ın meleklerin bu ithamlarına karşı ben sizin bilmediklerinizi bilirim ifadesini kullanması halife olan insanın suç ve günah işleme potansiyeline sahip olmasıyla beraber suç işlemediği sürece masum olduğunu göstermektedir.[255]

3.5. İnsanın Cennet'ten Çıkarılmasına Sebep Olan Arzuları

Âdem ve İblis kıssasının geçtiği bölümlerde insanın arzularından da bahsedilmektedir. Bu arzular insanın fıtratında var olan ebedî yaşama ve melekleşme arzusudur. İnsan bu arzularına ulaşabilmek amacıyla Allah'ın bütün uyarılarını unutup ona yaklaşması yasak kılınan ağaca yaklaşarak rahat ve huzur yurdu olan cennetten kovulmuştur. Aslında insan belirli bir süreyle sınırlı olarak yaratılmıştır.[256] Buna rağmen insan içinde ebediyeti şiddetle arzulayan bir yapıya sahiptir.[257] Bu başlık altında insanın fıtratında her zaman var olan melekleşme ve ebedîlik arzularına değinilecektir.

3.5.1. Melekleşme Arzusu

Kur'an'da anlatılan kıssaya göre İblis Âdem'in kendisine yasak kılınan ağaca yaklaşmasını sağlamıştır.[258] Bu yasak ağacın ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Âdem'in cennetten kovulmasına neden olan yasak ağaç Kur'an-ı Kerim'de altı yerde geçmektedir.[259] Ancak bahsi geçen ayetlerde ağacın cinsi ve ne olduğu konusuna hiç değinilmemiş sadece ağaç kelimesinden söz edilmiştir. Tespit edebildiğimiz

[254] Mehmet Okuyan, **Yaratılış ve Hz. Âdem, Kıssalar Ne Söyler**, 6. Baskı, 2020 İstanbul, s. 91-92.
[255] Coşkun Dikbıyık, "**Günah Eyleminin Kökenine Dair Sosyolojik Bir Deneme -Âdem Kıssası Örneği-**, Tekirdağ İlahiyat Dergisi, c. 4, sayı 2, Aralık 2018, s. 513.
[256] En'am 6/2.
[257] Taha 20/120.
[258] Taha 20/121.
[259] Bakara 2/35; A'raf 11; 19-20; Taha 20/120.

kadarıyla söz konusu yasak ağacın ne olduğuna dair hadis kaynaklarında da bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte tefsir kitaplarımızda Âdem'e yasaklanan ağacın buğday, üzüm ve ilim ağacı olduğu bilgisi bulunmaktadır.[260] Ancak burada önemli olan husus ağacın ne ağacı olursa olsun yasaklanmış olmasıdır. İnsan Allah'ın bütün uyarılarını melekleşme arzusu uğruna unutup cennetten kovulmaya mecbur kalmıştır. Dolayısıyla denebilir ki İblis Allah'ın Âdem'in melekleşmesini istemediğini söyleyerek onu kandırmıştır. Âdem diğer bir ifadeyle insan içinde taşıdığı melekleşme arzusuna yenilerek İblis'in ayartmalarına uymuş ve ilk günahı işlemiştir. Tüm bunların yanında insan içinde taşıdığı bu melekleşme arzusuna rağmen yaptığı hatadan pişmanlık duymuş ve Allah'a tövbe ederek bu hâlinden kurtulmaya çalışmıştır.[261]

3.5.2. Ebedîlik Arzusu

Âdem ve İblis kıssası bağlamında A'raf suresi 20. ayette "Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı dedi." وَقَالَ سَوْاٰتِهِمَا مِنْ عَنْهُمَا وُرِيَ مَا لَهُمَا لِيُبْدِيَ الشَّيْطٰنُ لَهُمَا فَوَسْوَسَ الْخٰلِدِينَ مِنَ تَكُونَا اَوْ مَلَكَيْنِ تَكُونَا اَنْ اِلَّا الشَّجَرَةِ هٰذِهِ عَنْ رَبُّكُمَا نَهٰيكُمَا مَا buyurulmaktadır. Bu ayette İblis'in Âdem'i içinde taşıdığı ebedî olma duygusuyla kandırmış olduğu açık bir gerçektir. Bu açıdan İblis Âdem'in en hassas noktasına dokunmuş ve onun ömrünün sınırlı olması nedeniyle bu şekilde kandırılacağını tahmin etmiştir.[262] Nitekim Âdem, insanın fıtratını ve zayıf yönlerini üzerinde taşıyan bir varlıktır. Böylelikle Âdem Allah'a verdiği sözü ve Allah'ın ona yapmış olduğu uyarıları unutarak İblis'in sözüne kanmıştır.[263]

---

[260] Taberî, **Câmiu'l-Beyân,** c. 1, s. 488. Muhammed el-Kurtubî, **el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, Kahire, 1949, c. 1, s. 305.
[261] Bakara 2/37.
[262] Hidayet Aydar, **"Ölümsüzlük Arzusu ve Uzun Süre Yaşamak Meselesi",** Diyânet İlmi Dergisi, sayı 1, c. 41, 2005, s. 85.
[263] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'ân**, Dâruş-Şurûk, Kâhire, 2003, c. 4, s. 2353-2354.

Evrene halife olarak yaratılan ve var olan her şeyin emrine verilen insan her zaman ve şartta içinde taşıdığı ebedîlik arzusunun etkisiyle ömrü hiç son bulmayacakmış gibi etrafındaki her şeye tamah göstermektedir. Bu yönüyle insan tanık olduğu her nesnenin kendisinin olmasını istemektedir. İşte Âdem bu arzuların neticesinde günah işlemek suretiyle cennetten kovulmuştur. Ancak şuna değinmek de yerinde olacaktır ki Âdem'in içinde barındırdığı sonsuzluk arzusu haddi zatında olumsuz değil fakat olumsuzluğa sebep olabilecek bir duygudur. Zira insan Allah'tan üflenen bir ruhu taşımakta dolayısıyla da bu sonsuzluk arzusuna sahip olması son derece tabii bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim ahiret hayatının var olmasıyla ilgili en önemli işaret yine bu sonsuzluk düşüncesidir. Bu bağlamda insanın yaşadığı tüm zorluklara rağmen isyan etme ve dayanma gücünü veren yine bu duygudur.[264]

3.6. Farklı ve Benzer Yönleriyle Âdem, İblis ve Melekler

Âdem ve İblis kıssasında baş rol olarak Âdem, İblis ve melekler karşımıza çıkmaktadır. Bütün olay bu üç varlık arasında vuku bulmaktadır. Dolayısıyla Âdem'in ne olduğunu tam olarak anlayabilmek için ne olmadığını da bilmek gerekmektedir. Bu bağlamda söz konusu kıssada üç tip varlıktan bahsedilmektedir. Bu varlıkların ilki irade sahibi olan insan, ikincisi tam bir teslimiyet örneği olan melek ve sonuncusu da isyanın temsili olan İblis'tir. Bu başlık altında Âdem'in İblis ve melekten ayrılan temel noktaları ve benzerlikleri ele alınacaktır.

3.6.1. Âdem ile İblis'in Benzer ve Farklı Yönleri

Âdem kelimesinin kökü tartışmalıdır. Bu kelimenin kökünün Sümer dilinde mevcut olan ve babam anlamına gelen "adamu", Asur-Babil dilinde geçen ve yapılmış ve meydana getirilmiş olan çocuk anlamında kullanılan "adamu" ya da "Sâbiî dilindeki kul anlamına gelen "adam" kelimelerinden türediği ileri

[264] Yaşar Düzenli, **Kur'ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan**, s. 129

sürülmektedir.[265] İblis kelimesi ise "derin ümitsizliğe düşme" anlamına gelmektedir. Aynı zamanda "Allah'ın rahmetinden ümit kesen" anlamında da kullanılmaktadır.[266] İblis'in kimlerden olduğu meselesinde temel olarak iki görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre İblis meleklerdendi.[267] Ancak bu görüş meleklerin irade sahibi bir varlık olması nedeniyle İblis'in meleklerden olamayacağı gerçeğine binaen doğru bir yaklaşım değildir. Diğer görüşe göre ise İblis meleklerden olmayıp cin kabilesine mensup olarak meleklerin terbiyecisi konumundaydı.[268] Bu ikinci görüş İblis'in Allah'ın secde emrine karşı durması sonucunda bir irade göstermesi nedeniyle meleklerden olamayacağı gerçeği doğrultusunda daha doğru bir görüştür.

Kur'an'ın bildirdiğine göre Âdem topraktan, İblis ise ateşten yaratılmıştır.[269] Âdem ve İblis gerçekte yaratılış açısından Allah'ın mahlukatından olma ve yüce ilâhın hükmüne mahkum bulunmaları nedeniyle eşit bir konumda olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak toprağa ait olan özellikler ateşe ait olanlardan daha kapsayıcı ve üstündür. Bu bağlamda ateş, hafiflik, şiddet, telaş ve kibir gibi özellikleri barındırırken toprak, vakarlı, sakinlik, sabır ve edep gibi özellikleri barındırmaktadır.[270] Aynı zamanda toprak bitki çıkarma ve bir oluşum meydana getirme sebebidir ateş ise yok ve ifsat etme nedenidir. Bununla beraber toprakta aslolan şey eşyayı toplamaktır, ateşte ise dağıtmaktır.[271] Toprak güvenilirdir, yapıcıdır. Zira toprağa tohum atınca o tohumu meyveli bir ağaç olarak geri vermektedir. Ancak ateş haindir. Ona bir şey teslim edildiğinde yakıp kavurmak suretiyle yok etmektedir.[272]

İblis Âdem'in tersine hatasında ısrarcı davranmıştır. Bu ısrarı sonucunda Allah'tan insanoğlunu saptırmak için bir süre talebinde bulunmuştur.[273] İblis insanın iki yönlü bir varlık olduğunu daha açık bir ifadeyle kötülük kadar iyiliğe de meylinin

[265] Hayri Bolay, **"Âdem",** DİA, İstanbul 1988, c. 1, s. 358.
[266] Mehmet Okuyan, **Kıssalar Ne Söyler**, s. 121.
[267] er-Râzi, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 21, s. 136
[268] er-Râzi, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 21, s. 136; et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. 1, s. 483.
[269] Sâd 38/76.
[270] Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.1, s. 19.
[271] İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-mesîr,** c. 1, s. 59-60.
[272] er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 26, s. 227-230.
[273] A'râf 7/14-15.

olduğunu görmezden gelmektedir. Bu bağlamda o insanın Allah'a bağlı olduğu sürece konumunun hep yükseleceğini ve her zaman kendisini kötülüklerden koruyacağını unutmaktadır.[274]

Taberî'nin naklettiğine göre İblis cennet bekçileri olan özel bir grup melekler sınıfına mensuptu. Cennetin bekçiliği yapması nedeniyle kalbinde gurur barındırıyordu ve Allah'ın bu görevi ona meleklerden daha üstün olduğu nedeniyle verdiğini düşünüyordu. İblis'in bu düşüncesinden Allah her zaman haberdardı. Nitekim "Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim" ifadesinde Allah'ın bildiği şey İblis'in bu gurur ve kibridir.[275]

Allah, İblise Âdem'e saygı göstergesi olsun diye secde etmeyi emrettiği zaman İblis bunu reddetti ve Allah'a karşı isyanda bulundu. Bunu yaparken kalbi kibir ve gururla doluydu. Zira o kendisini bu yaratılan halifeden üstün görüyor ve hatta Allah'a kendi istediklerini yapar gözüyle bakıyordu. Ancak yüce makam olarak gördüğü konumdan düşünce ümitsizlik ve karamsarlık içerisinde kalarak insanları kandırmak için Allah'tan belirli bir zaman istedi. [276] Âdem ise yaptığı hatadan dolayı pişman olup suçunda ısrarcı davranmayarak Allah'tan af diledi ve bu özrü Allah tarafından kabul edildi.[277] Bu bağlamda Âdem ve İblis'i birbirinden ayıran temel nokta da işte bu husustur. Nitekim İblis, Rabbine karşı isyan etmekle kalmayarak topraktan yaratılmış olan insanı ateşten yaratılmış olan kendisine kibriyle tercih ederek Allah'a karşı küstahça bir şekilde tehditte bulunmuş ve bunun sonucu olarak lanetlenmiştir.[278]

Özetle denebilir ki Allah tarafından yüksek derece verilen, meleklerin huzurunda yaratılacağının ilan edildiği, bütün meleklere kendisine secde emri verildiği, meleklerin Allah'ın emrini yerine getirerek secde de bulunduğu ve İblis'in cennetten çıkarılmasına sebep olan eşsiz bir varlık statüsündeki insan çift yönlü bir

[274] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'ân,** c. 4, s. 2236.
[275] et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c. 1, s. 483.
[276] Fazlurrahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, çev. Alparslan Açıkgenç, baskı 15, Ankara 2016, s. 66.
[277] Bakara 2/37.
[278] Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 3, s. 282-283.

yaratılışa sahiptir. Bu bağlamda o iki tarafa da meyledebilecek bir özelliğe sahip olarak var edilmiştir. İnsanın birçok zayıf yönü bulunmakla birlikte bu zayıf yönlerinde Allah'ın emir ve yasaklarına bağlı kalabilmekte ve böylelikle İblis'ten farklılaşmaktadır.[279] Bu bağlamda Âdem'in işlemiş olduğu günahı dolayısıyla yeryüzüne indirildiğinde hiçbir mahlukun ağlayamayacağı kadar çok ağlamış olduğu belirtilmektedir. Hatta onun bu pişmanlığı nedeniyle yeryüzüne indirildiği zaman kırk gün hiç gökyüzüne başını kaldırıp da bakamadığı da rivayet edilmektedir.[280]

3.6.2. Âdem ile Meleklerin Benzer ve Farklı Yönleri

Âdem kavramının epistemolojik özelliklerine yukarıda değinmiştik. Burada aynı şeyleri tekrara düşmemek amacıyla ele almayacağız. Melek kavramı ile ilgili Kur'an'da ne zaman ve hangi maddelerden yaratıldığı ile ilgili açık bir ifade bulunmamakla beraber iki ayette "cânn"ın ateşten yaratıldığı zikredilmektedir.[281] Buna mukabil bazı hadis kaynaklarında ise meleklerin nurdan yaratıldığı bilgisi geçmektedir.[282]

İnsan esmânın öğretilmesi sonucunda sadece şekli olup ve içi boş olan bir durumdan insan konumuna yükselmiştir. Böylelikle insan kendisine ait bir bilince kavuşmuş ve diğer bütün var edilenlerden farklılaşmıştır. Bu bağlamda insan iradesi neticesinde isyan edebilen ve ardından af dileyebilen bir varlıktır. Bu özellikleri sebebiyle insan özgür ve sorumlu bir varlık statüsündedir. Bu açıdan onun sorumluluk sahibi bir varlık olması demek özgür irade, kudret, hikmet ve bilgiye sahip olması demektir. Âdem ve İblis kıssasında anlatılana göre Âdem sorumluluklarının tam anlamıyla farkına varamayarak yasak ağaca yaklaşmış ve sınavı kaybetmiştir. Âdem burada sorumluluklarının kaynağı olan irade üzerinde yanlış tasarrufta bulunmuş, dosdoğru düşünme ve eyleme dönüştürme yeteneği olan

[279] Seyyid Kutub, **Fi Zîlâli'l-Kur'ân**, c. 3, s. 1265.
[280] Suyûtî, **ed-Dürru'l-mensûr**, s. 308-312.
[281] Hicr 15/27.
[282] Ebu'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccâc Müslim, **el-Camiu's-Sahîh**, nşr. M. Fuad Abdülbâkî, Çağrı yay. İstanbul 1981, "Zuhd", bâb 61.

kudret özelliğini kötüye kullanmış, çevresini kontrol edebilme gücü olan hikmeti kaybetmiş ve yaptıklarının nelere sebep olacağını gösteren bilgiyi tam anlamıyla kullanamamıştır. Böylece de Allah'a isyan eden bir varlık konumuna düşmüştür. Tüm bu yönleriyle insan, irade sahibi olmayan meleklerden ayrılmaktadır. Zira melekler Allah'a isyan edip baş kaldıramayan ve O'nun emirlerine her zaman ve şartta uygun davranan varlıklardır.[283]

İnsanı ruhânî varlıklar olan meleklerden ayıran en önemli özellik yukarıda da değindiğimiz üzere insanın fıtratına yerleştirilen cüz'î seçim gücüne sahip olmasıdır. Bununla beraber insan Allah'ın isim ve sıfatlarına ayna konumunda olduğu için bunlardan belirli parçalar ve izdüşümleri taşımaktadır. Bu söz insanın ilâh konumunda olduğunu anlatmamakta aksine ilâhîlikten parça taşıyan bir varlık olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanın söz konusu özelliği açıkça göstermektedir ki o Allah tarafından rastgele seçilmemiş ve nedensiz olarak yaratılmamıştır. Bu anlamda o bizzat Allah tarafından irade edilmiş ve bir oluş zinciri şeklinde inşa olunmuştur.[284]

Kur'an'da "Hani rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah "Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim" buyurdu. Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip "Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin" dedi." وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوا اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ ۚ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ اِنِّي اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِئُونِي بِاَسْمَاءِ هٰٓؤُلَاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ۖ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ قَالَ يَا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَائِهِمْ ۚ فَلَمَّا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَائِهِمْ ۙ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّي اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ [285] ayetinde ilmin/bilginin ne kadar üstün bir dereceye sahip olduğu anlatılmaktadır. Bu bağlamda melekler, Âdem'den daha çok ibadet ediyor olmalarına rağmen halifeliğe layık görülmemişler ve Âdem'e secde etmekle

[283] Şaban Ali Düzgün, **Tanrı'nın Gözbebeği İnsan**, Otto yay. Ankara, 2021, s. 59-61.
[284] Sadık Kılıç, **Kur'an'da Varoluş ve İnsan**, s. 25-26.
[285] Bakara 2/30-33.

emrolunmuşlardır. Bunun temel nedeni ayete göre meleklerin Âdem'in sahip olduğu bilgiden mahrum olmalarıdır.

Tüm bu anlatılanlara özet olması açısından Taberî'nin naklettiklerine değinmek yerinde olacaktır. Taberî'nin Hasan-ı Basrî ve Katade'den rivayet ettiğine göre Allah meleklere yeryüzünde bir halife yaratacağını haber verdiğinde onlar Allah'ın kendilerine öğretmiş olduğu sınırlı bilgiler neticesinde orada bozgunculuk yapıp ve fesat çıkaracak varlıkları yaratacağını sorgulamışlar ve halifelik makamına her zaman ve şartta sadece Allah'ı anıyor olmaları sebebiyle daha layık olduklarını düşünmüşlerdir. Bu düşünceleri üzerine Allah melekleri onların bilmedikleri şeyleri bildiğini söyleyerek ikaz etmiştir. Âdem yaratılmaya başlanınca melekler kendi içlerinde nasıl olsa ondan daha bilgili ve daha üstün bir dereceye sahip olduklarını fısıldaşıyorlardı. Ancak Allah Âdem'e şeklini verdikten sonra ona kendi ruhunu üfleyince Âdem'in onlardan daha üstün bir konumda olduğunu anlamışlardır.[286]

3.7. İnsanın Unutan ve Utanan Bir Varlık Olması

Tâhâ suresinde "Biz daha önce Âdem'den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik." وَلَقَدْ عَهِدْنَآ اِلٰٓى اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً[287] buyurulmaktadır. İnsan bu ayette apaçık bir şekilde unutan bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Nitekim insanın "unutma" anlamına gelen "nisyan" kökünden geldiği de iddia edilmektedir.[288] Allah bu ayetinde Âdem'den diğer bir ifadeyle insandan emirlerine uygun davranacağına ve yasaklarından uzak duracağına dair söz aldığını ancak Âdem'in fıtratında taşıdığı unutma özelliği vesilesiyle bu sözünü unutup kendisine yasak kılınan ağaca yaklaştığını ele almaktadır. Nitekim ayetin sonunda da onda yani Âdem'de bir kararlılık bulamadıklarını dile getirmektedir. Buradaki son ifadenin ne anlama geldiği konusunda çeşitli ihtilaflar bulunmaktadır. Taberî Katade'nin "azimden maksat sabırlılıktır" dediğini ve İbn Abbas'ın ise azimden

[286] et-Taberî, **el-Câmiu'l-Beyân**, s. 484.
[287] Tâhâ, 20/115.
[288] Ömer Çelik, **Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri**, c. 3, s. 284.

maksadın verilmiş olan söze uygun davranmak olduğunu düşündüğünü rivayet etmektedir.[289]

A'raf suresinin Âdem ve İblis kıssasıyla ilgili olan bölümlerinde "Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara, "Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?" diye seslendi." وَطَفِقَا سَوْاٰتُهُمَا لَهُمَا بَدَتْ الشَّجَرَةَ ذَاقَا فَلَمَّا بِغُرُورٍۚ فَدَلّٰيهُمَا لَكُمَا الشَّيْطَانَ اِنَّ لَكُمَا وَاَقُلْ الشَّجَرَةِ تِلْكُمَا عَنْ اَنْهَكُمَا اَلَمْ رَبُّهُمَا وَنَادٰيهُمَا الْجَنَّةِۗ وَرَقِ مِنْ عَلَيْهِمَا يَخْصِفَانِ مُبِينٌ عَدُوٌّ [290] ayeti geçmektedir. Söz konusu ayette Âdem'in yasak ağaçtan yemesiyle beraber ayıp yerlerinin açıkta kaldığı bildirilmektedir. Bu durumun farkına varan Âdem utanma duygusuyla cennet yapraklarını örtünmek için kullanmaya çalışmıştır. Bu yapraklar rivayet edildiğine göre incir yapraklarıydı. Âdem bu yaprakları birbirine yapıştırıp ayıp yerlerini örtmüş ve cennette kaçmaya başlamıştır. Bunu gören cennette varolan ağaçtan biri Âdem'in başından tutmuş ve Rabbi "Ey Âdem benden mi kaçıyorsun" diye sormuştur. Bu soru üzerine Âdem Allah'tan utandığını dile getirmektedir. [291]

Kur'an'da birçok ayette insanın çıplaklıktan utanma duygusuna vurgu yapılmaktadır. Bunun apaçık örneğini "Ey Âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık." كَمَّا الشَّيْطَانُ يَفْتِنَنَّكُمُ لَا اٰدَمَ بَنِيٓ يَا اِنَّا تَرَوْنَهُمْۗ لَا حَيْثُ مِنْ وَقَبِيلُهُ هُوَ يَرٰيكُمْ اِنَّهُ سَوْاٰتِهِمَاۗ لِيُرِيَهُمَا لِبَاسَهُمَا عَنْهُمَا يَنْزِعُ الْجَنَّةِ مِنَ اَبَوَيْكُمْ اَخْرَجَ يُؤْمِنُونَ لَا لِلَّذِينَ اَوْلِيَاءَ الشَّيَاطِينَ جَعَلْنَا [292] ayetinde görmek mümkündür. Bu konuyu ele alan ayetlerin hepsi de örtünmenin önemine vurgu yapmaktadır ve insanın yaratılışındaki utanma duygunun köklü bir yeri olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda insanın ayıp yerlerini örtme isteği onu güzelleştiren ve bedensel ayıplarını kapatan bir durum

[289] et-Taberi**, Câmiu'l-Beyân**, c. 5, s. 226.
[290] A'raf 7/22.
[291] Suyûtî, **ed-Dürru'l-mensûr**, s. 312.
[292] A'raf 7/27.

sağlamaktadır.[293] Âdem ve İblis Kıssası insandaki utanma ve edep duygularının son derece doğal ve fıtrata uygun olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda insanın yapısı kötülüğe ve iğrençliğe açık bir daveti kabul etmesini engellemektedir.[294]

[293] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'ân**, c. 3, s. 1275.
[294] Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, c. 2**,** s. 20-21.

SONUÇ

Kur'an, kendisine muhatap olarak seçtiği insanın gözleri önüne serdiği hakikati daha iyi algılamasını sağlamak, daha iyi ders ve ibret alabilmesini kolaylaştırmak ve bunun sonucunda hidayete daha kolay ulaşmasının önünü açmak amacıyla kıssa üslûbunu kullanmaktadır. Bu bağlamda insandan istenen en önemli şey anlatılanlar neticesinde zihnî bir oluşum ve dönüşüm gerçekleştirmesidir.

Çalışmanın ilk bölümünde kıssa kavramının zaman, mekân ve şahıslardan soyutlanmış, geçmişte meydana gelmiş olan olayların anlatımı anlamına geldiği tespit edilmiştir. Kıssa kavramını daha iyi anlayabilmek için yakın kavramlarla benzer ve farklı yönleri ele alınmış bilhassa mesel kavramından tarihî gerçekliği olup olmaması yönünden ayrıldığı sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda kıssa kavramının gerçekten yaşanmış olayların anlatımı olduğu ve mesel kavramının ise gerçeklik kaygısı taşımadığı görülmüştür.

Ayrıca kıssaların kaynağının Yahudilik ve Hristiyanlığa dayandığı iddiasının doğruluk arz etmediği ortaya çıkarılmıştır. Kıssaların anlatılma amacının insanlara tevhid inancını aşılamak, Hz. Muhammed'in peygamberliği ve aldığı vahyi ispatlamak, ilahî dinlerin tek bir kaynaktan ortaya çıktığını vurgulamak, iyi amel işleyenlere verilen nimetlere işaret ederek insanları salih amel işlemeye teşvik etmek, Allah'tan başka ilah olmadığına inananlara yardım edileceğini ve inanmayanlara da mühlet verilip azaba çarptırılacaklarını hatırlatmak ve şeytana uymanın kötü sonuçlar doğuracağını ortaya çıkarmak olduğu tespit edilmiştir. Kur'an'ın salt tarihsel bilgi aktarmayı hedeflemediği ve bu bağlamda ibret, öğüt, uyarı ve müjdeleme gibi amaçlarını farklı kıssalarda ele aldığı ve buradaki anlatımında farklılıklar ortaya çıktığı dolayısıyla da Kur'an kıssalarında tekrar olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın asıl konusu olan insan tasavvurunu Âdem ve İblis kıssası bağlamında ele aldığımız için anlatılan bu olayın kıssa mı yoksa mesel mi olduğu meselesi ikinci

bölümde tartışılmıştır. Burada Muhammed Abduh'un söz konusu kıssaya temsil olarak yaklaştığı, Muhammed İkbal'in de bu kıssaya açık bir şekilde temsil dediği, Tâberî ve Râzî'nin Âdem ve İblis kıssasını gerçekten yaşanmış kabul ettiği ve ilgili kısımları buna göre yorumladığı, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin ise kıssayla ilgili net bir görüş belirtmediği tespit edilmiştir. Yine aynı şekilde güncel müfessirlerden Mustafa Öztürk'ün Âdem ve İblis kıssasına temsil dediği sonucuna ulaşılmıştır.

Âdem ve İblis anlatısının kıssa mı mesel mi olduğunun bir önemi olmadığına ve asıl önemli olanın anlatılanların neyi inşa etmeyi amaçladığı olduğu sonucuna vardıktan sonra üçüncü bölümde Allah'ın insanı söz konusu kıssa bağlamında nasıl tasvîr ettiği meselesi incelenmiş ve bu bölüme dair şu bulgulara ulaşılmıştır:

-Âdem ve İblis ile ilgili bölümlerin Bakara 2/30-39, A'râf 7/11-25, Hicr 15/26-51, İsrâ 17/61-65, Kehf 18/50, Tâhâ 20/115-123 ve Sâd 38/71-85. ayetlerde ele alındığı tespit edilmiştir.

-Allah insanın yaşamı için gerekli olan her şeyi Âdem diğer bir ifadeyle insan için hazır hale getirmiştir. İnsan bu bağlamda bütün yaratılmışların özü ve en şereflisi konumundadır.

-Âdem ve İblis kıssası bağlamında insanın, toprak ile suyun birleşmesiyle oluşan çamurdan/tîn, kara çamur anlamına gelen çamurdan/salsâl ve kırılıp ses çıkarma özelliğine sahip pişmiş kuru çamurdan/fehhâr yaratıldığı tespit edilmiştir.

-Başlangıçta bir cisim olan insan, Allah'ın ruh üflemesi ile canlılık özelliği kazanmış ve değer verilen bir varlık olduğu vurgulanmıştır. Söz konusu ruh üfleme olayı temsîli bir ifade olup kastedilen şey Allah'ın kendisine ait olan özelliklerin bazılarını insana vermesidir. Bu özellikler içerisinde hayat, bilgi, kudret, istek ve rubûbiyyet (bağımsızlık yoluyla varlıkta tekleşmek ve yetkinlikte eşsizleşmek anlamında) kavramları mevcuttur.

-Allah, Âdem özelinde tüm insanları halife olarak tanımlamaktadır. Yeryüzünde Allah'ın halifesi olmak; yapmak, değiştirmek, dönüştürmek ve icat etmek demektir. İnsan bu dünyada Allah'ın hem halifesi hem de kulu konumundadır. Bu iki yönü insanın temel tabiatını oluşturmaktadır. İnsan kul olması cihetiyle Allah'ın iradesine teslim olup boyun eğmektedir. Halifelik misyonuyla da Allah ile yeryüzü arasında bir köprü görevi görmekte ve Allah'ın bu dünyadaki temsilcisi olmaktadır.

-Allah'ın halife olarak Âdem'i diğer bir ifadeyle insanları belirlemiş olması aynı zamanda bu halifeyi görevini yerine getirebilecek bir biçimde donatmasını da beraberinde getirmiştir. Bu donanım içerisinde en temel nokta insana akıl/bilgi vermiş olmasıdır. Bu yönüyle insan meleklerden bile daha üstün bir konumdadır.

-Âdem ve İblis kıssasında insanın melekleşme ve ebedîlik arzusuna vurgu yapılmıştır.

-Söz konusu kıssada üç tip varlıktan bahsedilmektedir. Bu varlıkların ilki irade sahibi olan insan, ikincisi tam bir teslimiyet örneği olan melek ve sonuncusu da isyanın temsilcisi olan İblis'tir. Âdem'i meleklerden ayıran temel nokta irade sahibi olmasıdır. İblis'ten ayıran temel nokta ise günahında ısrarcı davranmayıp af dilemesidir.

KAYNAKÇA

Abduh, Muhammed - Rızâ, Reşîd: **Tefsîrü'l-Menâr,** y.y. cilt 1, Beyrut, 2011.

Abdünnûr, Cebbûr: **el-Mu'cemü'l-Edebî**, birinci baskı, Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1974.

Ammara, Muhammed: **el-A'malu'l-Kâmile li'l-İmam Şeyh Muhammed Abduh**, cilt 4, Beyrut 1993.

Aydar, Hidayet: **"Ölümsüzlük Arzusu ve Uzun Süre Yaşamak Meselesi",** Diyânet İlmi Dergisi, sayı 1, cilt 41, 2005.

Ayyıldız, Erol: **"makâme", DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 27, Ankara 2003.

Bintü'ş-Şâtî, Âişe Abdurrahman: **Kur'ân ve Kadâyâ'l-İnsân**, Kâhire, Dâru'l-Ma'ârif, 1969.

Bolay, Hayri: **"Âdem",** DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 1, İstanbul 1988.

Bozkurt, Nebi: **"müsâmere", DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 32, İstanbul 2006.

Bursevî, İsmail Hakkı: **Ruhu'l-beyân**, y.y. Beyrut.

Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman Ali b. Muhammed: **Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsir,** thk. Zuheyr eş-Şâvîş, cilt 1, Mektebetü'l-İslâmî, yy.

Cündioğlu, Dücane: **Hz. İnsan,** İstanbul, Kapı Yayınları, 2021.

Çalışkan, Muhammed Selman: **Kur'ân'da Ashâb-ı Karye Kıssası**, İstanbul, Kitabî yay. 2019.

Çelik, Ömer: **Kur'ân'da İnsan**, İstanbul, Siyer yay. 2021.

--------: **Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerim Meâli ve Tefsiri**, İstanbul, Erkam yay. 2013.

Demir, Şehmus: **Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihî Gerçeklik**, 2. Baskı, İstanbul, Beyan yay., 2015.

--------: "**Kitab-ı Mukaddes'i Mitolojik Unsurlardan Arındırma Çabası ve Kur'an Kıssalarının Tarihî Gerçekliği"**, İslâmî İlimler Dergisi, sayı 1, C. 9; 2014

Denizer, Nurullah: "**İşârî Tefsirdeki Kıssa ve Mesel Yorumlarında İ'tibar/Analoji Yöntemi: İsmail Hakkı Bursevî Örneği"**, Gümüşhane İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 11, c. 6, 2017

Dikbıyık, Coşkun: "**Günah Eyleminin Kökenine Dair Sosyolojik Bir Deneme -Âdem Kıssası Örneği-**, Tekirdağ İlahiyat Dergisi, c. 4, sayı 2, Aralık 2018.

Durmuş, İsmail: **"nevâdir", DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 33, Ankara 2007.

----------: **"mesel**", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 29, Ankara 2004.

Düzenli, Yaşar: **Kur'ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan,** İstanbul, İFAV Yayınları, 2000.

Düzgün, Şaban Ali: **Sosyal Teoloji İnsanın Yeryüzü Serüveni**, Otto Yayınları, 3. baskı, Ankara 2020.

---------- : **Tanrı'nın Gözbebeği İnsan**, Ankara, Otto Yayınları, 2021.

Ebû Hilâl, Hasan b. Abdillah: **el-Furûku'l-Lugaviyye**, nşr. Muhammed Bâsil Uyûn es-Suûd, 1. baskı, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Emin, Ahmed / Özli, Zehra: "Arap Edebiyatında Meseller", Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 26, cilt 14, 2012.

Fazlurrahman: **Ana Konularıyla Kur'an**, baskı 15, Ankara, Ankara Okulu yay. çev. Alparslan Açıkgenç, 2016.

Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halil b. Ahmed: **Kitâbu'l-Ayn**, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, Birinci baskı, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Geiger, Abraham: **Judaism And Islam**, çev. F. M. Young, M.D.cspck. Press, Vepery 1898.

Gölcük, Şerafettin: **Kur'an ve İnsan**, Konya, Kitap Dünyası Yayınları, 2009.

Görgün, Tahsin: **Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine**, Ankara, Fecr Yay. 1998.

Gündoğan, Saim: "**Muhammed İkbal Düşüncesinde Eğitim Felsefesi ve İnsan"**, İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, cilt 6, 2020.

Halefullah, Muhammed Ahmed: **Kur'an'da Anlatım Sanatı, el-Fennu'l-Kasasî,** Ankara, Ankara Okulu Yay. Çev. Şaban Karataş, 2012.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir: **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, cilt 22, Tunus, Dâru Sahnûn, 1997.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriyya: **Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga**, neşr. Abdüsselâm Muammed Hârun, Mustafa Bâbî el-Halebî, Kahire 1972.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim: **Te'vîlu müşkil'il-kurân**, nşr. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem: **Lisanu'l-Arab**, cilt 3, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 2003.

İbn'ün-Nedim, Muhammed b. Ebî Yakub: **el-Fihrist**, nşr. İbrahim Ramazan, ikinci baskı, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1997.

İkbal, Muhammed: **İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü**, çev. Sofi Huri, İstanbul, Kırkambar yay. 1999.

İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. El-Mufaddal Râğıb : **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrut, Dâru'l-Mârife, ty.

Kara, Mustafa: "**Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz**", İslâmî İlimler Dergisi, c. 9, sayı 1, 2014.

Kara, Osman: "**Kur'ân'ın Mümin Kişilik İnşası",** Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Uluslararası Kişilik ve Karakter

İnşâsında Dinin Yeri Sempozyumu 2, Ordu 2016.

Karaman, Hayreddin v.d: Kur'an Yolu, 2. Baskı, Ankara, Diyanet İşeri Başkanlığı yay., 2006.

Kaya, Remzi: "**Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri"**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 2, cilt 11, 2002.

Koçak, Süleyman: "**Kur'an'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri"**, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, sayı 1, cilt 9, 2009.

Kılıç, Sadık: **Benliğin İnşası**, ikinci baskı, İstanbul, İnsan yay, 2018.

Kurtubî, Muhammed : el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, cilt 1, Kahire 1949.

Kutluer, İlhan: **"hikmet", DİA** , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 17, İstanbul 1998.

Kutub, Seyyid: Fi Zilâli'l-Kur'ân, Kâhire, Dâruş-Şurûk, 2003.

---------: **Kur'an'da Edebî Tasvir, et-Tasvîru'l-Fenni fi'l-Qur'ân**, İstanbul, İşaret yay. çev. Ömer Aydın, Ertuğrul Özalp, 2015.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed: **Te'vilâtü'l-Kur'ân,** neşr. Komisyon (İlmî Kontrol: Bekir Topaloğlu, İstanbul, Mizan yay. 2005-2011.

Maverdi, Ebu'l-Hasan el Basri: A'lamu'n-Nübüvve, Kahire 1987.

Mevdûdî, Ebu'l-Al'â: **Tefhîmu'l- Kur'ân, Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri**, çev. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İstanbul, İnsan yay. 2005.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccâc: **el-Camiu's-Sahîh**, "Zuhd", nşr. M. Fuad Abdülbâkî, İstanbul, Çağrı yay. 1981.

Okuyan, Mehmet: **Kıssalar Ne Söyler/Yaratılış ve Âdem**, İstanbul, Düşün yay. 2020.

Öztürk, Mustafa: **Kur'an Kıssalarının Mahiyeti**, Baskı 2, İstanbul, Kuramer yay. 2017.

--------: **Kıssaların Dili**, Ankara, Ankara Okulu yay. 2018.

--------: **İlâhî Hitâbın Tefsiri,** Ankara, Ankara Okulu yay, 2020.

--------: **"İblis'in Trajik Hikayesi -Allah, Şeytan, İnsan ve Kötülüğe Dair",** Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 1, c. 5, 2005.

--------: **“Âdem, Cennet ve Düşüş”,** Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, sayı 2, c. 1, 2004.

Râzî, Fahreddin: Mefâtihu’l-Ğayb, Dâru’l-Fikr, y.y. ty.

Sayı, Ali: “**Kur’an’da Kıssa Kavramı Üzerine”**, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 9, İzmir 1995.

Suyûtî, Celâlüddîn: ed-Dürru’l- mensûr, tah. Dr. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire 2003.

Şengül, İdris: “Kur’an Kıssalarının Tarihî Değeri, Baskı 1, İstanbul, **Diyanet İlmi Dergisi**, 1998.

-------: **“Kıssa”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, cilt 25, Ankara 2022.

--------: “**Kur’an Kıssalarının Tarihî Değeri**”, Ankara, Otto Yay. 2019.

--------: **Kur’an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi**, Ankara, Bilgi Vakfı yay. 1994.

Solmaz, Mekkî: **"Kur'ân'da Birey ve Toplumun İnşası",** Batman Akademi Dergisi, sayı 1, cilt 6, 2022.

Şimşek, M. Sait: **Kur'an Kıssalarına Giriş**, İstanbul, Yöneliş Yay. 1993.

Tabatabâî, Muhammed Hüseyin: **el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, çev. Vahdettin İnce, c. 1, y.y.

Taberî, Ebu Cafer, Muhammed b. Cerir: Tefsîru't-Taberî, thk. Muhammed Şakir, Mektebetü'l-İbn Teymiyye, Kahire, ty.

---------: Tarihu'r-Rusul ve'l- Muluk, cilt 1, Kahire 1987.

Turgay, Nurettin: "**Kur'an Kıssaları"**, Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 2, Diyarbakır, 2000.

Türkmen, Dursun Ali: **"Arap Dilindeki Mesellerin Oluşumunda Kur'an'ın Etkisi",** Ekev Akademi Dergisi, sayı 24, 2005.

Yavuz, Ömer Faruk: "**Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak "Kıssa"nın Rolü"**, Milel ve Nihal, sayı 1, c. 6, 2009.

Yazır, Elmalılı Hamdi: **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul, Zehraveyn yay., yy.

Yetik, Zübeyir: **İnsanın Serüveni**, İstanbul, Beyan yay. 1991.

Zebidî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ: **Tâcu'l-Arûs**, c. 33, Kuveyt, Matba'atü Hükûmeti'l-Kuveyt, 1979.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî: **El-Keşşâf An Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni't-Te'vîl fî Vucûhi't-Te'vîl,** Riyâd, Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillah Bedrüddîn Muhammed: **el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân**, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, cilt 3, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye 1972.

Watt, W. Montgomery: **Hz. Muhammed'in Mekkesi**, çev. Mehmet Akif Ersin, İstanbul, KURAMER yay. 2017.